

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN
YENİÇERİ OCAĞI'NIN KALDIRILMASI**

Hazırlayan

Muhammed Emirhan ONHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Karaman, 2018

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN
YENİÇERİ OCAĞI'NIN KALDIRILMASI**

İktisat Ana Bilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Muhammed Emirhan ONHAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Taner GÜNEY

Karaman, 2018

SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN YENİÇERİ OCAĞI'NIN KALDIRILMASI

Tezin Kabul Ediliş Tarihi:29.06.2018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan: Prof. Dr. BİROL ÇETİN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Taner GÜNEY

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIZ

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 07.06.2018 tarihli ve 2018/24-185 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

İmza

[Handwritten signatures of the jury members]

ÖNSÖZ

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ilgası yeniçerilerin yüzyıllar süren askeri ve toplumsal serüvenini önemli kılmaktadır. Zira Ocak mensuplarının hem askeri hem idari hem de toplumsal anlamda aldığı pozisyonlar ilga hadisesinin, İmparatorluğun sosyal ve ekonomik her pozisyonunu etkilemesine neden olmuştur. Bu çalışmada da ilganın sonuçları, yeniçerilere dönük uzun soluklu, tarihsel bir okumanın ardından sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alınarak incelendi. Bu açıdan iktisat, tarih ve iktisat tarihi alanlarında literatüre katkı sağlaması amaç edinilmiştir.

Tez çalışmam süresince akademik katkılarının yanında her sıkıştığım da devam etmemi sağlayan başta danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Taner Güney olmak üzere, Dr. Öğr. Üyesi Zafer Yıldız'a ve tezi kıymetli eleştirileri ile ele alan Prof. Dr. Birol Çetin'e teşekkür ederim. Tüm süre içerisinde manevi desteklerini esirgemeyen başta İktisat Bölüm Başkanı Doç. Dr. Sinem Yapar Saçık'a ve Prof. Dr. Osman Çevik ile birlikte tüm bölüm hocalarıma, arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Çalışma süresince yanımda olmasının ötesinde her satırında hatasız ilerlemem için benim kadar hassasiyet gösteren kıymetli eşim Burcu Onhan'a ve bilginin önemini bana öğreten babam Ekrem Onhan'a teşekkür ederim.

SOSYAL VE EKONOMİK AÇIDAN YENİÇERİ OCAĞI'NIN KALDIRILMASI

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle yeniçerilerin sosyal ve ekonomik pozisyonu tarihsel olarak aktarılmış ve ardından yeniçeriliğin kaldırılışı ile ortaya çıkan sosyal sonuçlar dört başlık altında incelenmiştir. Bu bölüm altında halka dair duygu ve görüşler incelenirken halk ozanlarının şiirlerine de yer verilmiştir. Ayrıca bazı hatıratlara veya bunların incelemelerine de yer verilmiştir. Yeniçerilerin Osmanlı klasik düzeninin önemli bir sacayağını oluşturan milletler sistemiyle ilişkisine de değinilmiştir. Devam eden bölümlerde yeniçerilerin sosyoekonomik rolleri dikkate alınarak bürokratik ve askeri kadroların değişimi incelenmiştir. Son olarak da yeniçerilerin yüzyıllar boyunca gerek Türk diline gerekse sanat ve toplumsal dinamiklere etkileri kültürel mirasları olarak değerlendirilmiştir.

Ekonomik sonuçlar kapsamında inceleme beş başlık altında yapılmıştır. İlk olarak yeniçerilerin pazarda ne kadar yer tuttuğu incelenmiştir. Yeniçerilerin sosyal alandaki ve pazardaki pozisyonları sonucu onların bazı ekonomi politikalarına muhalefeti dolayısıyla oluşan güçlü pozisyonlarını göz önünde bulundurarak ilga sonrasının ekonomi politikalarındaki değişimler incelenmiştir. Üçüncü olarak da Yeniçeri Ocağı'nın ve onlarla birlikte takibata uğrayan Bektaşî Dergâhlarının mülkiyet ve emvaline dair bir incelemeye yer verilmiştir. Bu kapsamda müsaderenin de ilgaya giden süreçte ve ilga sonrasında izlediği serüvene yer verilmiştir. Dördüncü olarak ise yeniçerilerin pazardaki nüfuzları ve nüfusları dikkate alınarak onların ortadan kaldırılmasıyla pazarda ne gibi sonuçlar doğduğu incelenmiştir. Bu kapsamda fiyat ve talep ilişkisini göz önünde bulundurarak bu doğrultuda da idam/sürgün gibi cezai infazlarla oluşması muhtemel nüfus eksikliğine odaklanmaya çalışılmıştır. Son olarak da Ocağın ilgasıyla devlet bütçesinin ve hazinesinin ne ölçüde etkilendiği ve ne gibi değişimlere uğradığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeniçeriliğin Kaldırılması, Yeniçeri Ocağının Kaldırılması, Ekonomik Sonuçlar, Sosyal Sonuçlar

SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF ABOLITION OF JANISSARY CORPS

ABSTRACT

In this work, it was firstly focused on social and economic position of the janissaries in their all historic period. Then the social consequences of the elimination of janissaries were examined under four headings. In first heading, it was reviewed the feelings and opinions of the public on The Abolition likewise the poems of the poets of the period. In addition, some memoirs and examinations on these have been included. It is also mentioned the relation between the janissaries and nations in the Ottoman classical order. In the following sections, by considering the socioeconomic roles of the janissaries, the change of the bureaucratic and military cadres was examined. Finally, the centuries-old influence of janissaries both on the Turkish language and on the arts and social dynamics is considered as cultural heritage.

In the scope of the economic consequences, examination was carried out under five headings. Tağşiş/devaluation, confiscation, new institutionalization in treasure and price-demand-wage on the market was worked in economic reflections. Firstly, it was evaluated how much percentage janissaries have position in market in last period. In following section, by considering janissaries' social and economic power, the changes in economic policies after the Abolition were examined. Thirdly it was studied the estates and assets of the Janissary Corps and the Bektashi Dergâhs. In this context, the confiscation was handled in historical aspects before-during-after the Abolition. Fourthly, taking into account the influence and percentage of the janissaries in the market, what consequences were in the market after the Abolition were examined. Finally, it was investigated in detail how the state budget and treasury were influenced and what kind of changes were experienced after the Abolition of Janissary Corps.

Key Words: Elimination of Janissaries, Abolition of Janissary Corps, Economic Consequences, Social Consequences

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLO LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
 1.GİRİŞ	 1
 2. EKONOMİK VE SOSYAL YÖNLERİYLE YENİÇERİ OCAĞI TARİHİ.....	 5
2.1 Yeniçeri Ocağı’nın Kuruluşu Ve Klasik Dönemi	5
2.2 17. Yüzyılda Yeniçerilerin Ekonomiye Ve Topluma Nüfuzu.....	13
2.3 18. Yüzyılda Yeniçerilerin Ekonomik Ve Sosyal İlişkileri.....	18
2.4 Ocağın Son Dönemi, Kaldırılışı Ve Sonrası	23
 3. YENİÇERİLİĞİN KALDIRILIŞININ SOSYAL SONUÇLARI.....	 39
3.1 Yeniçerilerin Toplumsal Yeri.....	40
3.1.1 Yeniçerilerin Toplumsal Rolüne Dair Yaklaşımlar	40
3.1.2 Yeniçerilerin Toplumsal İlişkileri	44
3.1.3 İlga Sonrası Tahkikat ve Sosyal Tepki	68
3.2 İlganın Sonuçları İtibariyle Bürokratik Kadrolar	75
3.2.1 İlga Öncesi ve Sonrası Halk-Devlet İlişkisi	76
3.2.2 Bürokrasinin İdarede Güçlenmesi	82
3.2.3 Ulema Gücünün Zayıflaması	84
3.3 İlganın Sonuçları İtibariyle Askeri Kadrolar	89
3.4 Yeniçerilerin Bıraktığı Kültürel Mirası	99
 4. YENİÇERİLİĞİN KALDIRILIŞININ EKONOMİK SONUÇLARI.....	 106
4.1 Yeniçerilerin Pazardaki Nüfuzu.....	106

4.1.1 Yeniçerilerin Pazardaki İlişkileri	113
4.2 İlga Sonrası Ekonomi Politikalarındaki Değişim	120
4.3. İlga Sonrası Müsadere Ve Mülkiyet.....	133
4.4 İlga Sonrası Pazarın Durumu.....	139
4.4.1. İstanbul Pazarında İlganın Etkisinin İncelenmesi: Zahire.....	143
4.4.2. İstanbul Pazarında İlganın Etkisinin İncelenmesi: İmalat ve İşgücü	147
4.5 İlga Sonrası Bütçenin Ve Devlet Hazinesinin Durumu	155
5.SONUÇ.....	167
KAYNAKÇA.....	174
EKLER.....	182

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Esnaf Lakaplı Yeniçerilerin Elinde Bulunan Esamelerin Dağılımı	109
Tablo 2: 1826-1834 Tarihleri Arasındaki Sürgün Fermanlarında Esnaf Ünvanı Taşıyan Sürgün ve İnfaz Edilmiş Yeniçerilerin Dağılımı	110
Tablo 3: İlga Öncesi Ve Sonrası Gümüş Kur Ve Kur Değerleri	127
Tablo 4: 19. Yüzyıl Osmanlısında Bazı Altınların Kuruş Cinsinden Değerleri	129
Tablo 5: İstanbul'un Erkek Nüfusu, 1830	140
Tablo 6: Zahire Nezâreti Tarafından İstanbul Fırınlarına Dağıtılan Zahire Miktarları (Kile) 1810-1835.....	143
Tablo 7: Zahire Nezareti Tarafından İstanbul Fırınlarına Dağıtılan Buğdayın Getirildiği Bölgeler İtibariyle Dağılımı (%)	144
Tablo 8: Zahire Nezareti'nin İstanbul Fırınlarına Dağıttığı Zahrenin Fiyatları	146
Tablo 9: İstanbul'da Fiyatlar Ve Ücretler (On Yıllık Ortalamalar).....	152

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.ADL	Cevdet Adliye
C.AS	Cevdet Askeriyye
çev.	Çeviren
D.BŞM.DRB.d	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Darphane Defterleri
DİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
hızl.	Hazırlayan
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	Sayfa
sdl.	Sadeleştiren
vd.	Ve diğerleri

1.GİRİŞ

Yeniçeri Ocağı'nın 15 Haziran 1826 gecesi top ateşine tutulmasıyla başlayan ve bir gecede binlerce yeniçerinin ölümüyle sonuçlanan ilga hadisesi Osmanlı İmparatorluğu'nun reform hareketleri içinde önemli bir yer tutar. Bu ilga hadisesi bir gecede bitmiş gibi görünse de İmparatorluk ricalini bu sert politikayı uygulamaya sokan süreç uzun olmuştur. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren savaşlarda eski muvaffakiyetini gösteremeyen ordunun reforme edilmesi fikri ilga süreciyle kendisini terbiye edilemeyenin yok edilmesi olarak göstermiştir.

18. yüzyılda İmparatorluğun üst kademelerinde yoğunlaşan yeni tipte asker yaratma fikri de 1787-92'de yaşanan Avusturya-Rusya savaşlarının getirdiği sıkıntılarla yoğunlaşmıştır. Esasen Osmanlı'da reform ihtiyacının hissedilmesinde özellikle askeri yenilgiler rol oynamıştır. (Findley, 2014:133) Osmanlı modernleşmesinin en önemli tahrik unsuru olarak askeri tedbir sorunundan bahsedilebilir. (Ortaylı, 2015:153) Hatta 18. yüzyılın sonundaki reformların yegâne amacı Hristiyan Avrupa'ya, özellikle Rusya'ya karşı orduyu modernleştirmek olarak da ifade edilebilir. (Ortaylı, 2015:49) Bu kapsamda en önemli reform hareketlerinin de askeri bir reformu müteakip yaşanmış olması rastlantı değildir.

İmparatorluğun derinlerine, sosyal ve ekonomik sahalarına nüfuz etmiş olan yeniçeriliğin kaldırılması nihayetinde imparatorluk için birçok sorunun çözüm noktası haline gelmiştir. Bunu iyi anlayabilmek için ilganın sosyal ve ekonomik sonuçları da dikkati gerektirmektedir. Yani ilga hadisesi sadece bir müessesenin ortadan kaldırılması ve onun kendi sahasında yarattığı bir etki olarak görülemez. Nitekim tez içerisinde

ayrıntılılarıyla aktarıldığı gibi yeniçeriler yüzyıllar boyunca pazarın üretici, tüccar ve tüketici taraflarında pozisyon edinmişlerdir. Ayrıca halkın içinde yaşamış ve bazen asker olmaktan ziyade bir meslek erbabı olmuşlardır. Bu bakımdan Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra da her alanda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Çünkü yeniçeriler toplumun hemen her alanında görev almaktaydılar. Pazarda denetime yardımcı, mahkemede muhızır olarak görevli (Demir, 2010:51), merkezi gücü temsilen taşrada ‘yasakçı’, Rumeli’de özellikle Müslüman ahalinin teminatı, merkezde alt sınıfların sesi ve isyanı olan yeniçeriler aynı zamanda da sosyal yaşamda, pazarda, loncada, müzikte, saray mutfağında ve daha birçok alanda bizzat ya da taraftarlarıyla varlıklarını hissettirmekteydiler. Buna mukabil ülke yönetiminde de yeniçeri sonrası yeni bir düzen yaratılmak istenmiştir. Mali yapının merkezileşmesi, ordunun ocaklı yapısının kaldırılması, muhtarlık örgütünün kurulması, ayanlığın kaldırılması, nüfus sayımı yapılarak defter nazırlıklarının oluşturulması, bilahare Redif teşkilatının eyalet ve sancak merkezlerinde hizmete girmesi gibi büyük değişikliklerle İmparatorluk yeni bir düzeni inşa etmiştir.

Görüldüğü gibi bugün anladığımız manada askerin asker olarak hayatını kışla ve lojmanda devam ettirmesi ilga öncesi yeniçeri hayatında geçerli değildir. Yeniçeriler yüzyıllar boyunca, birçok sebeplerle kışla dışında pozisyon elde etmişlerdir. Hatta bu sıkı sosyal ilişkilerin ve toplumsal bağın, yeniçerilerin sarayın hedefine oturmasında rol oynadığı bile söylenmiştir. Yani yeniçerilerin tarih sahnesinden alınışının ve ona dair her türlü nişan, alet-edevat, terim ve deyimın silinmesine gayret edilmesinin temelindeki nedenin halkın siyasete müdahalesinin bir sembolü olması gibi yorumlar da mevcuttur. (Sunar, 2010:79) Yeniçerilerin sosyal ilişkileri göz ardı edilir derecede olmadığından savaşlardaki yenilgilerden sorumlu tutuldukları gibi günlük hayata dair sorunlarda da sorumlu tutulan bir zümre olmak durumunda kalmışlardır. Neredeyse yarısından fazlası

piyasada iş tutan, savaşa gitmeyenlerden, savaştan kaçanlardan, bunaldıkları zaman halka saldırıp hamamdan kız kaçıranlardan, maddi durum dara düşünce de sadarettten kelle isteyenlerden müteşekkil bir yeniçeri algısının devlet tarafından yansıtıldığı çok rahat müşahede edilmektedir. Böyle bir bakış açısı da yeniçerilerin terakkiye mani olan bir parazit gibi görülmesine neden olmuştur.

Tüm bunlar göz önünde tutulunca ilga dönemi için halkla ve pazarla ilişkileri derin ve geniş bir askeri sınıftan bahsetmek durumunda kalıyoruz. Bu bağlamda hem merkez ordusu olması dolayısıyla, hem de askerlik dışında faal pozisyonları dolayısıyla Yeniçeri Ocağının kaldırılması önemlidir. Nitekim sosyal ve ekonomik sonuçlarının incelenmesi de bir nevi yeniçerilerin sosyal ve ekonomik ilişkilerinin tarihi olarak getirdiği bir zorunluluktur.

İlga hadisesi 1826 tarihli olduğundan sosyal ve ekonomik sonuçları için de tez boyunca bu tarihe öncül ve ardıl veriler aktarılmaya çalışılmıştır. Böylece 1826 öncesi ve sonrası karşılaştırmalı bir analizle elverişli sonuçlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Sadece ilganın etkisini gözlemleyebilmek için ilga öncesinde genel olarak 1810'lardan daha fazla geriye gitmemeye çalışıldığı gibi 1830'lar da çok aşılmamaya çalışıldı. Ancak sosyal sonuçların incelenmesi bu bakımdan biraz daha farklı olmuştur. Nitekim toplumsal bir yapının veya sosyal bir ilişkinin oluşumu zaman aldığı gibi dağılması da zaman almaktadır. Bu bağlamda sosyal sonuçlar başlığı altında 1826 tarihine öncül ve ardıl olarak uzun dönemli incelemelere de yer verilmiştir. Çalışmada arşiv belgeleri, tez dönemini içeren Osmanlı kronikleri, dönemin şiir ve hatıratları da kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç bölümden müteşekkildir. Giriş sonrası ilk bölümde Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu ve kaldırılışı hikâyeleri dâhil olmak üzere ekonomik ve sosyal gelişimleri tarihsel kronoloji ile ele alınmıştır. Ardından ilganın sosyal

sonuçları dört alt başlık ile incelenmiştir. Burada tarihçilerin yeniçerilere, ocağa ve ilgaya dair tanımlayıcı, niteleyici yaklaşımları sunulduktan sonra yeniçerilerin toplumsal ilişkileri, ilgaya tepkiler, bürokratik ve askeri kadrolardaki değişimde ilganın önemi ile yeniçerilerin kültürel mirası aktarılmıştır. Sonuçtan bir önceki ve son ana bölümde ise ilganın ekonomik sonuçları 5 alt başlığa alınarak incelenmiştir. Burada yeniçerilerin pazardaki nüfuzu, önemi ve pazardaki sıkıntıları aktarılmıştır. Ardından ilga sonrası ekonomi politikalarında yaşanan değişim, müsadere ve mülkiyete dair gelişmeler, fiyatlar-işgücü-ücretler kapsamında pazar incelemeleri ve hazineye dair yaşanan değişimler aktarılmıştır.

2. EKONOMİK VE SOSYAL YÖNLERİYLE YENİÇERİ OCAĞI TARİHİ

2.1 Yeniçeri Ocağı'nın Kuruluşu Ve Klasik Dönemi

Yeniçeriler Osmanlı'nın beylikten devlete geçişinin önemli figürlerindendir. Merkezi bir ordu olarak, Osmanlıların çevre beyliklere nazaran eski usul toplama ordu tipinden daha işlevsel ve güçlü bir yönetimini ifade etmektedir. Bu bağlamda Yeniçeri Ocağı öncesi beylik düzeninde yaya ve müsellemler ile onlardan sonra da azap ve sipahiler I. Murad'a kadar süregelen ordu birlikleriydi. (Akdağ, 2014:293-294) Ancak bunların hiçbiri bir devlet ordusu yani merkez ordusu hüviyetinde değildi. Yani henüz daha çevre aşiretlerden toplama askerlerle ortak bir savaş organizasyonu yapılmaktaydı. Bu kapsamda Osmanlılar imparatorluk olma yolunda kendilerine lüzumlu devlet adamlarının yanında savaşlarda kan dökecek askerleri dahi yerli unsurlar arasından tedarik etmişlerdir. (Barkan, 1949-1950:524-569) Ancak bazı olumsuz gelişmeler neticesinde I. Murad daha ciddi bir organizasyona gerek duymuştu. İşte Yeniçeri Ocağı da bu ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıktı. 1606 tarihinde yazılmış olan *Mebde-i Kavanin-i Yeniçeriyan* adlı eser Ocağın kuruluş tarihi olarak I. Murad'ın 1363 tarihli Eflak Seferi'ni işaret etmektedir. (Sakin, 2011:161) Eserde yeniçeri öncesi aynı yevmiye ücretiyle ve aynı askeri amaçla Türklerden bir birlik tertip olunduğu da ifade edilir. Ancak daha sonra bir bozulma olması ile birlikte yöneticilerin “bin kadar kâfir evladını toplayıp” eğittiğini ve onlara da iki akçe ulufe verildiğini söyler. Bu yeni asker yeni kul olduğundan da adına *yeniçeri* denmiştir. (Sakin, 2011:196-197) Uzunçarşılı, Ocağın kurulma tarihi olarak I. Murad zamanını verirken kurulmasına ise iki gelişmeyi neden olarak gösteriyor. Bunlar; fütuhatın devamı için daimî ve muvazzaf bir ordunun gerekliliği ile Türklerden müteşekkil yaya kuvvetlerin savaşlarda yeterli olmamasının yanısıra bazı usulsüzce hareketleridir. (Uzunçarşılı, 1988:144) Bu kapsamda mesela Kavanin'de geçen pençik usulü (Sakin, 2011:169) açıklamasına binaen

kanunnamenin kaydı 1362 veya 1363 tarihli olarak verilmektedir ki 1385 Nisan'ında Padişah'ın verdiği bir beratta iki yeniçerinin isminin bulunması Ocağın da mevcudiyetini bu tarihe kadar doğrulamaktadır. (Uzunçarşılı, 1988:145)

Bu konuda dikkat çekici bir husus da yeniçeri isminin kendisinin bile yeni bir devletin işareti olmasıdır. Nitekim Selçuklu Gulamhanelerine benzer bir teşkilat kurulup buna Acemi Ocağı denilmiş ve kurulan askeri birliğe de 'yeniçeri' adı verilmiştir. Bu bağlamda Türkçenin bütün saf şekliyle resmi lisan olarak kullanılması ve beylik teşkilat yerine büyük bir devlet teşkilatına geçişin ifadesi olması öne çıkarılabilir. (Akdağ, 2014:299)

I. Murad ile birlikte yenilenmeye ve güçlendirilmeye çalışılan devletin merkezi otoritesinin sağlanmasında yeniçeriler ciddi rol oynamıştır. Halil İnalcık da, özellikle devletin ilk dönemlerinde, Osmanlı padişahlarının merkezi otoritesinin kurulmasında kul kökenli yönetici ve asker sınıfının en büyük amil olduğunu vurgulamaktadır ki bunun yanında da yeniçeriler ve kul kökenli yöneticilerin tımarlı sipahiler ve eyalet askerleri karşısında bir denge unsuru oluşturduğunu da belirtmektedir. (Aktaran Elibol, 2009:28)

Ocağın kuruluşundan itibaren yeniçeri ihtiyacını uzun dönemler devşirme sistemi karşılamıştır. Nihayetinde tam anlamıyla bir kurum hüviyetine II. Mehmed zamanında kavuşan ocağın devşirme usulü de kurumsal anlamda oturmuştu. Bu dönemde devşirmeler hem Anadolu'dan hem de Rumeli'den alınmaktaydı. Devşirmeler Rumeli'nden alındıysa Anadolu'da Anadolu'dan alındıysa da Rumeli'deki ailelerin yanına verilirdi. (Özcan, 1994:254-257)

15. ve 16. yüzyıl ile birlikte artık devlet teşkilatı büyük bir organizasyon halini almıştı ve uzun zaman alan uzak coğrafyalara yapılan seferlere de büyük ordularla gidilmekteydi. II. Murad döneminde dahî 5.000 kadar olan yeniçeri mevcudu (Sahillioğlu,

1967:88) klasik yapısını aldıkça büyümekteydi. Yeniçeri Ocağı 16. yüzyılda artık klasik yapısıyla 100 cemaat ortası, 35 sekban bölüğü ve 61 ağa bölüğü ile yaklaşık 12.000-15.000 personel kadardı. (Küçükyalçın, 2013:79) Nitekim Ocak mevcudunun Mohaç Muharebesi ve Viyana Muhasarası esnasında 12.000 sayısını muhafaza ettiği kaydedilmektedir. (Uzunçarşılı, 1988:613)

Yeniçerilerin ücret ödemesinde ise ulufe denilen ödemeler yapılırdı. Üçer aylık dilime göre senede 4 defa alınan bu ulufelerin her biri ‘kıst’ olarak da adlandırılırdı. Buna göre muharrem, safer ve rebûlevvel aylarının ulûfesine “masar”; rebûlâhir, cemâziyelevvel, cemâziyelâhir ulûfesine “recec”; receb, şâban, ramazan ulûfesine “reşen”; şevval, zilkade, zilhicce ulûfesine “lezez mevâcibi” denirdi. (Sunar, 2012:124-126) Son iki ulufe veya kıst beraber ödendiğinden kısteyn de denirdi.

Klasik Dönemin Bitişi Ve Ocağın Bozulmasına Dair Bazı Tartışmalar

Klasik yapısı ve mevcudu ile yukarıda değinilen Ocağın nefer sayısında 16. yüzyılın ikinci yarısında ciddi artışlar olmuştur. Söz konusu rakamın 1560’larda 13.000 civarında olduğu bilinse de bu tarihlerden sonra Ocaktaki mevcudun artışı hızlanmıştır. Nitekim 1595 tarihi itibariyle Ocağın mevcudu 26.000’i geçmiş olup 1598’de 35.000 rakamını görmüştür. Hemen devamında 1609’da mevcut bu defa 37.627 olmuştur. Dördüncü Murad zamanında yeniçerilerin sayısı 40.000 kadar olmuşsa da padişahın mevcudu korumak istemesi ve sayıyı arttırmak istememesi dolayısıyla bir dönem mevcut sayı korunmuştur. (Uzunçarşılı, 1988:614-615) Yeniçerilerle birlikte tüm kapıkulu askeri için Baş’ın verdiği rakamlar da dikkat çekicidir. Buna göre kapıkulu iddiasıyla köy ve kasabaların huzurunu kaçıranların sayıları, 17. yüzyılın ilk yarısında 200.000’i bulmuştur. (Baş, 2014:329) Bu muazzam artış, birçok tarihçi, diğer bazı etkenleri de göz önünde

tutarak hem askeri düzenin hem de devletin bozulmaya başladığının bir işareti (çoğu zaman da sebebi) olarak görürler. (Elibol, 2009:23)

Yeniçerilerin düzensizlik ve disiplinsizliklerine dair farklı yaklaşımlar olmuş ve bozulmanın zamanı ile tanımı hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle Osmanlı dönemi kaynakları ile Cumhuriyetin ilk dönem eserleri ağırlıklı olarak Yeniçeri Ocağı'nın mevcuduna dair artışın ve yaşanan ekonomik sıkıntıların Ocağın bozulmasına sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Yani Ocağın ilk elde askeri düzen ve disiplin itibariyle örnek bir ordu olduğu ancak sonrasında derinleşen sosyal ilişkiler ve lakaytlıkla birlikte nizamın bozulduğu kabulü vardı. Buna göre yeniçerilerin sayısının artışı onların disiplinsizliklerine, ulufelerinin geçimleri için yeterli olmaması da pazara yönelmelerine, meslek edinmelerine sebebiyet vermişti. Ancak zamanla bu görüşe eleştiriler olduğu gibi tam tersine bozulma kavramını sorgulatacak bir takım veriler de ele geçirilmiştir. Bu klasik yaklaşıma karşı bazı yazarlar, yeniçerilerin klasik dönemde yani büyük fetihler yaptıkları zamanlarda dahi pazarda bazı mesleklere dâhil olduklarını, ticarete girdiklerini yani 'bozulma' denilen unsurun Ocaklı unsorda hep var olduğunu ileri sürmüştür. Ocağın tam anlamıyla yaşadığı sürecin yani devşirme ve yeniçeri olma sisteminde yaşanan bozuklukların, mevcudun artmasının ve yeniçerilerin pazarla münasebetlerinin bir bozulma mı yoksa bozulmaya sonradan bulunan bahaneler mi olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak yine de geleneksel bozulma sürecine dair yorumlar burada aktarılacaktır.

Koçi Bey, yeniçerilerin bozulmasının başlangıcını geçmişte yaşanan iki "bid'at"e dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, Şehzade Mehmet'in düğününde halkı eğlendiren kimselerin yeniçeriliğe kaydolunmak talebinin padişah tarafından uygun görülmesidir. Diğeri ise hicri 1030 yani miladi 1620 tarihinde Yeniçeri Ağası olan Mustafa Paşa'nın 'becayış' bidati gibi bir bidatle ocağa çok sayıda işe yaramaz kimseleri

kaydettirmiş olmasıdır. Koçi Bey’in tabiriyle bu gibi usulsüzlüklerle “Yeniçeri Ocağına su koydular.” (Danışman, 1972:41-42) Yani *yabancı* olarak nitelenen ve Ocağa alınan *Türk* unsuru ocağı bozmuştu deniyor. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da yeniçeriler hususunda geleneksel görüşlerinin dışına çıkmamıştır. Ona göre de III. Murada kadar tekemmül etmiş bir Ocak vardır. Ancak bu padişahla birlikte yeniçerilerin nüfusunun artması, Ocağa yabancı girmesi, esnaflaşma, iltimas ve rüşvetle kanuna mugayir Ocağa alım yapılması, evli yeniçeri sayısının artışı gibi etkenler Ocağın klasik hüviyetini bozmuştu. (Uzunçarşılı, 1988:477-478) Uzunçarşılı daha önce değindiğimiz gibi kendisinden önceki geleneksel yorumlara bağlı kalmıştı. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa da yeniçerilere yönelik yaklaşımında yeniçerileri şehrin düzenini terörize eden tipler olarak anlatmıştır. (Aktaran Üstün, 2002:7) Uzunçarşılı da bu gibi Osmanlı kroniklerinin yaklaşımını korumuştur.

Geleneksel yaklaşıma karşı çıkan Akdağ “işte son senelere kadar meselenin izah şekli böyle idi” diyerek bu klasik yaklaşımın dayanaksızlığına işaret etmektedir. (Akdağ, 1945:291) Akdağ, sonrada bozulma yaklaşımıyla tarihi yorumlamaya başladığımızda bozulmadan önce bir mükemmeliyetin olduğunu kabul etmemiz gerektiğini ifade ediyor. Böyle bir kabulün tehlikesi de İmparatorlukta herhangi bir bozulma ve gerilemeye dair tarih çalışması yapmak istediğimizde onun nedenini 16. yüzyılın son çeyreğinin öncesinde aramayı gereksiz kılmasıdır. Ona göre bu yaklaşımla birlikte bir müessesenin gelişimi ve gerilemesi doğru anlaşılmış olamaz. Bu bakımdan Akdağ, Uzunçarşılı’nın Kapıkulu teşkilatını devletin diğer müesseselerinden ve hatta geniş ordu teşkilatından ayrı olarak ele almasını yanlış bulmaktadır. Ona göre bu soyutlanmış anlatım tarzı ile Uzunçarşılı “birçok meseleleri ya kapalı bırakmış veyahut hiç dokunmamıştır”. (Akdağ, 1945:292) Yine devşirme usulünün bozulması hususunda Akdağ, Ocağa yabancı alımıyla ilgili bir kanun gösterilmediğini söylerken, Ocağa Türklerin girmesinin Ocağı

bozucu etki yarattığı fikrini de sorguluyor. Sarayda, yönetimde hep Türk devlet adamları olduğunu ve sadece devşirmelerden kurulu bir yönetimin olmadığını ifade ediyor. Aynı şekilde yeniçerilerin ekonomik faaliyetlerde de 16. yüzyılın ortalarına giden bir tarihi olduğunu ifade ediyor. Hatta Uzunçarşılı'nın, eskilere uyararak, aynen kabul ettiği 'yabancı' alınması suretiyle Ocağın disiplininin bozulmuş olması hadisesinin, III. Murad zamanında değil, en aşağı Kanunî'nin son yıllarından başladığını ve şahısların keyfî bir hareketi olmayıp, tamamıyla ihtiyaçtan doğduğunu ifade ediyor. (Akdağ, 1945:296)

Yukarıdaki yaklaşımlar kapsamında bazı verilere baktığımızda yeniçerilerin klasik bozulma algısının sorgulanmasının haklılığı ortaya çıkacaktır. Yeniçeriler klasik dönemlerde de kışla dışında çalıştırılmıştı ki biz buradan bunların belirli bir zanaat bildiklerini anlayabiliriz.¹ Nitekim devşirme ya da acemioğlanları Haseki Hürrem Sultan Camisi gibi yapılarda çalışmıştı. Yine mesela yeniçeri birlikleri 16. yüzyılın daha başında II. Beyazıt Camisi'nin yapımına da yardımcı olmuşlardı. (Goodwin, 2012:586) Bu kapsamda iyi bir örnek hemen Kanuni sonrasında da karşımıza çıkıyor. II. Selim Edirne'de yaptırmakta olduğu büyük cami için de 100 kadar acemi oğlanını oraya işçi olarak göndermişti. Bunlar da bu durumu kendi lehlerine görerek gittikleri yerde kendilerine ait iş kolları kurmuşlardır. Bir başka çalışmada baba adlarından yola çıkılarak 1520'lerde birçok kapıkulu sipahisinin Müslüman doğumlu olduğu görülmüştür. Yine mesela 1490'da tahrirlerden görüldüğü kadarıyla yeniçerilerin börekçi, sarraç ve başka dükkânların kiracısı olduklarına şahit oluyoruz. (Kafadar, 2014:33-34)

Görüldüğü gibi yeniçerilerin bozuluşu kendi dinamikleri içerisinde çürümüş bir kurum olmaları ile okunacak bir durum değildir. Devletin ve toplumun genel bir eğiliminin varlığı yerle birlikte ele alınacak bir tarihsel akış söz konusudur. Yüzyıllar boyunca

---

¹ Sunar'ın ifade ettiğine göre yeniçerilerin esnaf ile ilişkisine modern tarihçiler içinde ilk dikkatimizi çeken H.A.R. Gibb ve H. Bowen gibi 18. yüzyıl Osmanlısı üzerine çalışanlardır. bkz. (Sunar, 2009:17)

yönetimde, askeriyede, maliyede, sanatta, pazarda belli bir bozulma yeniçerilerin ayak uydurmasından başka bir şey değildir. Bu bağlamda Osmanlıda meydana çıkan her türlü sosyal ve ekonomik sıkıntıyı Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının neticeleri olarak görmek yanlış ve dış dünyaya kapalı bir görüş olarak görülebilir. Yeniçerilerin pazarla münasebetlerini bozulma olarak görmeden de onların ekonomik şartlarında genel sıkıntının ele alınması gerekmektedir. Mesela 16. yüzyıl boyunca yaşanan altın ve gümüş akışlarının Osmanlı düzeninde ne gibi değişiklikler yaptığı asla gözden kaçırılmayacak kadar mühim bir meseledir.

Yeni Dünya'dan ülkeye akan gümüşün sebep olduğu enflasyon, savaş teknolojilerinde meydana gelen değişim, Batı Avrupa'da yeni bir devlet yapısının doğması gibi asıl mühim sebepler bu sonuçları yaratmıştır. Devlet ise özellikle dışarıdan gelen bu zorlukları göğüsleyebilmek için sistemi revize etmek zorunda kalmıştır.(Elibol, 2009:27)

Bu şekilde yani dış dünyanın ekonomik baskıları ile de yeniçerilerin enflasyon mağduru olmaları pazar ilişkilerini zorunlu kılabilirdi. Ancak akılda tutulmalı ki yeniçerilerin pazarla ilişkisi sadece mesleğin ekonomik yeterliliği karşılayamamasıyla da değildir. Sistem kendi içerisinde çelişkiler barındırıyordu. Nitekim yeniçerileri pazar ve zanaatla ilişkisi daha işin başında yeniçeriliğe giriş kapısı olan acemilikte öğrenilirdi. Zira burada oğlanların verildiği Türk aileler de nihayetinde ya çiftçi idi ya da nadir de olsa esnaf veya tüccar idi. Yani devletin kendi düzeni sonucu yeniçeriler, ileride ihtiyaç duyduklarında kullanacakları bir takım mesleki melekeleri ocağa girmeden acemilikte öğreniyorlardı. (Doğan, 2014:146) Açıktır ki klasik kaynakların yeniçerilerin bozulmasına dair atfettikleri birçok sebep aslında bozulma öncesinde de karşımıza çıkıyor. Yani bozulma hususunda öne sürülen, askerin sadece askerlik yapmaması gibi bir kalıbın geçerliliği bugün itibariyle pek mümkün gözükmemektedir.

Genel olarak son dönem çalışmalarının gösterdiği gibi yeniçeriler aslında başından beri pek de kışlalarının dışına çıkmayan profilde değillerdi. Bunun böyle

olmasının beklendiği de şüphelidir. Nitekim Mustafa Akdağ'ın sual ettiği gibi böyle bir kanun var mıydı, varsa da neredeydi? Yada Kafadar'ın kinayeli bir ifadeyle ifade ettiği gibi “Bizanslı komşularından peynir ve süt karşılığı geçit hakkı aldığı anlatılan bir hanedan için” yeniçerilerin kışla dışında askerlikle uğraşması neden yasak olsundu? (Kafadar, 2014:31)

Yeniçeriliğin bozuluşuna dair farklı bir yorum da yeniçerilerin aslında modern anlamda hiç düzenli olmadığıdır. Yani yeniçeriliğin bozulması gibi bir olgunun hayatımıza girişi modern ordu disiplini öğrenmemizle olmuştur. Aynı zamanda yeniçerilerin eskisi gibi iyi ve düzenli olmadığı söylemi de Ocağın ilgasını kolaylaştırıcı bir propaganda aracı olarak devlet tarafından sürekli olarak kullanılmıştı. (Üstün, 2002:6) Bu kapsamda böyle bir yorumun geçerli kabul edilmesi için Osmanlı'nın modern ordu disiplini ile ne zaman karşı karşıya kaldığı hususunun açıklığa kavuşturulması gereklidir. Eğer geç bir dönemden bahsediliyorsa temel anlamda Batı tarzı askeri modernleşme girişimlerinden önceki tarihlerde, Koçi Bey Risalesi gibi eserlerde bile yeniçerilerin eski düzeninden bahsedilmesi yine bu yaklaşımı nakzedici bir veri olarak elimizde duracaktır.

Tüm bunlar dikkate alınarak denilebilir ki yeniçerilerin çıkarmış oldukları olayları payitahtta Ocağın söz sahibi olması bağlamında menfaatle, dünyevi hırsla veya zorbalık ve eşkıyalıkla açıklamaya çalışmak yanlış olacaktır. Zira birçok dışsal etken de yeniçerileri yanlışlara sürüklemekteydi. Ocak'ta disiplin ve otorite bakımından oluşan eksikliğin nedenleri arasında mevcudun artırılması, ulûfeler ile geçinmenin zorlaşması, esame yolsuzluğu ve ticareti, iltimas ve himayeyi, makam ve mevki hırsını, can kaygısıyla vezirlerin, ağaların ve benzeri devlet adamlarının kendi arzuları yönünde Ocaklıları isyana teşvik etmesini, yöneticilerin idari hatalarını, askerlerle ilişkili gruplar(ulema, esnaf, tüccar ile gayrimüslim sermaye çevreleri) arasındaki rekabet ve düşmanlığı, son yüzyıllarda

uluslararası ticari ve karmaşık ilişkileri yöneten çevreleri hesaba katmak burada gerekli bir yaklaşımdır. (Baş, 2014: 327-328)

2.2 17. Yüzyılda Yeniçerilerin Ekonomiye Ve Topluma Nüfuzu

Yukarıda görüldüğü gibi Ocak mevcudunun artışı hakkında ve yeniçerilerin pazarda iş tutmasına, sosyal hayata girmelerine dair farklı yaklaşımlar söz konusudur. Ancak Yeniçeri Ocağı'nda 16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte başlayan ve 17. yüzyılda artık rayına oturacak olan değişimin iktisadi verileri bize ciddi sıkıntıların yaşandığını net olarak göstermektedir. Ocağın devlete maliyetinin yanında ocaklının geçim derdi de birbirini besleyerek yeniçerilerin yoğun şekilde esnaflaşmasını sağlamıştır.

Sebepleri ne olursa olsun söz konusu dönem itibarıyla yeniçeri sayısının artması Ocağın, hazine için önemli bir yük haline gelmesine sebep olmuştur. Nitekim söz konusu yeniçeri sayısındaki artışın hazineye yansması rakamlarla da görülebilmektedir. Yeniçerilerin hazineye maliyeti 1527/8 %10,26'dan 1582'de %14.15'e ve 1699/1700'de ise %21,02'ye çıkmıştır. (M. K. Kaya, 2013, 192)

Yine bu dönemde artan ocaklı sayısı ile birlikte devşirme sisteminin dışında Ocağa usulsüz alımlar yapılmasının yanında yükselen enflasyonla yeniçeriler giderek artan oranda pazarda başka meşguliyetler aramışlardır. Ayrıca devlet bazı iç karışıklıklara da taşraya yeniçeri yerleştirerek müdahale etmiştir ve hatta onlara askerlik dışında görevler vermiştir. Burada tabi yeniçerilere verilen ek vazifelerde devlet, istihdamı ve geçim düzeyini göz önünde bulundurmıştır. Yani devlet yeniçerilere yaptığı ödemeyi arttırmaktansa onların pazarda iş tutmalarına daha fazla göz yummak durumunda kalmış olabilir. Zira tağşişle gelen devalüasyonun etkisiyle Sahillioğlu'nun(1967:92) tabiriyle "Osmanlı tarihinin ilk en spectaculaire yeniçeri ayaklanması" da vuku bulmuştu. Yeniçerilerin bu dönemdeki alım gücü kayıpları bazı verilerle gözlenebilir. Bu bağlamda

İstanbul imaretlerinden hareketle Barkan'ın verdiği rakamlarda yiyecek fiyat endeksi 1489/90'da 100'den 1585/86 yılında 182.49'a ve 1604/5'de ise 472.79'a yükselmiştir. (Barkan, 1970:568) Yine Edirne imaretlerinden verilen rakamlara göre fiyat endeksindeki artış 1489/90'da 100 endeksinden 1616/17'de 434,4'e yükselmiştir. (Barkan, 1970:564) Bu bağlamda 16. yüzyıl başında yeniçeri yevmiyelerinde en üst maaş günlük 5 akçe, 1533'te 8 akçe, 1603'te en fazla 9 akçedir. 17. yy başlarına kadar en düşük yeniçeri maaşı günlük 2 akçe, bu tarihten sonra ise 3 akçedir. (M. K. Kaya, 2013:192) Fiyat artışları ile maaş artış farkları reel ücretin düşmesine neden olmuş bu yetmezmiş gibi bir de artan mali baskılar dolayısıyla değeri düşük akçe darb etmek yoluna gidilmesi alım gücünü iyiden iyiye düşürmüştür. Ulufe de kâfi gelmediğinden olacak ki devlet, yeniçerilere ek vazifeler, işler vermiştir. Diğer bir deyişle yeniçeriler reel anlamda maaşlarında yaşanan kaybı, imparatorluğun geleneksel asker-sivil ayrımını yok sayarak telafi etmeye çalışmışlardır. (Doğan, 2014:142) Hatta bunu yaparken de kendilerine bizzat devlet tarafından yol gösterilmiştir. Stefanos Yerasimos bu durumu açarak yeniçerilerin devletten gelen kaynakların kurduğunu anlayınca 'gönüllü' veya 'zorunlu' müttefiki olan esnafa yöneldiğinden bahsetmiştir. (Aktaran Doğan, 2014:144) Adı geçen birliktelik de zamanla bir orta sınıf yaratmış ve asker-sivil ilişkisi bağlamında bu durum İmparatorluğun değişen şartlarına uyum göstermiştir. Böylece hem yeniçeriler pazarla ilişkilerini derinleştirmiş hem de artık ülkenin her yerinde halkın içine nüfuz etmişlerdir. Bu kapsamda mesela 17. yüzyılın başında, Ankara'da mevcut 9 handan 2 tanesinin, yeniçerilere ait olması da dikkat çekicidir. Aynı örnekleri başka şehirlerde de görmek mümkündür. Mesela 1605 tarihinde de Trabzon'da sefinesi ile deniz taşımacılığı yapan bir yeniçeri mevcuttu. (Baş, 2014:337)

Burada çok açık olarak görülüyor ki 17. yüzyılın başı itibariyle yeniçeriler kışla dışında, askerlik haricinde iş tutmaktaydılar. Yeniçerilerin klasik askerlik dışında başka

işleri nelerdi peki? Mesela Divan-ı Hümayun muhafızlığı bunlardan birisidir. Yine ilerleyen dönemlerde itfaiyeciliktir. İstanbul'da bulunan yeniçeriler yangın çıktığında itfaiye vazifesi görürler ve zaman zaman yeniçeri ağasıyla inzibatı sağlardı. Ayrıca karakolların, kale kapılarının açılıp kapanması da yine onların görevidir. Sefarethanelerin emniyetinden de yeniçeriler sorumludur. Daha önce dediğimiz gibi yeniçeriler İstanbul dışında taşrada da görevliydi. En önemli görevleri kale muhafızlığıdır. Ayrıca, bulundukları şehir ve kasabaların emniyetini sağlamaktaydılar. (Sezer, 1997:216)

Yeniçeriler arasından görevlendirilen yasakçılar, şehirlere gelen yolların giriş noktalarını ve önemli mevkileri gözaltında tutmak, devletin idari ve ticari anlamda koyduğu yasakları yerleşim birimlerinde, mukataa ve darphaneler gibi birimlerde uygulamaya çalışmak gibi hizmetler vermektedirler. Ayrıca yasakçılar; tüccar ve sarraf gibi kişilerin evlerini, dükkânlarını ve ticarî mallarını arayarak, devletin yasakladığı paraları ellerinde bulunduranları yakalamaya çalışmaktadırlar. İşkele gümrüklerinde ticareti kontrol eden yasakçılar, 19. yüzyılın başlarında sefarethanelerin muhafazasında dahi görevlendirilmişlerdir. Müslüman nüfusun dışında, başkentte İstanbul patriğinin maiyetinde gayrimüslim nüfusun çeşitli alanlarda kontrolü işi de, tecrübeli yeniçerilerden atanan yasakçı tarafından yapılmaktadır. Bu kapsamda taşrada görevli kapıkulu sipahi bölüklerinin ve yeniçerilerin yönetimi; kethüdayeri, yeniçeri serdarı, yeniçeri zabiti, yasakçıbaşı gibi adlarla anılan idareciler tarafından yapılmaktadır. (Çiftçi, 2010:32-35)

Yeniçeriler bu manada taşrada biraz da özerk bir hüviyet kazanmışlardı. Mesela beylerbeyi ve sancakbeyinin kanunen emir veremediği taşradaki yeniçeriler ve yasakçılar sadece padişahın ve kendi amirlerinden emir almaktaydılar. Bu durum onların hem pazardaki nüfuzunu hem de taşradaki hâkimiyetlerini arttırmaktaydı. Yasakçıların ayrıca altı bölük halkına nazaran Anadolu'ya yayılması daha derinlemesine olmuştur. Zira yasakçılar köy

ve kasabalara, bütün asayiş işlerine bakmak için nüfuz ediyorlardı. Ancak sipahiler büyük şehirlerde, bir askeri birlik gibi yaşıyorlardı. (Akdağ, 1945:300) Yeniçeriler sultanın kulları olduklarından ve yerel otoritelere bağlı olmadıklarından, zamanla şehirlerde yerleşerek ve hâkimiyet kurarak mahalli otoriteleri dinlememeye başlamışlardır. Taşradaki yeniçeri ve altı bölük halkına yapılan ulûfe ve ek ödemeler tımarlı sipahilerin elde ettikleri gelirlerden çok fazlaydı. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde kapıkullarının kazandığı hakların daha da artırılması eşitsiz bir durum meydana getirmiş ve bu durum taşrada kapıkulları ile tımarlı sipahilerin birbirlerine karşı tavır takınmalarında etkili olmaya başlamıştır. 1559 yılında yaşanan Şehzâde Bâyezid vakası sonrasında, kapıkulu halkından olanlar sancaklara yerleştirilmeye başlanmıştır. Böylece birliklerden olan yeniçeriler de taşrada daha çok sayıda görevlendirilmeye başlanmışlardır. Mahalli asayişin sağlanmasında görevli sancak beyleri, subaşılar ve tımar sahipleri, gibileri de şehzâdenin yanında yer alarak merkezî idarenin gözünden düşmüşlerdir. Taşrada ehl-i örf tâifesi içerisinde görülen bu tarzda muhalif hareketlere karşı, halkın ‘ehl-i fesattan’ korunması ve semt inzibatının sağlanması amacıyla, taşraya yasakçı ve kullukçu adıyla yeniçeri gurupları yerleştirmeye başlanmıştır. (Çiftçi, 2010:30) Hem tımarlıların isyanlarının uzaması ve hem de III. Murad devrinde İran seferlerine başlanması yeniçerilerin Anadolu’da yerleşip kalmalarına yardım etmişti. Artık vilâyetlerde emniyet, tımarlılardan alınıp, ocaklılara teslim edilmiş bulunuyordu. (Akdağ, 1945: 295) Bu yolla yeniçeriler tımar sahibi olmaya da başlamışlardı. Mesela 17. yüzyılın başlarında, oldukça fazla yeniçeri İznik Sancağı’nda toprak sahibi olmuştu. Bunlar, bazen mevsimlik işçiler çalıştırmakta idi. Zaman zaman köylülerden kanunsuz rant elde etmeye girişirlerdi. Çıkardıkları karışıklıklar ile mesela odun fiyatlarını yükseltiyor veya bahçıvanların ürünlerini satmalarını engelliyorlardı.

Üstelik siyasî ve askeri güç sahibi olmaları dolayısıyla reayanın bunların tecavüzlerine karşı koyması çok zordu. (Baş, 2014:336)

Açık olarak ifade edebiliyoruz ki 17. yüzyılın ortalarına kadar yeniçeriler hem pazara hem de taşraya girmiş durumdaydı. Yeniçerilerin pazardaki varlıklarının geleneğe aykırı olup olmaması ayrı tutularak denilebilir ki artık kimsenin yeniçerilerin pazardaki varlıklarına diyeceği bir şey yoktu. Sadece geleneksel yapı ile uyumları tartışılır olmuştu.

İşte bu şekilde yeniçerilerin esnaflaşması mevzusu 17. yüzyılın başlarından itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. 1660'lara gelindiğinde, loncalarda önemli miktarda esnaf ve zanaatkâr yeniçeri toplanmıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısında esnaf ile yeniçeriler arasında gerginlikler azalmış, yeniçerilerin esnaflaştığı, esnafın yeniçerileştiği bir süreç başlamıştı. Nitekim 1660'larda mahkemeye başvuran 37 loncadan 18'i hariç kalanının askeri isimler taşıdığını bilinmekte. (Sunar, 2009:181) Aynı dönemde yeniçeri ve esnaf gerginlikleri de mevcuttur. Yeniçeri tüccarlarınca gerçekleştirilen ve kurulu pazar düzenini bozucu, usulsüz uygulamaların olduğu vakidir. Yüzyılın sonlarında ise bütün şehirlerde '*esnaf-yeniçeriler*' gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdi. Olumlu ilişkiler gelişirken, gayet tabii çatışmalı, çekişmeli karşılaşmalar da meydana gelmekte idi. (Baş, 2014:324-325) Nitekim 17. yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerin bazı tavırlarından şikâyetçi olan esnafın şikâyeti üzerine çıkarılan fermanla yeniçerilerin esnaf nizamına uyması telkin edilmiştir. Yani devlet yeniçerilerin esnaflık yapmalarını engelleyemeyince hiç olmazsa lonca düzenini bozmamaları şartıyla durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Esnaf takımı da bu duruma karşı tepkisini "aramıza hâm-destler girdi" söylemiyle dile getirmiştir. (Doğan, 2014:143) Söz konusu yeniçeri bozgunculuğu çeşitli alanlarda türlü sayıda görülebilmektedir. Bu kapsamda görevi ihmal, disiplinsiz şekilde davranmak, kışlalardan kaçmak, hukuksuz tutuklama, kamu malına karşı sorumsuzluk ve cana, mala,

namusa saldırmak ile bazı isyanlara katılmak işlenen suçlar arasındaydı. Mesela 17. yüzyıl yeniçeri ağalarından Bektaş Ağa, İstanbul’da ekmek ve et piyasasını kontrolü altında tutmaktaydı. Dükkân sahiplerine sermaye amaçlı borç vermekteydi. Esnaf, Bektaş Ağa’nın yüksek fiyattaki mallarını satın almak zorunda kalıyordu. (Baş, 2014:335)

Nihayet 17. yüzyıl sonlarında artık yeniçerilerin pazara girmesi, esnaflaşması ve yer yer yaşanan olumsuz vakalar artık sıradanlaşmıştı diyebiliriz. Nitekim bir Bostancıbaşı’nın, kendi birliğine gelir sağlamak için padişah’tan değirmen açma izni istemesi bu konudaki sıradanlığı ifade etmektedir. (M. K.Kaya, 2013:195)

2.3 18. Yüzyılda Yeniçerilerin Ekonomik Ve Sosyal İlişkileri

Bu yüzyılda yeniçerilerin Patrona vakasında toplumsal nüfuzunun görülmesi, mezkûr vaka sonrasında ise uzun süre isyanlarının görülmemesi ve yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin loncalarda daha da güçlenmeleri öne çıkan hususlardır. Ancak daha öncesinden Ocağa dönük batı eksenli reformist hareketlerin bu yüzyılın ilk yarısında görülmesi de dikkat çekicidir.

18. yüzyıla girerken yeniçerilerin ekonomik ve sosyal nüfuzunun devam ettiğini görüyoruz. Nitekim 1703 tarihli bir kayda göre Edirne’de aktar, hammal, dellal ve benzeri işlerde 117 dükkân sahibinin yeniçeri olduğunu biliyoruz. (Çiftçi, 2010:40) Bu durum yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi artık alışılmış bir vaka idi. Yine bir önceki yüzyılda görüldüğü gibi yaşanan toplumsal gerilimler de görülmeye devam etmiştir. Yani yeniçeriler adına kaydedilen çatışma-çekişme örnekleri 17. yüzyılda sınırlı kalmamıştır. 18. yüzyılda olumsuz ilişkiler artış gösterse de halkın bu tür olaylara bakışı da değişmeye başlamıştır. (Baş, 2014:361) Devlet de artık idari anlamda daha ciddi ve reformist yaklaşımlarda bulunmaya çalışmıştır. Nevşehirli İbrahim Paşa döneminde İmparatorluğun batılı anlamda ilk askeri reformu diyebileceğimiz girişimler olmuştur. Bu

dönemde ordunun Batı Avrupa usulünde talimi bile gündeme gelmiştir. (Mardin, 2015:155) Nitekim 1727-28 yıllarında ordunun Avrupa tarzı eğitimi başlamıştı. Yani artık batı ile etkileşim devletin iç meselelerinde önemli olmuştu. Tabi batı ile münasebetler ve bu tarz reformlarla birlikte yeniçerilerin artık geleneksel yapı içerisinde taraflarının belirlediğini de görebiliyoruz. Yani geleneksel anlamda devam eden yeniçeri-esnaf-ulema birlikteliği artık reform dönemine girmekle birlikte daha da kuvvetlenmişti.

18. yüzyılda yeniçeri-esnaf ilişkisini en iyi gösteren örnek de 1730 tarihli Patrona Halil isyanıdır. İsyanın başı olan Halil, Yeniçeri Ocağına mensup olup bir süre kalyonlarda çalışmış eski bir levenddir. Sermaye ve servet sahibi olmadığı için İstanbul'da bir süre seyyar satıcılık, eskicilik ve dellallık yapmıştır. Yine Patrona Halil'in en yakın arkadaşı ve eski yeniçeri olan Mushı Beşe de meyve ve sebzeçilik yapmaktadır. (M. K. Kaya, 2013:192) Yani isyanın öncüleri kışla askeri olmanın ötesinde zaten halkın arasında bulunanlardı. Bu kapsamda Lale Devri döneminde asıl reform karşıtı şiddet, maaşların düzensiz ödenmesi dolayısıyla, ülkenin genel ekonomik sıkıntılarını hisseden yeniçerilerden geldi. Yeniçerilerin müttelikleri de başkentin fakir sınıfları idiler. İsyan eden yeniçeriler, sosyal şikâyetleri özellikle de Osmanlı memurlarının başını çektikleri lüks hayatı ve özellikle de Batılı tarzdaki lükse nefretlerini dile getirdiler. Mardin bu reform dönemine dair “başkentin sıradan insanları, lâle zevki ile kendi günlük problemlerinin çözümü arasında herhangi bir ilişki görmemişlerdi” diyerek durumu güzel ifade etmiştir. (Mardin, 2015:157-158)

18. yüzyılda yeniçerilerin loncalara dahlini hızlandıran ve pekiştiren gelişme ise devletin maaşlarını/ulufelerini hazineye terk etmeleri karşılığında yeniçerilere esnaf loncalarında idari pozisyonlarda görevler tevdi etmesi olmuştur. Yani yeniçeriler artık lonca üyelerinin temsilcisi ve vergilerinin de toplayıcısıdır. 18. yüzyıl boyunca özellikle

İstanbul’da esnaf teşkilatının başı olan kethüdanın devlet memuru olması yönünde artan bir eğilim vardır. Devlet aylıkları artan kullarının maaşlarını ödemekte zorluk çekmektedir ve maaşları hazineden değil esnaf vergileriyle ödeme gibi bir çözüm bulmuştur. (M. K. Kaya, 2013:197) Devlet böylece esnafın mali kontrolünü sağlayabilecek, loncalarsa iktisadi buhranlarla baş ettiği dönemlerde devlete sözünü duyuracak birisini bünyesinde tutmuş olacaktı. (Genç, 2005:300) Ancak durum istendiği gibi gitmemiş kethüda şikâyetleri bu dönemde giderek artmıştır. Yine de loncalar açısından yeniçerilerin varlığı da önemli idi zira görüşmelerde elleri daha güçlü olabilmekteydi. Hatta yeniçeri asıllı birisinin kethüda olması tercih edilebilmekteydi. Çünkü esnaf kethüdaları mevsimine göre esnafa verilecek satış fiyatlarının belirlenmesi için yapılan toplantıya kadı ve yöneticilerle birlikte katılırdı. Temsil ettikleri esnafın bu fiyatla satış yapmaları, haksız rekabete girmemeleri için önlem almada öncelikle kethüdalar sorumlu idiler. (Çadırcı, 2013:124) Yani narh fiyat belirleniminde ağırlığını koyacak bir kethüda daha kârlı bir sene geçirilmesine neden olabilirdi. Bu manada yeniçerilerin ve loncaların birbirini kolladığına dair bir yaklaşım mümkündür. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısında ekonomi kötüye giderken loncalar rekabet edemez hale gelmişti. Bu durumda da kendilerini korumak için Yeniçeri Ocağı iyi bir seçenek olmaktaydı. (Quataert, 2013:26)

18. yüzyıldaki yeniçeri ve lonca yakınlaşması konusunda farklı sebepler ve görüşler de söz konusudur. 18. yüzyılda bazı esame sahipleri(yeniçeri olsun ya da olmasın) bu esamelerinin karşılığında kethüda sahipliği elde ediyordu. Belge karşılığında talip olunan bu lonca görevi, sonuç itibariyle loncaların içinde farklı uzantıların olmasına neden oldu. Nihayet bu kethüdalık satışları “ilgili zanaatkârları seslerini duyurma araçlarından yoksun bırakmış olabilir”. (Faroqhi, 2011:182) Ayrıca zanaatkârların, makamı satın alan kişinin görevini yerine getirmediği zaman yaptıkları şikâyetler de, bu işin lonca üyelerine

ek yük bindiren maliyetli işler olarak sonuçlandığını gösteriyor. Kethüda makamını satın alanlara yönelik şikâyetler bize zanaatkârlar ile esnaf içine giren yeniçeri sınıfının hoş muhabbet süren bir ilişkileri olmadığını göstermektedir. (Faruqi, 2011:183) Buna rağmen 18. yüzyılda III. Selim Nizam-ı Cedid reformuna girdiğinde bu durumdan en çok rahatsız olanlar arasında zanaatkâr ve lonca mensubu yeniçeriler de vardı. Çünkü devreden çıkarılacak yeniçeriliğin sağladığı ayrıcalıklardan mahrum kalacaklardı ki bunu “sindirmenin imkânsız olacağını düşünmüş” olmalıydılar. (Faruqi, 2011: 224)

Görüldüğü gibi yeniçerilerin pazardaki yerleri 18. yüzyılda ayrı bir boyut almıştır. Yine ticarete de Sultan I. Mahmud’un vermiş olduğu ithal mallardan gümrük vergisi ödememe hakkını kullanarak ticaret yapıyorlardı. Daha önce bahsedildiği üzere yerleşik oldukları Suriye ve Mısır’a kadar uzanıyorlardı. Askeri bir unvan olan *Ağa* unvanı da bu kapsamda yeniçerilik imtiyazlarından istifade etmek isteyen zengin arazi sahipleri ve önemli tüccar taifesi tarafından da kullanılıyordu. Eyaletlerde bulunan yeniçerilerin bir kısmı da ulûfe belgelerini satıyor, kimilerine de yeniçeri belgesi lütfediliyordu. (Baş, 2014:338)

Yeniçerilerin kışla dışına taşan ilişkileri ile halkın içinden olmaları artık sıradanlaşmıştı diyebiliriz. Bu noktada vurgulanması gereken ise yeniçeri halk kaynaşmasında herkesin kendi lehine bir yol bulması olmuştur. Nitekim halk yeniçeriliği vergi vermemek için kullanmaktaydı ancak askere de gitmemekteydi. Yeniçeriler ise üretici, tüccar olmakla birlikte yine vergi vermezdi zamanla da askerlikten kaçarak mesleklerini öncelemişlerdi. Toplumsal ilişkilerdeki bu çıkarıcı yapı kurumsal anlamda birbiriyle çatışmalı bir bağımlılık yaratmıştı.

Yeniçerilerin Patrona vakası sonrası isyanları görülmesi de usulsüzlükleri dolayısıyla devletin kendilerine bakışı giderek daha olumsuz olmuştu. Kuruluştan itibaren

önemli olan gaza ruhu ile sefere gitme gerçeği artık mal mülk sevdasına terk edilir oldu diye şikâyet edilir olmuştu. Seferler için çağrılan yeniçeri askerleri çeşitli sebepler bularak seferlere zamanında gitmemişlerdir. Aynı şekilde bazı sancaklarda, halk yeniçeri olduklarını ileri sürerek vergi vermemekte, ayrıca askerlerinin seferde öldüğüne değinerek asker göndermemek yollarına başvurmaktaydı. Yeniçerilerin bazıları da doğrudan doğruya sefere hiç gitmeyerek eşkıyalık yapmaktaydı. (Özkaya, 1952:76) Sefer zamanlarında savaşa gitmemek için ya saklanıyorlar ya geçici bir süreliğine memleketlerine dönüyorlar ya da İstanbul'a yakın köy kasabalara gözlerden uzaklaşmaya gidiyorlardı. Sefer için gerekli yeniçeri sayısı da böylece başkentteki hammal, kayıkçı ve inşaat işçilerinden karşılanmaya çalışılıyordu. Ancak bunların da tecrübesizliği ciddi bir zayıflığa sebep oluyordu. Mustafa Kesbi Efendi'ye göre sefere giden 1000 kadar bu tip askerden ancak 60-100 civarı kadarının döndüğü söylenmektedir. (Aktaran Sunar, 2010:73) Bu akıl almaz oran da gösteriyor ki savaşlar Osmanlı Devleti ve milleti için zaferi falan değil tam bir felaketi simgeliyordu.

Genel anlamda düzen o derece bozulmuştu ki ocağa alımlar artık ücret karşılığı yapılır olmuştu. 1793 Şubatında Anadolu'nun orta kolundaki görevlilere yazılan fermanda bir kile kahve karşılığında yeniçeri olunduğundan şikâyet edilmiş bu gibi usulsüzlüklere son verilmesi buyrulmuştur. (Özkaya, 1952:82)

Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda denilebilir ki Yeniçeri Ocağı'ndaki asıl bozulma, son yüzyılda özellikle 1730-1826 arasındaki dönemde meydana gelmiştir. 1730 ihtilalından 1808 senesine kadar, 78 yıl içerisinde yeniçeri isyanı görülmemesine rağmen sosyal ilişkileri bağlamında geleneksel yapıyı devlet lehine değil kaba güce dayalı pazar düzeni lehine dönüştürmüşlerdi. Kendi aralarında ve halkla ilişkilerinde görülen çekişmeler, ocağın disiplini ile beraber, sosyal düzeni bozar duruma gelmişti. Yüzyılın

üçüncü çeyreğinde yeniçerilerle ilgili istenmeyen olaylar misliyle artmış, son çeyrekte ise bir o kadar daha şiddetlenmiş ve yayılma özelliği göstermişti. Artık bu dönemden itibaren yeniçeriler, İstanbul ve taşranın tam manasıyla kabadayıları olmuşlardı. İdareciler görevlerini yapamaz duruma gelmiş, kabadayılık, haraççılık günlük vakalardan olmuştu. Koçu'nun mübalağalı anlatımıyla "İtlik, külhanîlik, bıçkınlık cahil gençler arasında salgın halini aldı, yüzlerine bakılsa gözler kamaşır nice güzel güzel şahbaz ve şehlevent dilaverler, fetalar ocağın üstünden esip gelen itlik havasına kapılıp altın adlarını bakır yaptılar." (Koçu, 2015:312)

Tabi burada belirtmek gerekir ki yeniçerilerin hemen hepsinin talan, yağma, gasp, öldürme ve benzeri hareketlerle meşgul oldukları elbette söylenemez. Bir sosyal oluşuma mensup kişilerden bazılarının suça girişi, o yapının tümünün suçlu olduğunu da göstermez. Ancak Ocağı yıllar yılı toplumun ve devletin her yanında süregelen bozulmalarla birlikte ele alırsak yeniçerilerin içinden suç işleyen kimselerin çıkmış olması da doğaldır. Dikkate alınmalı ki bazen yeniçeri olmadıkları halde, Taslakçılar gibi unvan amaçlı kendilerini yeniçeri olarak tanıtip, suç işleyen kimseler de olmuştur. (Pakalın, 1983:418) Dolayısıyla bunların işledikleri suçlar, yeniçerilerin dosyasını daha da kabartmıştır. Ayrıca yeniçerilerin halk içinde zanaat ve ticaret ehli gibi de iş gördükleri göz önüne alınırsa toplu halde yeniçeri zulmünün öne çıkması pek olası gözükmemektedir.

2.4 Ocağın Son Dönemi, Kaldırılışı Ve Sonrası

Yeniçerilerin son dönemine, 18. yüzyılın sonuna bakıldığında genel olarak siyasi ve ekonomik sıkıntıların da olduğu görülebilir. Bu bağlamda 18. yüzyılda kâr oranlarındaki düşüş eğiliminin nedenlerinden birisinin de askeri zümrenin orta-üst kesimindeki genişleme olduğunu söyleyebiliriz. Bu genişleme neredeyse %100 oranında gerçekleşmiştir. (Yılmaz, 2003:378) Gerçekten de kâr oranları düşmekteydi, savaşlar

kaybedilmekteydi ki uzun süreli savaşların ardından 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı sanayinin de birçok kolu bütünüyle durmuştu. (Faroqhi, 2014:272) 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası ilk Müslüman göç dalgası (Tatarlar) geldi. 1760-70 tarihlerinde Anadolu, Balkanlar ve Mısır'da uzun zamandır yaşanan ekonomik zenginlik sona erdi. Bu nedenlerle 18. yüzyılın son çeyreği S. Faroqhi tarafından hem halk için hem de Osmanlı üst sınıfı için bir “kabus dönemi” olarak tanımlanmıştır. (Faroqhi, 2014:271)

Ocağın ilgasına giden bu süreçte ocaklı sayısının geldiği nokta da önemlidir. Bazı kaynaklarda 19. yüzyılın başında ülkenin güvenliğinden sorumlu yeniçerilerin 400.000 kadar olduğu ifade edilmiştir ki bunların görevi başında olanları 60.000 kadardır. (Çadırcı, 2013:53) Ancak Uzunçarşılı, D'Ohsson gibi 200.000 rakamlarını veren ve aşırıya kaçan Ocak mevcudu bilgilerinin doğru olmadığını belirtmiştir. 1804 tarihli maaş icmal defterine göre mevcudu, 54.815 eski ve 9.641 yeni asker olmakla birlikte emekliler hariç 64.456 olarak vermektedir. (Uzunçarşılı, 1988:619) Ancak burada hariç tutulan emekli sayısının az olmadığını ve icmal defterine girmeyen Taslakçıların sayısının da bir o kadar olduğunu hesaba katarsak yeniçerilerin etkisi daha ciddi olarak kavranabilir.

İlgaya yaklaşırken Ocakla devlet yöneticilerinin ilişkileri daha farklı bir yapıya bürünmekteydi. Yeniçeriler ıslah girişimlerini reddediyor, savaşlardaki mağlubiyetlere rağmen askeri disipline girmiyorlardı. Bu dönemde yeniçerilerin usul ve devlet tanımazlığına en iyi örneklerden birisi Sırp isyanlarında ve 1806-1807 Osmanlı-Rus savaşında yeniçerilerin Nizam-ı Cedîd askeriyle birlikte savaşmak istememeleri ve Edirne dolaylarında başkaldırmalarıdır. (Çadırcı, 2013:58) Bu tavırları dolayısıyla devlet erkânının öfkesini kazansalar da Nizam-ı Cedid askerleri bu vakalarda kullanılmamıştır. Genel anlamda idari sistemi reformize etmeye dönük olarak ve merkezi gücü sağlama hamlesi olarak Nizam-ı Cedid'i II. Mahmud öncesi dönemde vurgulamak gerekir. III.

Selim'in mezkûr reform programının ismi dahî gelenekselcilikten rasyonel hukuk formuna geçişi vurgular niteliktedir. (Findley, 2014:132) Yani Ocak üzerinden modernleşme gibi bir olgu ciddi bir şekilde devlet politikası olmuştu ve geleneksel yapının ötesini hedeflemekteydi. Daha veliaht iken III. Selim modern reformlar konusunda XVI. Louis ile mektuplaşıyordu. Bu bağlamda İmparatorluk 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçerken artık reformlarını yapmış olmasa da reformlara açık bir bürokrat kadrosu ihdas etmişti. Bu manada "Osmanlı aydın eliti artık dar anlamda okuryazar(literaty) olmaktan çıkıyor ve geleceğin intelligentsia'sını oluşturmaya hazırlanıyordu". (Ortaylı, 2015:19) Gerçi Osmanlı toplumunun, 1826-1856 arasında yaşadığı dönüşümü 18. yüzyılın sonlarında da yaşayabilecek koşullara sahip olduğu söylenmektedir. Nitekim kırk yıl önceden aynı reformlar başarılabilecekken, başari lamama nedeni olarak III. Selim'in sert ve öngörüşlü olmaması neden gösterilmektedir. (Ortaylı, 2015:45) Nizam-ı Cedid tecrübesinin ilgaya giden süreçte devlet aklına katkısı bu manada önemlidir.

II. Mahmud dönemi itibariyle III. Selim'e göre iki noktada daha farklı imkânlar yakalamıştır. Bu bağlamda II. Mahmud'un ilk önemli imkânı miras aldığı reformist kadrolardı. Lale devrinden ve özellikle III. Selim'in döneminden itibaren batıyı tanıyan, en azından ülkede nelerin batıya göre değiştirilebilir olduğunu bilen kadrolar yetişmişti. Yani zamanında elçiliklerde görev yapmış, raporlar hazırlamış bir takım devlet adamları sadece diplomatik görevlere uyum sağlamadılar bir yandan da İmparatorluğun içerisindeki modernleşmenin de öncüler i oldular. Yani II. Mahmud'un elinde diplomasi yapmayı bilen bir kadro vardı. II. Mahmud'un bir diğ er imkânı da Avrupa'nın artık doğ u sorununa daha fazla dikkat vermesi ve Osmanlı'yı önemser bir pozisyona gelmesidir. (Findley, 2014:159-160)

II. Mahmud'un bu tarz imkân ve tecrübeleri edinmesi ilga sürecinde yeniçerilerin ve taraftarlarının hamlelerini öngörüp ona göre hamle yapmasını kolaylaştırmıştır. Reformist hareketinde başarılı olan II. Mahmud'u III. Selim'den farklı kılan yön neydi diye bakılırsa, cevaben II. Mahmud'un amcazadesinin nasıl başarısız olduğunu bizzat tecrübe ettiği vurgulanabilir. II. Mahmud'un, Nizam-ı Cedit ile uygulanan sınırlı reformların nasıl başarıya ulaştığını da tecrübe ettiğini vurgulayan Shaw'a göre bu durum Sultan'ın üç şeyi fark etmesini sağladı:

- (1) Reform hareketinin başarılı olabilmesi için reformların yalnızca bazı askeri unsurları değil, tüm osmanlı kurumlarını ve toplumunu kapsaması gerekir
  - (2) reforma uğrayan kurumların çalışabilmesi için tek çare, yerlerine geçtikleri kurumların ortadan kaldırılmasıdır, böylece eskiler bu işlerliği bozamazlar
  - (3) harekete başlanılmadan önce reformlar çok dikkatle planlanmalı ve destek sağlanmalıdır.
- (Shaw J. S. Ve Shaw E. K., 2010:25)

Bu birikimle yola çıkan II. Mahmud'un ilk zamanlarında yeniçeriler, sadaret tarafından defalarca uyarılmıştır. Ancak bu uyarıların bir yararı görülmemiştir. Yüzyılın ilk çeyreğinde ve Ocağın kapatılmasına doğru, daha önceki hareketlerini gölgede bırakacak azgınlıklara girişmişlerdi. Kadın ve erkeklere saldırı, birbirleriyle çatışma ve mücadele, tüccar, esnaf ve ameleiyi haraca bağlama veya bir katkıda bulunmadan kazancına ortak olma, hisse alma, tüccar gemilerine balta asma, meyhanelerde rezalet çıkarma, yiyecek ve içeceklere müdahale etmek gibi halleri halkı çaresiz bırakmış ve sindirmişti. Yeniçerilerin tepkilerinden korkulduğu için bir şey yapılamıyordu. (Uzunçarşılı, 1988:515) Yani esasen yeniçerilerin sadece isyanları sebebiyle değil sükûnet zamanlarındaki huzursuzlukları ve zulümleri dolayısıyla da ortadan kaldırılmaları gerekiyordu. Bu dönem için ciddi adli vakalar not edilebilir. (Baş, 2014: 341-345)

Taşrada da durum payitahtın aleyhineydi. Devletin merkezi otoriteyi sağlamak için yaptığı birçok girişime rağmen taşrada işler rayına oturmamıştır. İlga öncesi taşrada

ciddi anlamda bir merkezi otorite boşluğu söz konusuydu. 1820’lerde Anadolu’da hükümet, güvenliği sağlayacak güçte değildi. Hatta yöneticilerle eşkıya iş birliği yapmış olduğundan halk bunlarla başa çıkamamıştır. (Çadırcı, 1980:51) Halk artık devletin gücüne dair inancını yitirmişti. İzmir’deki 1822-23 tarihli yeniçeri taşkınlıkları da gösteriyor ki başkentin merkezi politik gücü ciddi anlamda zayıflamıştır. (Ülker, 1991:32)

Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı

Ocağın söndürülmesine giden süreç incelenirse profesyonel bir devlet politikası göze çarpacaktır. Bu süreç 8 aşamalı olarak tasnif edilebilir: (Sakin, 2011:112-127)

1. Seçkin subayların tasfiyesi ve gizli kadrolaşma
2. Subayların birbirine düşürülmesi
3. Devlet kadrolarının operasyon için yapılandırılması
4. Taraftar askeri birliklerin kuvvetlendirilmesi
5. Propaganda faaliyeti
6. Köşeye sıkıştırma
7. Tahrik ve tuzak
8. Tertip ve imha

İlk aşamadan başlarsak Padişah, ilga sürecinde kendisine sadık bir şekilde hizmet etmek için Ocak ağalarından Rusçuklu Hüseyin Ağa’yı seçmişti. Nitekim Ocağın kapatılmasından önce ve sonra uzun süre İstanbul’da ikamet eden Amerikalı misyoner R. Walsh, II. Mahmud’un baş başa yaptıkları bir görüşmede Ocak hakkındaki projesinden Hüseyin Ağa’ya bahsettiğini ve onun da bu projede yer almaktan memnunluk duyacağını belirttiğini ifade etmektedir. (Aktaran G. Yıldız, 2009:21) Nitekim Hüseyin Ağa’nın Yeniçeri Ağalığına hızlı bir şekilde yükselmesi için Ocak makamlarında olağan olmayan azil ve tayinler yapılmıştı. Nihayet Hüseyin Ağa 1823 Şubat’ında ağa olarak Yeniçeri Ocağı’nın başına geçmişti. (Sakin, 2011:115)

Sultan Mahmud'un isteğini yerine getirmeye çalışan Hüseyin Ağa'nın faaliyetlerinden biri de teşkilat içindeki dayanışmayı yıkmaktı. Hüseyin Ağa, işe neferlere en yakın rütbede olan çorbacıları, odabaşları, aşçı ustalarını ve orta imamlarını birbiriyle çatıştırmakla başladı. (Uzunçarşılı, 1988:523) Tabi tüm bu süreçte Ocak içinde yürüttüğü faaliyetler dikkat çekmeye başlayınca suikaste uğraması tehlikesi sebebiyle Rusçuklu Hüseyin Ağa, Ekim 1823'te Kocaeli Hüdâvendigar (Bursa) sancakları ile Boğaz muhafızlığına tayin edilmişti. (Uzunçarşılı, 1988:525) Hüseyin Paşa'nın Anadolu yakasında konuşlanmış olan birlikleri de iyi donatılmış ve her an hazır halde duruyordu. İhtiyaç halinde acil olarak İstanbul'a intikallerini sağlamak için gerekli sandal ve tekneler, yirmi dört saat hazır bekletiliyordu. (Sakin, 2011:119)

II. Mahmud Ocak içinde çalışmalarını bu şekilde yürütürken diğer yandan da devlet kadrolarında gerekli desteği sağlamak için bir takım değişikliklere başvurmuştu. Nitekim yeniçeriler hakkındaki emelini söylediği Galip Paşa'yla istişare ederek Silistre'den Benderli Selim Paşa'yı Sadrazamlık görevi için 14 Eylül 1824 tarihinde İstanbul'a getirtmiştir. (Uzunçarşılı, 1988:530) II. Mahmud'un kadrolarda yaptığı bir diğer değişiklik de 1825'in Ekim ayında Şeyhülislamlığa Kadızade Tahir Efendi'nin getirilmesidir. (Sakin, 2011:118) Eğitim ve hukuk alanında elinde güç bulunan ulema, uzun bir süredir yeniçeriler ile dayanışma içinde hareket etmekteydiler. Böylece icraatlarına karşı daha geniş halk desteği sağlıyorlardı. Sultan'ın yeniçerilere karşı yapacağı bir operasyonda ulemanın desteğini alması bu açıdan büyük önem arz ediyordu.

Ocağın ilgasına dair yapılan araştırmalarda en çok dikkat çeken vurgulardan birisi de ulema üzerinedir. Zira devletin bu seferki politik tercihinde yanında olan ulema, hem medrese öğrencilerinin yeniçeri zümresine karşı tavır almasında hem de İstanbul halkının Sultan Ahmet Camii At Meydanında açılan sancağın altına toplanmasında ciddi

bir rol oynamıştır. Ulemanın yanında İstanbul'un seçkin çevreleriyle bağlantısı olan ve şehirlerde örgütlenen Nakşibendi-Müceddidilik ve Mevlevilik gibi Ortodoks tarikatların da bürokratik reform hareketindeki hisseleri (Kapıcı, 2013:282) de bu işin önemli bir tarafıdır. Alan Palmer da II. Mahmud'un yeniçerileri kolayca alt etmesini, Sultan'ın yeniçerilerle ulemanın arasını açmasına bağlamaktadır. (Aktaran Elibol, 2009:37) Bu kapsamda ilgaya giden süreçte Sultan'ın hamleleri hem halkın hem de ulemanın gözünü dolduran cinstendi ve de sonuçları itibariyle gayet başarılı denilebilir. Sultan bu süreç içerisinde cami, vakıf ve tekkelerin inşasına, tamirine ehemmiyet vermiştir. Cuma namazlarına iştirakin önemi bilindiği için yayınlanan fermanlarda dahi bu konuya ehemmiyet verildiği hissettirilmiştir. Halka yönelik gibi gözükse, bütün çocuklar için zorunlu olan ilköğretim aynı zamanda medreseli sınıfın da iş alanını genişletmiştir. Aynı zamanda maaşlarını arttırdığı bu sınıfın artık sırtını devlete dayaması da işten değildi. Bilinçli bir tayin politikası ile birlikte bürokrasinin önde gelen kadrolarının hemen tamamı maslahat yanlısı kişilerden seçilmiştir. Bazen klasik tayin-atama-terfi usullerinin de dışına çıkılmıştır. Tüm bu yollarla yapılmak istenen yeniçerilerin halk desteğini kesmekti. Yani onları yalnızlaştırmaktı.

II. Mahmud Ocağın ortadan kaldırılması ve sonrası için gerekli her türlü unsur düşünmüştü. Bunun içinde Kendisine bağlı askerî birliklerin teşkilini ve her an bir operasyona hazır halde tutulması için gerekli donanımın sağlanmasını ihmal etmemiştir. Nitekim bunun için İstanbul'daki Topçu ocağının mevcudunu artırarak kadrolarını 1000 subay, 10 bin topçu ve 4.400 top arabacısı olarak genişletti. (Sakin, 2011:119)

Yeniçerinin Ortadan kaldırılmasını kolaylaştırmak için bir yandan da yeniçeriler aleyhine yoğun bir propaganda yapılmaktaydı. Propagandaların amacı yeniçerileri, en büyük destekçileri olan ulema ve halktan koparmaktı. Bu amaçla hoca kıyafetli bazı kimselerce yeniçeriler aleyhine vaazlar verildiği de oluyordu. Ayrıca II.

Mahmud ulema ile ilişkilerini iyileştirmek için ilmiye sınıfından Mevali denilen yüksek rütbeli kadılara payeler vermiş, meşhur dersiamların da rütbe ve derecelerini artırmıştı. (Uzunçarşılı, 1988:531)

Tüm bunlar yaşanırken Mora isyanının Mısır Vali'si Mehmed Ali Paşa'nın göndermiş olduğu talimli askerlerle bastırılması devlet ricalini talimli asker tertip edilmesi noktasında tekrardan teşvik etmişti. Nitekim bu konuyu konuşmak üzere 26 Mayıs 1826'da bütün devlet ricalinin hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı. Şeyhülislam bu toplantının sebebini harp taliminin zorunlu bir hale geldiğini bildirerek ve şer'an bunun fetvasını vererek açıkladı. Daha sonra da Eşkınci adıyla talimli asker yazılmasına karar verildi ve bir layiha hazırlandı. Yeniçeri Ağası Mehmed Celaleddin Ağa da muvaffakiyet ettiklerini bildirdi. (Uzunçarşılı, 1988:533) Üç gün sonra Padişahın emriyle umumi bir meclis toplanmasına karar verildi ve bu seferki toplantı daha geniş bir devlet ricalini içeriyordu. (Arslan, 2005:14-15) Burada söz alan Sadrazam Selim Mehmed Paşa yeniçerilerin vaziyetini oldukça acıklı bulduğunu söyleyerek "Rum eşkıyasının devletin kuvvetine nazaran hiç mesabesinde iken bu kadar gayrete ve hazineler sarfına rağmen hala bir iş görülemediğini ve artık bıçağın kemiğe dayandığını ve bu hale bir nihayet verilmesini" söyledi. (Uzunçarşılı, 1988:534) Bunun yanında Ocak Kethüdası Hasan Ağa da Ocak içinde kanunların dikkate alınmadığını ve Ocak içinde düzen olmadığından sebeple savaşa gitmeye tereddüt ettiğinden bahsederek Ocağın kötü durumunu desteklemişti.

Bu kötü gidişatın çaresine bakılması için devletin mevcut ocaklarının dışında talimli askere ihtiyacı dile getirilmişti. Ardından hazırlanan layiha okunmuştu. Layihada, Eşkınci adıyla oluşturulacak tertibe 196 Ortanın başkentte bulunan 51 Ortasının her birinden yüz ellışer nefer *Muallem Tüfenkçi* adıyla kaydedilecekleri belirtilmişti. (Mutlu, 1994:18) Layiha mecliste hazır bulunanlara imzalatıldı ve layihaya muhalefet edenlerin

isyancı sayılacağına dair hazırlanan fetva da hazırlandı. (Uzunçarşılı, 1988:535) Birkaç gün içinde Eşkinci Ocağına kayıt olanların sayısı 8.500'e ulaşmıştı. (Mutlu, 1994:48) Tabi sayısal anlamdaki bu artış sürekli olarak ocağın söndürüleceği endişesini taşıyan yeniçerilerin ürkmesi ve tepki göstermesine yol açmıştır. Nitekim bunun zaten Padişah tarafından tahrik amaçlı bir tuzak olduğu da savunulmaktadır. Zira daha önceden Padişah tarafından satın alınmış Kethüdayeri Mustafa ve orta mütevellisi Kürt Yusuf, Eşkinci projesine karşı yeniçerilerin ayaklanmasının önderliğini yaptılar. (Sakin, 2011:122-123) 15 Haziran 1826 Perşembe günü yeniçeriler birer ikişer, yanlarına güvendikleri birkaç çorbacı ve ustalardan haber beklemekte olan arkadaşlarını alarak Et Meydanında toplandılar. (Uzunçarşılı, 1988:548) Bu sırada yeniçerilerden bir kısmı Ağakapısı'na saldırarak, Sultan ve devlet ricaliyle işbirliği yaparak kendilerini eşkinci talimine ikna eden Yeniçeri Ağasını hedef aldılar, ancak ağa orda yoktu. (G. Yıldız, 2009:31) Bunun üzerine Ağakapısı'nı yağmalayıp pencereleri kurşunlayıp birkaç yeri de ateşe vererek toplandıkları Et meydanına geldiler.

Grubun sıradaki hedefi Babiâli idi. Sadrazam yaz münasebetiyle Boğaz sahilindeki yalılarında bulunduğu yerinde yoktu. (Uzunçarşılı, 1988:549) Ancak sadrazamı bulamayan isyancılar sadrazam hazinesindeki kıymetli eşyaları yağma etmişlerdi. Binaları tutuşturarak Mısır Kethüdası Necip Efendinin konağına yöneldiler. (Mutlu, 1994:49) Necip Efendi, Alemdar tarafından kurulan Sekban Ocağı'na müdahil olması nedeniyle yeniçerilerin düşmanlığını çekmişti ve son zamanlarda yeniçerilere karşı girişimlerde adı çok öne çıkmaktaydı. Konağı basan yeniçeriler diğerleri gibi Necip Efendi'yi de bulamadılar. (Sakin, 2011:23) Tüm girişimleri başarısız olan Yeniçeriler bir darbe de topçulardan geldi. Tophaneden kazgan (kazan) çıkartmak istediklerinde topçubaşı

“sizlere kazgan değil pilav tenceresi bile vermeyüz” cevabını vermişti. (Mutlu, 1994:50)
Aynı şekilde boğaz yamakları da isyana katılma davetlerine ret cevabı vermişti.

Nihayet Padişah, Topkapı sarayına gelişiyle birlikte sonra müzakere etmek ve nihai kararını vermek üzere bütün ricali huzuruna çağırdı. Karar olarak isyancıların katline fetva verildi ve Sancak-ı Şerifin çıkması için emir verildi. Sancak-ı Şerif, Sultan Ahmet meydanına çıkarıldı. Burada ehli İslam olanlar, İstanbul ve üç kaza halkı Sancak-ı Şerif altına toplanmaya çağırılıyordu. Bu sırada üç bin medrese talebesi ve halk akın akın Sancak-ı Şerif altında toplandılar. Silahlı olmayanlara da iç cephaneden silah dağıtıldı. (Uzunçarşılı, 1988:552-553) Tophaneden de birkaç top getirtildi. Eski yeniçeri ağası Hüseyin Ağa ve İzzet Mehmed Paşanın idaresinde bulunan kuvvetler yeni odalara doğru harekete geçtiler. Kışla kapısı bir top mermisiyle havaya uçuruldu. Meydandakilerin birçoğu daha ilk açılan ateşle öldü. Kaçıp kışlaların içine saklananlar olduysa da atılan yağlı paçavralarla tutuşan kışlalarda birçok yeniçeri yanarak can verdi. (Mutlu, 1994:52) İsyanın bastırılması ve kışlaların yanmaya başlaması topu topu yirmi bir dakika sürmüştü. (Beyhan, 2001:13)

Kanlı bir şekilde de olsa ocak ve yeniçerilik artık kaldırılmıştı. Yeniçeri Ocağı’nın ilga edildiği sırada yeniçeri mevcudunun ne kadar olduğuna ve ne kadarının öldürüldüğüne dair kaynaklar farklı farklı rakamlar veriyor. Uzunçarşılı Ocağın ilgası esnasındaki mevcudunu bilmediğimizi söylüyor ancak “ismen yüz bin olması muhtemeldir” diyor. (Uzunçarşılı, 1988:620) Yıldızın aktardığına göre de İngiltere Elçisi Stratford Canning’in bu dönem için 40.000’i esameli 30.000’i fiili muharip olmak üzere toplamda 70.000 rakamını verdiğini biliyoruz. (G. Yıldız, 2009:37)

Buna ek olarak Tevfik Güran’ın hesabıyla 1830 sayımında İstanbul nüfusunun yaklaşık olarak 450 bin olduğu kabul edilebilir. (Güran, 2014:3) Mürur tezkeresinin

uygulanmasından ötürü son birkaç yılda çok ciddi bir göç almadığı varsayılarak, İstanbul'un 1830'dan birkaç yıl öncesine kadar da buna yakın bir nüfusu olduğunu tahmin edilebilir. Yani yeniçerilerin toplam İstanbul nüfusuna oranının 1826 itibariyle yaklaşık %20 kadar olduğunu söyleyebiliriz.

Buna mukabil idam ve sürgün edilenlerin sayısı hususunda da net bir rakama ulaşamıyoruz. *Erhan Afyoncu* öldürülen yeniçeri sayısını yaklaşık olarak 10.000, sürgün edilenleri ise 20.000'i aşkın olarak zikrediyor. (Afyoncu, 2010:58) *Orhan Sakin* ise sağlam kaynaklarda yaklaşık olarak 6-8 bin yeniçerinin öldürüldüğünün aktarıldığını ifade ediyor. (Sakin, 2011:125) Ancak tabi *Mehmed Daniş Bey* gibi bu rakamın 200-300 civarında idam, 30.000 kadar sürgün olduğunu ifade edenler de vardır. (Mutlu, 1994:58) Yine mesela ilk dönem eserlerinden olan *Üss-i Zafer*'de *Esad Efendi* ise "Ol günde At Meydanı'nda aded-i katla-yı eşkiya iki yüzü tecavüz etmiş ve Ağa Kapusu'nda dahi Hüseyin Paşa marifetleriyle yüz yirmiye karîbi adem diyarında cezalarını bularak gitmiştir" diyor. (Arslan, 2005:80)

Gültekin Yıldız da -David Porter'dan aktararak- ölümler hakkında kullanılabilir bir rakam olarak İstanbul için 1800, taşra için ise 1200 rakamlarını zikrediyor. Ancak Yıldız'ın buna ek olarak *Cannning'in* idam edilenlerin sayısını 8000 olarak aktardığı bilgisini de zikrettiğini belirtmek gerekir. (G.Yıldız, 2009:37) Tabi bu rakamların dışında abartılı rakamlar da bulunmaktadır. Mesela cezalandırılan(sürgün-idam) yeniçerilerin sayısının 60.000 olduğuna dair rakamlar dahi zikredilmiştir. (George, 1854:144)

Tüm rakamları göz önünde tutarak ifade edersek; öldürülen kişi sayısını 6000-8000 kadar, sürgüne gönderilenleri ise 15.000 kadar kabul edebiliriz. Böylece idamları infaz edilen yekûnun Ocak nüfusu ile İstanbul nüfusunun az bir miktarını yani sırasıyla

%10'u ve %1,5-2 kadarını oluşturduğu anlaşılabacaktır. Aynı oranlar sürgünler için ise %20 ve %3,5 civarındadır.

İlga Sonrası Gelişmeler

İşte 16 Haziran 1826 Cuma gününün sabahına kadar tüm bunlara şahitlik edilen bir ilga süreci vardı. Nihayet 17 Haziran 1826'da Mehmed Daniş Bey'in ifadesiyle "Ocakları'nın külliye ref'ine ve rû-yı arzdan yeniçerilik namının eseri bile" (Mutlu, 1994:53-54) kalmayacak şekilde ilgasına girişilmiş olup bunu müteakip hemen vilayetlere emr-i âlî gönderilmek suretiyle gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Bunlardan birine örnek olarak Sivas vilayetine bağlı Çorum sancağına gönderilen emr-i âlî gösterilebilir. (Yaramış, 2006:97-98) Buna göre:

1. Yeniçeri Ocağı'nın tümünden kaldırılması,
2. Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla tâlimli ve muntazam yeni bir ordu kurulması,
3. Ordunun seraskerliğine Ağa Hüseyin Paşa'nın getirilmesi ve seraskerlik merkezi olarak "Ağa Kapısı"nın "Serasker Paşa Kapısı" adıyla tâyin ve tahsîsi,
4. Yeniçerilik ile ilgili her türlü isim, pâyeye, nişân ve tâbirlerin yasaklanması,
5. Yeniçerilerin yevmiye ve esâmelerine sahip olanların belgelerini göstermek kaydıyla haklarının korunması,
6. Ülke içinde huzuru bozmaya çalışanlara lâayık oldukları cezalarının verilmesi için yöneticilerin uyarılması,
7. Hâlihazırda mevcut bulunan yeniçerilerin dağıtılması, onların idarelerindeki kalelere el konulması, ellerindeki silah, cephaneye vb. araç gerecin hepsinin demirbaş listesinin yapılarak, hemen başkente gönderilmesi,
8. Yeniçeri takibatı için cesur ve iş bilir görevliler atanması,
9. Yeniçeri makûlesinden olanların, bulundukları yerin idari görevlilerine itaat ederlerse, askerlik mesleği dışında kendi işleriyle meşgul olabilecekleri

ifade edilmiştir.

İlga sonrasında bu kapsamda takibat ve tahkikat da güçlü bir şekilde sürdürülmüştür. 27 Haziran-6 Temmuz 1826 tarihli bir fermana göre ilga sonrası yeniçerilerin idam edildikleri ancak bir kısmının Anadolu ve Rumeli içlerine firar ettiklerini öğreniyoruz. Ferman bu firarilerin yakalandıkları yerde idamlarını istiyor.

(Yaramış, 2006:99) Hem cezaların infazı için gönderilen fermanların hem de bölge yöneticilerinin bu buyruclulara dair takibat uğraşları bize ilk zamanlarda yeniçerilere yönelik harekâtın ne ölçüde ciddiye alındığını gösteriyor.

Taşradan giden ilk raporlara göre ilga sonrası halk içerisinde yeniçeri adları ve kisvesi kullanılarak dolaşanların olduğu görülmüştür. (Yaramış, 2006:99) Yeniçerilerin kendi lehlerine olan “yoldaşlık namı lisana alınmayıp” herkes “Müslümanlıkta cümlesi bir tavır üzere’ olmaları yönünde fermanlar verilmiştir. (Beşirli, 2003:22) Hemen başlatılan işlemlerle Çorum, İskilip, Amasya, Merzifon, Osmancık, Tokat, Bolu, Kastamonu, Niksar, Erzurum, Trabzon, Antep vd. gibi küçük büyük her yerleşim yerinde takibatlar yapılmış, bunu müteakip idam ve sürgünler yapılmıştır.

İlga sonrası bazı farklı tepkiler de dikkat çekicidir. Mesela Erzurum Valisi El-Hac Salih Paşa’ya göre neredeyse tüm yerli halk ile yerli üst zümre yeniçeriler idi. (Üstün, 2002:49) Esasen bu insanların Sultan’a bağlı ve sadık olduklarını da ekleyip bunları toplayıp ikna etmeye çalıştığını belirtiyor. Nitekim doğuda bulunan Rus ve İran tehlikesine karşı İstanbul’un desteğinin gerekli olduğunu, ayrıca merkezi otoritenin ilga kararına karşı gelinmezse de yeniçeri olarak sahip olunan rütbelerden daha iyi devlet rütbeleri verileceği gibi rüşvet benzeri bir politika ile Erzurum’da işler yoluna konulmuş oluyordu. (Üstün, 2002:51) Merkez dışında bulunan yeniçeri serdarlıkları ve zabıtlıklarının tahkikat, kaldırılması ve takibatı sadece buyruclular aracılığıyla taşra görevlileri üzerinden değil bizzat merkezden gönderilen görevliler aracılığıyla da yapılmıştır. (Yaramış, 2006:100, Beşirli, 2003:21) Bu kapsamda emirler küçük yerleşimlere kadar ulaşmış ve halk ile idareci tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilmiştir diyoruz, çünkü sancaklardan gelen dilekçelerde yöre halkı ve ileri gelenlerinin de mühürlerinin bulunduğunu görmekteyiz. (Sezer, 1997:222) Ayrıca ilga sonrası hemen yeni askeri düzen hazırlıkları da yapılmıştır.

Bu kapsamda Askair-i Mansure kanunnamesine göre Mansure askeri ilk elde zabitler hariç olarak 12.000 kadar askerden meydana gelecekti. Yeni birliklerin eski sisteme göre en önemli farklarından biri de her birlikte piyadelerle birlikte topçu, arabacı, cebeci gibi askerlerin de olmasıydı. Yani artık piyadeler diğer birliklerle kaynaşmış oluyor böylece ocak sisteminden çıkılmış olunuyordu. (Cezar, 1986:246) Levy'ye göre ilgadan üç gün sonra yaklaşık 1.500 kişilik Asakir-i Mansure tertibi tamamlanmış iki hafta sonra buna iki tertip daha eklenmiştir. (Aktaran Şimşek, 2010:40) İlga sonrası 1826'nın yaz aylarında ilk Mansure tertipleri toplanır ve İstanbul'da talime başlarlar. Taşraya da bu hususa dair emirler gönderilir. Nitekim Sivas Valisinin İstanbul'a yazdığı 21 Zilhicce 1241/27 Temmuz 1826 tarihli şukkada Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ismiyle asker tertip edilmesine başladığını bildirmiştir. (Beşirli, 2003:23) Ordunun kuruluş nizamnamesine göre neferler gönüllülük esasına göre yazılacaktır. 12 sene hizmet süresi içinde her yıl 5 neferden birine olacak şekilde 6-8 aylık süre kadar memleket izni verilecektir. Fakat ordu mensuplarının kışlalarda konaklamaları ve askerlik dışında bir işle iştigal etmemeleri zorunlu tutulmuştur. (Şimşek, 2010:39)

Bilindiği gibi yeniçerilerin savaşa gitmekten başka işleri de vardı. Örneğin kale muhafızlığı bunlardan biridir. Yeniçeri Ocağı kaldırılınca, kalelerdeki yeniçerilerin de işleri sona ermişti. Fakat kalelerin de savunulması için askere ihtiyaç vardı. Bunun için de çözüm hemen bulundu. Öncelikle, mesela, Karadeniz Boğazı'nda bulunan 12 kaledeki askerlerden isteyenlerden 300-400 kadarı Serasker Paşa maiyetine asker yazılmış, memleketine gitmek isteyenler gönderilmiş, 300-400 kadar bikiir(işsiz) memleketlerine gönderilmiş ve evli olanlar yerlerinde bırakılmıştır. Kalelerin boş kalmaması için ise Tophane-i Amire'den 5 adet topçu ortası oluşturulmuştur. (Sezer,1997:221)

İlga sonrası sadece yeniçeriler değil yeniçerilerle ilişkileri dolayısıyla Bektaşiler de takibata uğramıştır. Bektaşî dervîş ve babalarından ilgada isyana katılarak yeniçerileri cesaretlendirenler olduğu ifade edilmiştir. Şirvanlı Fatih Efendi isyan esnasında Bektaşîlerin “Ehl-i sünnet ve cemâ’ata hücûm etmek” niyetinde olduklarını vurgular ve “ol tâife-i pür-dalâldahi Etmeydânı nâm mahall-i bed-fi’âle cem’ olup yuf borusu çalarak” ortalığı kızıştırmaktadırlar der. (Beyhan, 2001:19-20) Yine nakledildiğine göre isyan sırasında Bektaşî babaları, yeniçerilerin önlerine düşüp, “Arkadaşlar, bıkkınlık getirmeyin.Ocağın adı kıyamete kadar kalkmaz. Göreyim sizi. Hacı Bektaş Ocağını uyandırın.” diyerek onları tahrik etmişlerdir. (Ahmed Cevdet Paşa, 2011:419)

Bu bağlamda 7 Temmuz 1826’da kanunnamesi çıkarılan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna yeniçerilerin ve Bektaşîlerin sızmalarının önlenmesi için tedbir alınması istenmişti. Ancak bir süre sonra hükümetin elde ettiği istihbarat yeni kurulan orduya yeniçeri taraftarı Bektaşî zabitlerin sızdıkları ve orduyu bozmaya çalıştıkları yönündeydi. Bunun üzerine takibatlar daha da sıkılaştırıldı. Yeni orduya katıldıkları tespit edilen ve fesat çıkarmak üzereyken önü alınan yeniçerilerden 800’ü Sakız, Midilli ve Bozcaada gibi yerlere gönderilip Bektaşîlerin temizlenmesine bakılması istenmişti. Bu arada köşede bucakta kalmış olan yeniçeri bakiyelerinin İstanbul’da bir takım kötü hadiseler ve söylentilere sebep oldukları anlaşıp dikkat ve ihtimam göstermeyen İhtisap Ağası Mustafa ve adamları da sürgün edildi. Bununla birlikte devletin Bektaşîlerin askerle ilişkisinden rahatsızlık duymasının bir başka sonucu yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusunun Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin kudsîyetine havale edilip ordu şeyhliğine Mevlevî meşayihinden birinin Mareşal rütbesiyle tayin edilmesiydi. Zira Yeniçeri Ocağı’nda 99. Orta’da ikamet ettirilen Bektaşî babası Miralay rütbesinde bulunuyordu. (Maden, 2015:192-193)

Ancak belirtmek gerekir ki yeniçerilerin, Bektaşî olarak nitelenmelerinin tarikata intisapla alakası bulunmuyordu. Yeniçeri Ocağı'na asker olarak alınanlara Hacı Bektaş Yolu'ndan ayrılmayacağına dair yemin ettiriliyordu. Ancak yeniçerilerin sadece Bektaşî tarikatının müridi olmaları zorunluluğu yoktu. Keza Halvetî, Bayramî ve Nakşî tarikatlarına intisap eden yeniçeriler de mevcuttu. (Maden, 2015:181) Bektaşîliğin Ocakla bir anılmasının nedenleri farklıdır. Bektaşî vurgusunun Ocağın yemininden başlayarak kıyafetleri, kazanları, yeniçeri ortaları gibi her yerde geçmesi onların Bektaşî olarak görülmelerine neden olmuş olabilir. Daha ayrıntılı bilgiler bir sonraki bölümün içinde *Yeniçerilerin Toplumsal İlişkileri* alt başlığında bulunabilir.

3. YENİÇERİLİĞİN KALDIRILIŞININ SOSYAL SONUÇLARI

Yeniçerilerin 16. yüzyılın sonuna doğru başlayan niceliksel büyümesi doğal olarak Ocak üyelerinde niteliksel anlamda bir değişimi de beraberinde getirmişti. Bu kapsamda onların sosyal ilişkileri ve bu ilişkilerde korudukları askeri pozisyonları toplumsal anlamda oynadıkları rolü de kritik hale getirmiştir. Ocağın kaldırılması ile birlikte Osmanlı düzeninde yaşanan değişimler de Ocağın, daha doğrusu Ocak mensuplarının bu kritik rolünün görünür olmasını sağlamıştır. Nitekim Osmanlı'nın değişen yapısının ilk nesillerinden olan Yeni Osmanlıların içinde de buna değinenler çıkmıştır.

Osmanlı yönetiminde 17. yüzyıl ile birlikte kendisini göstermeye başlayan bir bürokratik sınıf vardır. Devlet yönetimindeki bu ayrım özellikle devlet işlerinde, İslam hukuku alanında yetkin olan ulema ile ehl-i kalemin farklılaşmasını da beraberinde getirdi. Zamanla derinleşen bu ayrımı Cevdet Paşa iki nedenle açıklar; bunlardan birincisi olaylar ve kişiler üzerindeki hâkimiyetin önemini artırması, ikincisi de fermanlardaki artışlarla birlikte Osmanlı anayasal hukukunun karmaşıklaşmasının ve dış ilişkilerin devlet için öneminin giderek artması. (Mardin, 2015:159)

Tez konusu dönemin de dâhil olduğu 19. yüzyılın bir reform çağı olmasının yanında en önemli özelliği bu reformların kültür ve medeniyet değişimini zorlamasıdır. Yani reformlara olan ihtiyaç kültür ve medeniyet öğelerine dair değişimleri de zorunlu kılmaktaydı. Aslında bu durum bir kısır döngü olarak okunabilir. Osmanlı tarihinde reform ihtiyacının dayanılmaz noktalara gelmesi kaybedilen savaşların ve toprakların neticesidir. Hem ekonomik hem de toplumsal sinir uçları bu kayıplarla sürekli tahrik edilmekteydi. Ancak Türkler gaza mücadeleleri ile yüzlerce yıl Avrupalılarla karşı karşıya gelmişken şimdi çıkıp reformlara temel olarak batı medeniyetine müracaat etmek zorlaşmaktaydı. Her

şeye rağmen reforma girişen devlet erkânının aksine olarak halk da bu reformlara sırtını dönmekteydi. Bu sürünceme de nihayetinde uzun süren bir kavga çağını ya da reform çağını yaratmıştır. Bu doğrultuda reformist bir padişah olan II. Mahmud'un adının *gâvur* padişaha çıkması halk ile reformlar arasındaki muhabbeti özetlemektedir. (A. Özcan, 1995:35)

19. yüzyıl da Osmanlı yönetici kadroları ile halk arasında yaşanan ciddi kopuşların dönemidir. 18. yüzyıldan bu yana sadaret ehlinin topluma başka bir dünya çizme gayreti aşikârdır. Nitekim giderek bu işe devletin cebrî uygulamaları da dâhil oldu ve tarihçilerimizin 'imparatorluğun en uzun yüzyılı' dediği o hareketli yüzyıl kendine has bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini aldı. Sadaret ehli ile halk arasında sosyo-kültürel farklılıkların olduğunu her dönem için kabul edebiliriz. Ancak son dönemde din ve siyaset bizzat bu çatışmanın müteharrik bir unsuru olmaya başladı. Osmanlı yönetici sınıfının son dönem politikalarının temel felsefesi olan ve Faroqhi'nin "Osmanlı pragmatizmi" (Faroqhi, 2013:91) dediği maslahatçı tavır kaybedilen savaşlar, terk edilen topraklar, gerçekleşen mülteci akınları ve artan fiyatlar ile halkı boğuyor ve onlara karşı muhalif bir tabanın doğmasına neden oluyordu. Bu bağlamda muhalif tabanın önemi de türk tarihçiliğinde tartışılan bir konudur. Yeniçerilerin Osmanlı toplumunda ve muhalefet kültüründeki yeri önemlidir.

3.1 Yeniçerilerin Toplumsal Yeri

3.1.1 Yeniçerilerin Toplumsal Rolüne Dair Yaklaşımlar

'Ramazan'ın 15. günü ocaklılar kadim âdet üzere saray mutfağından verilen baklavayı alıp aralarından yağma ettiler. O gün bir ihtiyar adam, yedi yaşındaki torunuyla bu baklava alayını seyrederken, oruç yemekle iftihar eden bu yeniçeri gruplarından bir kaç o masum ihtiyara saldırarak dövmüşlerdi. İhtiyar da: 'İlahî dergâh-ı kibriyandan dilerim ki bu kavmi takımıyla rû-yı arzdan kaldırı. Gelecek ramazan-ı şerife yetiştirme.' diye inledi. İşte bu beddua kabul olundu.

Ahmet Cevdet Paşa Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını anlatmaya başlarken yukarıdaki anekdotu aktarır. (Ahmet Cevdet Paşa, 2011:413) Tabi burada Ocağın ilgasının bu bedduadan olmadığını bilsek de bu hikâyenin yeniçeriliğin yüzyıllar boyu sürüp gelen serüvenlerinin bir yansıması olduğu dikkate alınmalıdır. Zira bu bölüm altında göstermeye çalışılacağı gibi yeniçeriler sosyal ve ekonomik ilişkileri ile Osmanlı düzeninde yerlerini alırken bu durum çok çeşitli yorumlara, çıkarımlara sebebiyet vermiştir.

Ocağın tarihsel sürecinin Osmanlı kaynaklarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında genel itibariyle yeniçerilerin giderek bozuldukları kabulüyle anlatıldığı işlendi. Nitekim bu bozulmayla birlikte yeniçerilerin modern atılımlar karşısında geleneksel yapıyı koruyan cephenin güçlü bir sesi olduğu da söylenirdi ki böylece modern atılımların önüne tarihsel bir mani veya bahane konmuş olunuyordu. Bu manada yeniçerilerin toplumsal rolünün bozulma ile birlikte ele alınan yönlerinin de tekrardan gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yine ilk bölümde görüldü ki yeniçerilerin geleneksel Osmanlı tarihçilerinin yaklaşımında olduğu gibi toplumdan ve pazardan ve hatta Türk-Müslüman unsurdan mücerret bir askerlik düzeni söz konusu değildir. Nitekim yeniçerilerin pazarla ve halkla ilişkisi birçokları tarafından alt sınıfların politik sesi olması rolünü bile söz konusu etmiştir. Ancak yeniçeriler sonrası, ulema-yeniçeri-halk üçlüsünden oluşan muhalefetin sesinin eskisi gibi olmadığına da vurgu yapmak gerekir.

Kendilerini Osmanlı'yı hasta adam olmaktan kurtaracak reformcular olarak gören Yeni Osmanlıların Osmanlı tarihine bakışında ve temel felsefelerinde de bu nedenle ilga hadisesinin önemli bir yeri vardır. Yeni Osmanlılar 1826'da yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile birlikte, Osmanlı siyasi siteminde Bâb-ı Âlî bürokratlarının gücünü ve nüfuzunu dengeleyecek birleşik bir toplumsal zümrenin kalmadığı inancında idiler. (Namık Kemal, 2014:151) Namık Kemal 14 Eylül 1285 tarihli ve 'Usûl-i Meşveret Hakkında

Mektuplar-I' başlıklı makalesinde bu hususu şöyle açıklar: “Devlet-i Aliye ta yeniçeriler kalkıncaya kadar yine irade-i ümmet ve binaenaleyh bir nev'-i usûl-i meşveretle idare olunurdu. Meb'ûsâna vereceği hakk-ı nezareti, ahali bi'n-nefs kendi icra ederdi.” (Namık Kemal, 2014:161) Namık Kemal'e göre Osmanlı sistemi esasen ulemanın hükümde/yasamada, padişah ile vezirlerin yürütmede ve halkınsa silahlı gücü(yeniçeriler) yanına alarak yürütmenin faaliyetlerini kontrol etmede oynadığı rol itibariyle “hürriyetin derece-i ifratına varmış bir hükümeti meşruta” olarak nitelendirilebilirdi. (Namık Kemal, 2014:105) Bu noktada Keçecizade de devlet yönetiminde yeniçerilerin elimine edilmesini ve bürokrasinin devamını çok güzel ifade eder: (L. Doğan, 2000:56)

Bizler üç taife idik: Biri ulema, biri ricalü ketebe, biri ocaklı. Üçümüz de mürur-ı ezmine ile bozulmuş idik. Ocaklıdan farkımız bu ki biz i'tiraf-ı kusur idüp şevketlü padişahımızın afv ü merhametine sığınup oturduk Anlar bulundukları hale mu'telif olmayup dürlü dürlü hıyanet ü habaset eylediler. Anınçün mevla-ı müte'al kahr ü tedmir eyledi. Biz i'tiraf-ı kusûr ile kurtulduk.

Bu noktadan bakınca yeniçerilerin güç kaybetmesiyle birlikte diğer sınıfların önemini kaybedeceğini tahmin etmek zor değildir. Yani yeniçerilerin kaldırılmasıyla birlikte ulemanın ve halkın politik söyleminin güçlü bir ses olarak zikredilmesi zorlaşmıştır. Nitekim 1829'da Hariciye Nazırı Pertev Efendi devleti oluşturan dört temel sınıfı sayarken artık ulemayı zikretmeye bile gerek görmemiş ve öncelikle 'seyfiye' ve 'kalemiye'yi dikkate almıştır. (Mardin, 2015:171) Ocağın ilgasının hemen ardından böyle bir yaklaşımın getirilmesi tesadüf olamazdı.

Yeniçerilerin halk ile bu şekilde bir yakın ilişkisinin olması bazı yazarlar tarafından farklı yorumlanabiliyordu. Bu anlamda ocak üyelerinin, Osmanlı düzeninde pek sesi çıkmayan reayanın sesi olduğunu ve bu ilişkinin klasik düzenin getirdiği gelenekselci, statik yapıyla birlikte kökleşerek bağnaz ve modernliğe kapalı bir bütünlük yarattığını ifade eden yazarlar olmuştur. Bu bağlamda Niyazi Berkes yeniçeri, esnaf ve ulema

üçlüsünü Osmanlı modernleşmesinin karşısında yer alan geleneksel güçler olarak görmektedir. (Berkes, 2011:118)

Bu bakımdan Kafadar da yeniçerilerin İstanbul'un alt sınıfları ile ilişkisine vurgu yapıyor. Kafadar'a göre erken dönem Osmanlı'da yeniçerileri iktisadi faaliyetten alıkoyacak bir sorgulama ve eleştiri olmamıştı. Yani yeniçerilere pazarda faaliyet göstermesi noktasında müsaade verilmişti. (Aktaran Üstün, 2002:21) Cemal Kafadar yine farklı bir çalışma ile "yeniçerilerin ticarileştirilmesi" hususuna vurgu yapmıştır. Kafadar'ın görüşü yeniçerilerin "lumpen esnaf" olarak küçük bir grup olarak kaldıklarıdır. Yani daha çok küçük esnaf olarak hamallık, manavlık, kayıkçılık yaptıklarını ifade ediyor. (Kafadar, 1981:80-91) Quataert ise yeniçerileri işçilerin silahlı gücü olarak görüyor ki ona göre ilga da bir nevi işgücüne karşı yapılmıştı. Bu açıdan Quataert'in zaten yeniçerilerin halk ile ilişkisine önem vererek eserini yazdığını vurgulamak gerekir. Çünkü Quataert niyetini açıkça ifade ederek "bu kitap ne kadar eksik olsa da Osmanlı tarihine halkı katmak için katkıda bulunuyor" demektedir. (Quataert, 2013:297) Quataert, yeniçerilerin ekonomideki rollerine dair alıntılarının genelde devletin tarih yazıcılarının(özellikle Esad Efendi'yi eleştiriyor) eserlerine dayandığından yakınıyor. Doğal olarak ilgayı meşrulaştırıcı bir girişim olarak da ekonomik anlamda yeniçeri faaliyetlerinin, aleyhte örneklerden aktarılan tek yanlı bir üslubu olduğunu vurguluyor. (Quataert, 2013:28) Bu bağlamda Donald Quataert de yeniçeriler hususunda bize ekonomik ve sosyal bir çerçeve çizen tarihçilerdendir. Özellikle 18. yüzyılın tamamı ve 19. yüzyıl başı vurguladığı alanlardır. Quataert'e göre yeniçeriler 1740'tan itibaren ekonomik ve politik çıkarlarını gözetmeye başladılar. Ancak neden 1740 ile başladığı konusunda ciddi bir açıklama göremiyoruz. Ancak Quataert ve Kafadar'ın birleştiği bir husus var ki o da yeniçerilerin esnafın alt kadrolarını oluşturduğu konusudur. Bu bağlamda yeniçeriler şehrin dışından gelmiş ve

hayatta kalmaya çalışan tipler olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ancak yine bu iki ismin ayrıldığı net noktalardan birisi de Quataert'in yeniçerileri işçinin, alt sınıfın haklarını koruyan bir grup olarak görmesi yanında, Kafadar ise yeniçerileri haraç toplayan gangsterler olarak görebilmektedir. Suraiye Faroqi de yeniçerilerin kaldırılmasının alt tabakanın güçsüzleşmesine neden olduğunu düşünenlerdendir. Yine ilga ile birlikte yeniçeriler ile padişahın bürokrasi karşısında birleştiğini söylemektedir ki bu noktada 31 Mart vakasının da iyi bir örnek olarak sunmaktadır. (Faroqi, 2014:297)

3.1.2 Yeniçerilerin Toplumsal İlişkileri

Bahsedilen Osmanlı klasik düzenini uzun süre ayakta tutan, halkın yaşam tarzı ve kültürünün değişime dair gelenekçi ve tutucu tavrıdır. Esasen bu durum İmparatorluk yöneticilerinin de korumaya çalıştığı bir husustur. Ancak bu yapının devlet adına kendi içinde kırılma ve aksamaları ile birlikte Avrupa'da yaşanan değişimler ve gelişimler artık devlete yani saraya ve Bab-ı Ali'ye güçlü bir değişimi hissettirmiştir. Yani artık klasik düzen/nizam hususunda daha sert yorumlar ortaya çıkmıştır. Nitekim ilga öncesi Osmanlı'da yaşanan en ciddi zihni kırılmalardan birisi de *nizam* kavramı üzerine olmuştur. Nizam dediğimiz ve batı literatüründe mukabilini *status quo* olarak görebileceğimiz olgu, saray tarafından yenilenmeye veya yeniden yorumlanmaya zorlanırken burada ortaya çıkan en büyük sorun da geleneksel yapının yukarıda bahsedilen toplumsal unsurlarıydı. Bu doğrultuda söz konusu unsurların nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu inceleyerek daha net bir profil çıkarabiliriz.

Mardin'in ifadesiyle “Tipik bir Osmanlı vatandaşı”, muhtemelen, yönetim mekanizmasının bir parçası olmaktan ziyade, bir loncanın üyesi idi. (Mardin, 2015:188) Yani asker olmanın yanında bir lonca üyesi olarak da yeniçeriler *tipik vatandaş* olmaktaydı. Özellikle 18. yüzyılda başlayan yeniçeri ve lonca yaklaşması ile birlikte

yenileşmeye muhalefet bu anlamda daha bir güçlenmiş ve toplumsal bir taban bulmuş oluyordu. Bu bağlamda yeniçeriler ise vergiden muaf olarak padişaha bağlı kapıkulu ocaklarının piyade kısmıdır. Esnaf ve yeniçerinin tek bir kişinin kimliği haline dönüşmesi ise güçlü bir reaya demek olup yeniçerilik kurumunun bozulmasının hem bir sebebi hem de bir sonucu olarak sunulmaktadır. (M. K. Kaya, 2013:190)

Osmanlı tarihi çalışmalarında yeniçerilerin topluma karışması genel olarak maddi sıkıntılar ve pazarda iş tutma girişimleri ile başlatılıyor. Toplumun yeniçerilerle münasebet kurmak istemesi ise de genel olarak Ocak ehline sağlanan vergi muafiyetinin çekiciliği ile açıklanıyor. Yani temelde var olan vurgular genel olarak iktisadi yönlüdür. Tabi bunun yanında yeniçerilerin evlenerek toplumun içine girmesi gibi sosyal ilişkilere vurgular yapılsa da esas vurgu iktisadi bağlamda yapılmıştır. Ancak bu tarz bir yaklaşımla bazı noktaları açıklamakta aciz kalabiliriz. Mesela 1826 sonrası hiç bir ekonomik faydası olmamakla birlikte tam tersine bir tahkikat ve takibat sebebi olan yeniçerilik, az da olsa neden ve nasıl kendini gösterebilmiştir? Nitekim halk içerisinde yeniçeri unvanlarının yer yer 1835'lere kadar kullanıldığını da biliyoruz. (Üstün, 2002:30) Ekonomik ilişkilerin ötesine geçen ve yüzyıllarca süren bir ilişkinin derinliği burada kendisini gösterir niteliktedir.

Yeniçerilerin halkın her türlü kesimiyle ilişkide olmasında en önemli rollerden birisini de kahvehaneler oynamıştır. Esasen kahvehaneler yeniçeriler ile halkın ilişkide olduğu en temel sosyal kurum olarak görülebilir. Bu kahvehanelerde ise eskiden beri toplumun orta ve alt sınıfları bulunmuştur. Son dönem yeniçeri esameleri üzerine yapılan bir çalışmada da yeniçeri esamesi sahibi olan büyük bir kesimin İstanbul nüfusunun orta ve alt sınıflarını oluşturduğunu müşahade ediyoruz. (Sunar, 2010:78) Bu kesimlerden yeniçeri esamesine yönelme olmasının birçok nedeni olabilir. Ancak temel sebepleri arasında

yukarıda bahsettiğimiz gibi hem vergiden kurtaran bir maske edinmek hem de arada bir gerçekleştirilen İstanbul’u yeni göç etmiş bekâr ve gündelik işlerde çalışan alt tabaka mensuplarından temizleme girişimlerinden muaf olma isteği sayılabilir.

Yeniçerilerin sadece başkentte değil, yasakçı ismiyle vazifeli olarak Anadolu’da da bulunduğunu biliyoruz. Bu bağlamda devletin yasakçıları kendi yerleştirmesi, taşrada bir nevi yeniçeri halk kaynaşmasına kendisinin müsebbip olmasını sağlamıştır. Zira bu askerî kapıkulu zümresi vergisiz, maaşlı bir zümre olarak halkın nazarını celp etmiş ve halk tarafından yeniçeri zümresiyle ilişkinin kârlı yanı hemen kullanılmak istenmiştir. Bu durumun sadece Anadolu’da değil Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde müşahede edildiğini söylemek de mümkündür. Nitekim Faroqhi, Kahire’de 1730’lara gelindiğinde bir askeri birlikle bağlantısı olmayan tek zanaatkâr grup gayrimüslimlerdi diyor. (Faroqhi: 2011:194) Yani Müslüman Arapların hemen hepsi kendi locasına uygun bir yeniçeri ilişkisi kurmuştu. Tabi burada Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan terzi, kuyumcu ve kürkçü grupları askerileşememiştir. Ancak belirtmek gerekir ki hiç bir zaman loncanın toplu olarak askeri bir birliğe katılması söz konusu değildir. Sadece bireysel kararlar söz konusu olmuştur. Kahire’de görülen bu durum Şam ve Halep’te de mevcuttur. Bunun gibi arap şehirlerinde esnaf ya yeniçeri kökenlidir ya da yeniçerinin ta kendisidir. (M. K. Kaya, 2013:193) Buralardaki mezkûr ilişkilerde korunma veya gücü koruma ilişkisi etkilidir. Nitekim siviller, korunmak amacıyla Ocağa girmek istiyor, buna karşılık yüksek miktarda giriş bedeli ödüyorlardı. Ölüm durumunda, miras konusu mallar ocak ve mahkeme kayıtlarında bulunduğu için, mirastan yaklaşık onda bir kadar pay ödeniyordu. Ölen kişinin korunmasını üstlenmiş olan ocaklı taifesi de söz konusu kişinin terekesini mühürlüyor, kadı huzurunda mirasın paylaşılması işini sonuna kadar takip ediyorlardı. (Faroqhi, 2006:716) İlişkilerin karışıklığı dolayısıyla net bir tablo çizmek

zordur. Nitekim Halep ve Şam'da yeniçerilerle lonca üyeleri arasında kıyasıya hizip mücadeleleri yaşanmakta idi. Taraflar arasındaki çatışma, iktisadî hayat üzerinde hâkimiyet kurma amacına dayanmakta idi. (Baş, 2014:348) Buradaki ilişkilerin devamlılığı veya kesin hatları olmasa da bu aşamada bir ilişkinin olduğu bizim için yeterlidir. Hatta bu ilişki için yaygın bir özellik gösteriyor da diyebiliriz. Zira Şam'da ilgaya karşı tepki, toplumun birçok kesiminden ortak olarak gelmiştir. Yani sadece askeri unvanları olanlar değil işçi, tüccar, zanaatkâr gibi farklı kesimlerden tepkiler de olmuştur. (Üstün, 2002:28) Tabi bu tepkinin kısa sürede sindirilmesi yaygın olan ilişkinin derinliği hakkında da şüpheler uyandırmaktadır.

Askeri bir zümrenin kaldırılışının Osmanlı toplumsal hayatındaki etkisinin genişliği yeniçerilerin sadece kışladan savaşa gidip gelerek hayatlarını sürdürmediğinin ve bir düzenli ordu olarak yalnızca askerlikle münasebetinin olmadığına en açık göstergesidir. Zira ilga sonrasında Türk müziğinden, giyim kuşamından tutun da Osmanlı milletler sistemindeki dengelere kadar toplumun hemen her yönünde ciddi değişimler görülmüştür.

Aslında yeniçerilerin yüzyıllar boyunca halkın arasına ne derece yerleştiğini, yapılan propaganda faaliyetlerinin yoğunluğundan da anlayabiliriz. Osmanlı tarihinin o zamana kadarki en yoğun propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi bu açıdan halka dair bir şeye dokunulduğunun ve bunun verdiği bir çekincenin olduğunun da bir nevi kanıtıdır. Daha önce yapılmak istenen reformlara gelen muhalif seslerden ve darbelerden de ders çıkaran yöneticiler 1826'ya giden süreçte ve hemen akabinde ne yapılması gerektiğine dair daha ciddi fikirler edinmişlerdi. Mesela 18. yüzyılın plastik aydınlanması olan Lale Devri sert bir ayaklanma ile bitmiş ve sonrasında halk ile saray ehlinin arası açılmıştı. Bu bağlamda alınacak kararların ve yapılacak reformların halkın ve özellikle o zamana kadar

yok edilememiş bir güç olarak yeniçerilerin gazabını celp etmemesine özen gösterilmiştir. Devlet aklının bu dönemde dâhili ve harici meselelere dair alınacak kararlarda huzzar-ı meclisin neredeyse yarısını ilmiye sınıfından doldurması da bu manada anlam bulmaktadır. Nitekim karar alma sürecinde sorumluluğun dağıtılması ve kararın meşruiyetinin sağlanması bu şekilde sağlanmış oluyordu. Sadaretin ilgaya giden süreçte her adımda yeniçerilerle hocaları bir arada aynı mecliste tutmaya çalışması dikkat çekicidir. Bu şekilde ele alındığında dahi Osmanlı'da halk ile reformların ilişkisinin pek hoş olmadığı görülebilmektedir.

Bu bağlamda II. Mahmud zaten gelmesi muhtemel toplumsal taarruzları önlemek için sürekli olarak cami, türbe ve tekke yaptırıyor, onarıyordu. Mevlevi ve Nakşî tekkelerini ziyaret ediyordu. Dini meselelere dair fermanlar, hatt-ı hümayunlar ve emirnameler yayımlatıyordu. Yine sahabe kabirlerine dair çalışmalar yürütüyordu. (Dilbaz, 2014:43) Bu açıdan bakıldığında II. Mahmud'un Sünni tabanlı bir kitleye yakınlık göstermesinde, yeniçerilerle ilişkileri dolayısıyla Bektaşîlerle mücadele başlatması ve buna destek arıyor olmasının katkısı da yadsınamaz.

Daha önce Yeni Osmanlılar bahsinde değindiğimiz gibi yeniçerilerin halk ile ilişkisi hususunda çok da romantik olmamak lazım. Yeniçerilerin anlatıldığı gibi halkın içinde olması demek halkın bu grup için iyi niyetler beslediği manasına da gelmemektedir. Halkın yeniçerilere de isimleri sürekli onlarla beraber anılan Bektaşîlere de çok iyi niyetle bakmayan bir yanı da vardı. Hatta bu şikâyetçi kısmın, yeniçeri taraftarı olan kısma nispeti hususunda bir tahminde bulunmak da zordur. Nitekim bu konuda bir tahmine girişilmeyip sadece yeniçerilerin halk içindeki bazı kötü muamele ve etkilerine değinilecektir. Ancak bu bölüme girmeden önce bu konu hususunda farklı bir yorumu da aktarmak gerekir. İmparatorluğun farklı bölgelerinden yeniçeriler hakkında yazılan resmi şikâyet metinleri

aynı olmasa da birbirine çok yakın şikâyetleri barındırmaktaydı. Bu duruma dikkat çeken Üstün, birbirine uzak coğrafyalardan Osmanlı devlet adamlarınca yeniçerilere dair yazılan metinlerde sürekli aynı olaylara aynı şekilde yer verilmesi ve yeniçerilerin tek elden etiketleniyormuş gibi olması konusunda şüphelenmemiz gereken noktalara dikkat çekiyor. (Üstün, 2002:26)

Yeniçerilerin bozgunculuğunun yanında onların organize bir tavra yatkınlıkları işleri halk için daha çekilmez kılabilirdi. Bu manada yeniçerilerin bazı adli melanetlerine örnek vermek yerinde olacaktır. Devleti etkileyen her sosyal ve ekonomik gelişme devletten ulûfe alan yeniçeri taifesini de etkilediğinden, taşrada birçok yerleşim biriminde yeniçerilerin içine karıştıkları kanundışı davranışlar sıkça görülebilmekteydi. Bu davranışlardan adam dövme, küfretme ve hançerle tehdit etme gibi bireysel olarak yapılanları en basit olanlarıdır ki, önlenmeleri veya cezalandırılmaları kolay görünmektedir. Ancak birkaç yeniçerinin örgütlenmesi ile yapılan toplu eylemler, devlet yöneticilerinin başını fazlaca ağrıtabilecek en tehlikeli türdendi. Eşkîyalık yapan, ev, ahır ve samanlıkları yakan, cinayet işleyip ismini değiştirerek başka bir şehirde Yeniçeri Ocağına kayıt olan, şehir ayanı konumuna gelerek reâyâdan haksız yere vergi toplayan, zulüm yapan ve haksız adam öldüren, bakire kızları zorla kaçıran, yakalanıp cezalandırılmak istenirken kendilerini yakalamakla görevlendirilen rütbelilerin konağını basıp oradaki insanları öldürebilen birçok yeniçeriye arşiv belgelerindeki kayıtlarda görmek mümkündür. Hamamdan çıkan kadınları zorla odalarına götüren, geceleri yol kesip insanları soyan, odalarında şarap ve fahişe âlemleri yapan, ahlaksız kadınlara erkek kıyafeti giydirip gizlice cinsel âlemler yapan yeniçerilerin, esrar gibi uyuşturucu kullanımları da söz konusu idi. Hatta bu tarz karanlık eylemlerde ve bağlantılarda özellikle kahvehaneler kullanılmaktaydı. (Çiftçi, 2010:45)

Yine mesela merkezi otoritenin güçlenmesi için Anadolu'ya yerleştirilen 'yasakçı'lar bazen de taşrada bizzat karışıklık nedeni olmuştur. Örneğin 1727-28 ve 1797 senelerinde yeniçeriler İzmir'de birçok defa şehir muharebesine dönen taşkınlıklar yapmışlardır. Bu durumun toplumun genelinde ve bilhassa Rum ahali üzerinde olumsuz etkiler yaptığını tahmin etmek zor değildir. Nihayetinde şehir ileri gelenleri² ve esnafın ittifakı ile yeniçerilerin nizam ve huzuru bozduklarından dolayı şehirden tard edildiklerini bildiren 111 mühürlü bir arz-ı mazhar (manifesto) kaleme alınmıştır. (Ülker, 1991:27-28)

Yeniçerilerin toplumun hangi kesimi ile nasıl bir münasebet kurduğu merkezi hükümet için de önemliydi. Mesela yeniçerilerin taşrada ayanlarla işbirliği yapacak noktaya gelmesi merkezi hükümetin elini kolunu bağlayacak bir vakıa olmaktaydı. Nitekim bu dengeleri korumak adına daha güçlü üst düzey paşalarla ve ayanlarla ilişkisi olan yeniçerilere getirilen yaklaşımlar daha yumuşak olabilmekteydi. Aynı şekilde yeniçerileri yanına çekmeyi başarmış bir ayana karşı da daha toleranslı olunmaktaydı. (Üstün, 2002:37)

İmparatorluktaki Çeşitli Milletlerle İlişkileri

İlgayı önemli kılan en önemli husus, vakanın sonucu itibariyle klasik düzene dair birçok değişimi de beraberinde getirmesidir. Bu manada klasik millet sistemindeki yeri ve bu sistemin milletleri ile ilişkisi bağlamında yeniçeriler ayrıca konuşulması gereken bir konudur. Yeniçerilerin Osmanlı millet sistemindeki yeri devşirme usulü nedeniyle gayet kritiktir. Devşirme usulü sonraları kaldırılmış olsa da yeniçeriler toplumsal bir unsur olarak milletler sisteminde denge kurucu bir güç olma özelliğini devam ettirmiştir. Buradaki kritik fark, devşirme sonrası dış faktörlerin de devreye girmesiyle özellikle

---

² mir, kaymakam, müderris -çok sayıda müderrisin olması ilginçtir- ve bunlara ek olarak yaklaşık 100 kadar esnaf vardır

yeniçerilerin azınlıklar aleyhine ve Müslüman-Türk lehine bir koruyucu pozisyonda rol oynamasıdır.

Yeniçeriler gayrimüslimden devşirme alındıkları zamanlarda Osmanlı millet sisteminin sentezi gibiydiler. Osmanlı devlet ve millet sistemi klasik yapısı itibarıyla Müslüman milletin üstün veya öncü tutulduğu bir yapıyı ifade eder. Dolayısıyla Müslümanlara ait bayram kutlamaları, kandil geceleri, ramazan etkinlikleri gibi hadiseler öne çıkabilirken diğer milletlerin dini bayramlarının -müsaade edilse bile- aleni ve ön planda olmasına izin verilmezdi. Ancak bu açıdan bakıldığında Hristiyan olarak yetiştirilmiş olup çocuk yaşta devşirilen ve Müslümanlığı sonradan kabul eden yeniçerilerin bazen eski dini geleneklerini devam ettirdiğini görebiliyoruz. Örneğin 16. yüzyılın sonlarında Anadolu'daki Seyitgazi kasabasında kutladıkları böyle bir bayramları vardır. Panayır düzenlenen, musiki eşliğinde sokaklardan geçilen ve Seyitgazi dergâhının dervişlerinin de katıldığı bu bayram kutlamalarını yok etme girişimleri de sonuçsuz kalmıştır. (Faroqhi, 2014:201) Ancak bu durumu daha önce değindiğimiz gibi devşirme sistemi ile ocağa alımların yapıldığı zamanlara hasretmek gerekir. Sonrasında Ocak, Türklerden müteşekkil olmaya başlamakla birlikte daha farklı bir kültürel ilişki ağı oluşmuştur. Mesela Rumeli'deki yeniçeriler, Müslümanların gayrimüslim tebaa karşısında tek koruyucu gücü olarak toplumsal ayrışmada da taraf olmuştur.

Yeniçerilerin ve esnafın 19. yüzyılın başından beri büyüyen ithalat ve taşışlar sebebiyle ekonomi politikaları ile araları iyi değildi. Özellikle dış ticaretteki önemleri nedeniyle sarraflarla, taşışlardan dolayı da darphane-i amire ile araları iyi değildi. Her ikisi de gayrimüslimlerin elindeydi. Özellikle sarraf olarak Rumlar, darphane yöneticileri olarak da Ermeniler yeniçerilerin yıllar yılı gözlerine batıyordu. Zaten ortadan kaldırılana kadar da yeniçerilerin başları bunlarla pek hoş olmadı. (Pamuk, 2012a: 220) Aslında bu

durum o dönem için sadece yeniçerilere has bir tavır sayılmaz. Nitekim Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına giden süreçte devlet erkanında da benzer bir tavrı görebiliriz. Ocağın ilgasına dönük devlet erkanınca düzenlenen 28 Mayıs 1826 tarihli bir toplantıda Sadrazam'ın yeniçerileri kötülerken aralarına Rumların bile karıştığını söylemesini Goodwin Yunan bağımsızlık savaşının yarattığı etki olarak yorumluyor. (Goodwin, 2011:229) İlişkilerin çatışmalı bir noktaya gelmesinde özellikle Rum tüccar sınıfının tahrik edici girişimleri de önemli rol oynamıştır. Nihayetinde yeniçerilerin gayrimüslim tebaa ile münasebeti(sizliği) o raddeye gelmiştir ki bir takım yeniçeriler İstanbul'da Rum halkının katline cevaz almak için sadareti sıkıştırmışlardı. İran casusu Bektaşî Haydar Baba'nın sürgünü ve aralarında meydana gelen anlaşmazlığa binaen İstanbul'daki Ermeni ve Rumların öldürülmeleri yönünde yeniçerilerin talepleri olmuştu. (Baş, 2014:357)

İstanbul'da yeniçerilerle gayrimüslimlerin günlük hayata dair gerginlikleri eksik olmuyordu. Tabii bu duruma yeniçerilerin kolluk kuvveti olarak bir takım toplumsal rol oynadıkları vazifeleri de vesile oluyordu. Misal vermek gerekirse; İstanbul ve havalisinin Ermeni ve Rumları, nikâh, evlenme ve düğün işlemlerini yapabilmek için Yeniçeri Ocağı Kul Kethüdası Konağı'na başvururlar, belli bir harç yatırdıktan sonra, burada görevli saraç başı tarafından kendilerine izin belgesi verilirdi. Bu sırada resm-i arusiyye alınır, ancak bazen fazladan para talep edildiği olur, engellenmesi için uyarılar yapılır önlemler alınmaya çalışılırdı. Bu tarz yeniçeri usulsüzlükleri alenen suça da dönüşebiliyordu. Mesela Üsküdar'a bağlı Bakkal-ı Cedid Köyü'nden iki zimmînin bakire kızlarını cebren kaçırdır iken yakalanıp hapsedilen iki yeniçeri, Seddülbahir Kalesi'nde kalebend edilmişlerdi. Bütün bunlar azınlıkların yeniçeriler aleyhine ve dolaylı olarak Osmanlı düzeni aleyhine bir takım endişelerinin ortaya çıkmasına neden oluyordu.

Yeniçerilerin taşkınlıkları ve usulsüzlükleri o dereceye varıyordu ki bunlar bazen toplumun milletlere ayrılmış yapısında derin acılar ve çirkinlikler olarak yer ediyordu. Gayrimüslim reayaya yapılan tacizler veya usulsüzlükler genellikle diğer sosyal ve dinî gruplara yapılanlar ile benzerlik taşımıştır. Yerlerinden ayrılmaları için haksız baskı kurma, mirî rüsuma müdahale, fazladan vergi ve hizmet isteme, cizye tahsiline engel olma veya hile karıştırma, zimmî kızlarını zorla kaçırma, kutsal kitaplarını okumaya engel olma, resm-i arusiye harcını fazlasıyla alma, öldürme ve tehdit gibi faaliyetler işlenen suçlardan bazılarıydı. Yine mesela yeniçeri ve yasakçı taifesi bir ara İstanbul Fener Kilisesi rahiplerinin İncil okumalarına dahi müdahale etmişlerdi. (Baş, 2014:356)

İlgaya giden süreçte Rumları ve diğer azınlıkları Pax Ottoman aleyhine tedirgin edecek uygulamalardan birisi de güvenlik amacıyla silah toplanmasıdır. Şehirlerde güvenliğin sağlanması için özellikle Müslüman olmayanlar için sık sık başvuru bu işlem 1822’de Ankara’da Rum ve Ermeniler için de uygulanmıştır. (Çadircı, 1980:58)

Yine mesela ilga sonrası hazineye oluşan yeni ordu giderlerinin karşılanması için ek gelir kaynağı arandığında ilk başvuru uygulamalardan birisi de gayrimüslim tebaaya cizye zammı yapılmasıdır. (Cezar, 1986:247)

Tüm bu ilişkiler Avrupa’dan yayılan milliyetçilik akımları ile birleşmeye başlayınca işler daha bir sarp sarmıştır. Bu bakımdan milliyetçilik meselelerinin Avrupa’da ticari bir etkinlikle merkantilizm sonrası ortaya çıkması gibi Osmanlı’da da benzer bir gelişimi müşahade edebiliriz. Özellikle batı dünyasının belki değişen yapısı itibariyle kapitalist dünya ekonomisinin İmparatorluk ile ilişkisi her çağda gayrimüslim tebaa ile yoğunlukta olacak şekilde sürmüştür. Vakıa bu durum karşı dünyada yani Batı dünyasında yaşanan bir değişimin, ana unsur olan Türklerden önce bu kesim tarafından bilinmesine de olanak vermiştir. Hatta sonrasında da Balkanlar ve Batı Anadolu’daki

tarımsal üretimin ticaret yoluyla Batı Avrupa'daki üretim ve tüketim ağına dâhil olması da Osmanlı'nın kapitalist dünya ekonomisine katılımını sağlamıştır diyebiliriz. (Çakmak, 2011:74) Bu bağlamda Osmanlı merkez eyaletlerindeki ticaret burjuvazisinin önemi de büyüktür. Nitekim diğer azınlıklar içinde nispeten ticareti daha aktif kullanan ve milliyetçilik hareketleri doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne karşı olan Rumlar da bu süreçte ilk sırada gelmekteydi. Burada sadece tüccarları ile öne çıkan Yunanlılar mevzu bahis edilemez. Balkanlarda yayılan milliyetçilik olaylarında genel olarak bölgenin iktisadi anlamda batıyla ilişkisi rol oynamaktaydı. Bu bakımdan ilk elden batı ile ilişkileri yakın olan Sırp, Bulgarlar, Arnavutlar da Yunanlılar gibi tarihin akışı içerisinde İmparatorluğun başını ağrıtan ilk milletlerden olmuşlardır.

1774 yılına kadar Karadeniz bir Türk gölü olarak Osmanlı gemilerine imtiyazlı idi. Tarihsel süreçte bu durumdan en çok faydalananlar da Rum gemiciler olmuşlardı. Ancak 1768-74 savaşında Osmanlı'nın yenilmesi ile birlikte Rus gemileri deniz ticaretinde söz sahibi olmaya başladı. 1774 Küçük kaynarca anlaşmasından sonra Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yapan Rum gemileri, vergilerden kurtulmak için Rus bayrağı altında faaliyet göstermeyi tercih ediyorlardı. (Çadırcı, 2013:112) Nitekim bu durumu gören I. Abdülhamid duruma müdahale etmek için girişimlerde bulunurken Rusya hiç bir ticari amacı olmaksızın Ege kıyılarında açtığı konsolosluklarla halkı kışkırtmaya çalışıyordu. Yani Rumlar, Ruslar ve bunlardan şikâyetçi bir Türk tüccar sınıfının oluşumuyla birlikte bir cepheleşme başlamıştı. Durumlarını korumak isteyen Rum gemiciler de Rus bandırası altında işlerini yürütmeye devam ettiler. Yunan ticaret filolarının faaliyetleri de nihayetinde 1821'deki Yunan Ayaklanması'nın ekonomik altyapısını oluşturdu. (Faroqi, 2013:93) Bu bakımdan Yunanlıların Avrupa'dan geniş destek görmelerinde ticari anlamda oynadıkları rolün önemi ve Avrupa'ya yayılmış bir zümresinin olmasının katkıları

yadsınamaz. Hatta Yunan ihtilalinin içteki çeteler ve örgütlenmeler kadar belki daha da fazla olacak şekilde yurtdışından destekle başladığı açıktır. (Ortaylı, 2015:87) Bu bakımdan mesela David Urquhart'ın da bir İngiliz olarak gelip süreçte rol oynadığını hatırlamakta yarar vardır.³ Yine mesela ilgaya giden yolda etkileri olan ve Yunan Ayaklanması'nı örgütleyen Filiki Eteryia adlı örgüt de 1814 yılında Rus egemenliğinde olan ancak Rum tüccarların da yerleştiği Odesa'da kurulmuştur. Sadece bu da değil, Osmanlı sanayi ve ticaretinin 1760'a kadar olan zenginliği 19. yüzyılda Balkanlar'da görülen diğer ulusçu hareketlere de zemin hazırlamıştı. Ortaya da daha çok kentlerde biçimlenmiş farklı bir toplum çıkmıştı. (Faroqhi, 2014:274) Rusya ticari filosu da büyük ölçüde Rum armatörlerden meydana geliyordu. Hatta Rum armatörler tüm dünya ile ilişki içindeydi ve Londra'dan, Trieste'ye, Leipzig'den Viyana'ya kadar tüm Avrupa'da yerleşmiş durumdaydılar. (Ortaylı, 2015:86) Müslüman halkın ve yeniçerilerin de gözünden kaçmayan bu gelişmeler nihayetinde toplumda nefrete dayalı bir altyapı oluşturmaktaydı.

Yeniçerilerin Osmanlı yöneticileri Küçük Kaynarca'dan itibaren bu durumun farkına varmaya başlamışlardı. Hristiyan tüccarlar da Avrupa ekonomisiyle bütünleşmenin suç ortakları olarak görüldüğünden, Müslüman-Türk bir burjuvazi oluşturulması aynı zamanda, bu bütünleşmenin aleyhinde geliştirilen bir politikaydı. (Faroqhi, 2013:105) 19. yüzyılın başlarında çoğunu Müslüman olmayanların oluşturduğu yerli tüccara 'Beratlı Tüccar' Avrupa devletlerinin tüccarlarına da 'Müstemin Tüccar' deniliyordu. Müstemin tüccar, ticaret anlaşmalarıyla elde ettiği kolaylıklardan rahatlıkla yararlanıyordu. Gümrük ve benzeri başka kolaylıklar dolayısıyla Osmanlı uyruklu gayrimüslim tüccarlar da müstemin tüccarlara tanınan imkânların daha iyi olduğunu görüyorlardı. Nihayetinde ya

---

³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Urquhart, 2014)

yabancı bir ülkenin vatandaşlığına geçiyorlar ya da herhangi bir elçilikten müstemmin tüccar muamelesi görecektir bir berat alıyorlardı. III. Selim söz konusu ticari eğilimi görünce duruma müdahale etti. Devlet adamlarına ticaret gemileri satın almalarını, yerli malı kullanmalarını tavsiye ederken aynı zamanda da 1802’den başlayarak yabancı ülkelerin Akdeniz kıyı şehirlerinde konsolosluklar açıyordu. Nihayet müstemmin tüccar olma eğilimini de önlemeye çalışarak Osmanlı uyruklu gayrimüslim tüccara “Avrupa Tüccarı” unvanı ile müstemmin tüccarların imkân ve kolaylıklarını sağladı. (Çadırcı, 2013:7) Aynı şekilde II. Mahmud da daha sonra Müslüman tüccarlara “Hayriye Tüccarı” namı ile bu gibi kolaylıklar sağlayacaktı. Böylece İmparatorluğun ana unsuru olan Türkler de azınlıklarla birlikte Avrupa ticaretinde boy gösterme imkânına sahip olabilecekti. Bir bakıma ticarete oynanan köşe kapmaca bir nevi yaklaşan milliyetçilik kavgalarının da habercisi olmaktaydı.

İlgaya giden son elli yıllık süreçte yaşanan bu olaylar ve ticari gerilimler önemlidir. Zira yeniçerilerin limana haraç yoluyla el koyma, gemilere balta asma usulleri ile ticareti takip ettiklerini ve hatta bizzat yönettiklerini biliyoruz. Bu bakımdan, müslim/gayrimüslim tüccar rekabetinde Müslüman millet lehine koruyucu rolü edinmeleri bu bağlamda da önemlidir. Yani ilga ile birlikte durumun alacağı vaziyeti tahmin etmek dönemin yöneticileri için zor olmalıydı. Nihayetinde merkezin ilga sonrası ne ile karşılaşacağı tam olarak kestirilemiyordu. Nitekim yayınlanan Hatt-ı Hümayun’ların dilindeki korku ve tedirginlik de bunu açığa vurmaktadır. (Üstün, 2002:52)

İlgaya tepki bağlamında Amasya, Ankara, Kayseri, Niğde ve Konya’da pek sorun olmadan yeni düzene uyum sağlandığını öğreniyoruz. Ancak Edirne’de toplumun birçok kesiminde ilga kararına karşı tepkiler geliyor. Aynı şekilde İznik ve Maraş’ta (Üstün, 2002:54-58) da yeniçerilerin bir nevi temizlenmesi yaklaşık bir yıl sürmüştür. Şam

da ilgaya karşı tepki veriyor. Ancak halk ile yeniçerinin çok organik bağlarının olmaması ve yeniçerilerin şehir duvarlarının dışında konumlanmış olması (Üstün, 2002:68) sebebiyle yerel yönetim, halkı kendi yanına, diğer bölgelere nazaran daha kolay çekmiş ve yeniçerilerin gücünü kırmıştır.

Çirmen’de yani bugünkü Yunanistan’ın Ormenio idari biriminde yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına dair yerel yönetici olan Esad Paşa serzenişte bulunuyor ve küçük bölgesinin stratejik açıdan sıkıntılı olduğunu ifade ederek öyle ya da elinin altındaki önemli bir askeri gücün tasfiyesi ile kötü bir vaziyete düşeceğini ifade edip askere yazdırma hakkını talep ediyordu. (Üstün, 2002:62-63) Zira oluşacak askeri güç eksikliğini gidermesi gerekiyordu. Buradan anlaşılacağı gibi yeniçeriler politik anlamda sıkıntılı yıllar geçiren Balkanlarda, İmparatorluğun diğer bölgelerindeki gibi görülüyordu. Bu bölgede hem yerel yönetici hem de halk için batı karşısında teminat rolü oynuyordu. Tabi bu durumun istisnaları da yok değildi. Mesela 1806 Sırp vakası bunun örneğidir.

Yeniçerilerin Sırp ayaklanmasına giden yolda da tetikleyici rolleri vardır. Yeniçerilerin oradaki varlıkları merkezi otorite lehine düşünülmüş olsa da ilerleyen süreç çatışma ortamını derinleştirmişti. Osmanlı Devleti Sırbistan topraklarında hâkimiyetini güçlendirmek için bölgeye 18. yüzyılın ilk yarısında çok sayıda yeniçeriyi yerleştirmişti. Yüzyılın ortalarından itibaren Sırbistan bölgesinde ve özellikle de Belgrad sahasında yeniçeriler kendilerine ait çok sayıda çiftlik kurmayı başarmışlar ve bu topraklarda halkı bezdiren haksız uygulamalara başlamışlardır. 1804 yılında Sırbistan topraklarında patlak veren halk ayaklanmasının önemli nedenlerinden biri, bu yeniçeri taifesinin bölgede başlattıkları haksız uygulamalara dayanmaktadır. (Çiftçi, 2010:43) Bu ayaklanma sürecinde Hacı Mustafa Paşa’ya değinmek yerinde olacaktır. Hacı Mustafa Paşa, Sırpların “Sırpların Anası” namıyla tanıdığı bir yönetici olarak yeniçerileri bölgede tedip etmişti. Bu

işi ise onlara karşı Sırlardan müteşekkil birlikler kurarak başarmıştı. Daha sonra yeniçeriler 1801'de Belgrad'a bir anda hücum edip Paşa'yı gafil avladılar ve öldürdüler. Bu gibi gelişmelerle III. Selim döneminin reformcu atmosferi Sırbistan'da kesilip gitti ve nihayetinde de ihtilal ortamı doğdu. (Ortaylı, 2015:90-91)

İşte bu bağlamda Sırp isyanının başlangıç tarihi de Belgrat'taki yeniçeri garnizonunun saldırganlıklarının, halkın onların karşısına çıkmasına neden olduğu, yaklaşık 1800'lerin başına kadar gider. Daha önce de gördüğümüz üzere, askeri reform yapmak isteyen III. Selim başlangıçta Sırp tebaasının, yeniçerileri kontrol altına alma çabalarını destekledi. Ancak padişahın sarayda yaşadığı yenilgi, Sırp ayaklanmasını bir bütün olarak, Osmanlı yönetimine karşı isyana dönüştürdü. Nitekim hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olsa da Sırp Prensligi, 1830'dan itibaren küçük bir özerk yönetim olarak uluslararası arenada tanınmıştı. (Faroqhi, 2013:94) Burada önemli bir nokta da Slavların, Yunanlıların aksine, Batı Avrupa'nın ve Rusya'nın desteğinden çok kendi özgün örgütlenmeleriyle ulusçu eylemlerini sürdürmeleridir. (Ortaylı, 2015:86)

Milletler sistemine dair bir başka husus da 19. yüzyıla kadar büyük oranda Müslümanlığa geçmiş olan Arnavutlar hakkındaydı. Buradaki gerginliği o dönemde gerçekleştirilen yerel halkın silahsızlandırılması, genel vergilendirme ve zorunlu askerlik gibi reformlar ateşledi. Pek çok Arnavut o tarihe kadar Osmanlı ordusunda, genellikle düzensiz birliklerde olsa da, gerek merkezi yönetimin gerekse yerel yöneticilerin kuvvetlerinde hizmet vermişti. Bununla birlikte, geçmişte asker sağlamış olan aşiret mensupları, zorunlu askerlik hizmetine ve yeni askerlik disiplin düzenine kesinlikle karşıydılar. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda büyük ölçüde toprak kaybına uğrayınca, eğitilmiş Arnavutlar genellikle Müslüman tebaayı ülkeden atan Ortodoks milli

devletlerin bir parçası hâline gelmemek için, özerklik talep etmeye başladılar. (Faroqhi, 2013:96)

Yeniçerilerin Yahudilerle ilişkisine geldiğimizde diğer milletlerle ilişkilerine nazaran durum biraz daha karmaşık bir hal alıyor. Yeniçeriliğin ilgası sonrası bazı Yahudilerin bu durumdan olumsuz etkilenmesi bir farklılık arz etmektedir. Bunun esas nedeni de Yahudi cemaati içerisinde yeniçeri kıyafetlerinin üretiminde etkin olanlar olsun, ocakta bezirgâncılığı elinde bulunduranlar olsun ocağa dair farklı tipte rolleri ve hizmetleri olan Yahudilerin varlığıdır.

Yahudi cemaati, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasının ardından toplu veya kapsamlı bir cezalandırmaya maruz kalmamasına rağmen 1826 yılındaki olayların etkisi uzun süreli oldu. Oysa 1821 yılında Rumlar ve 1828'de ise Katolik Ermenileri devlet nezdinde itibar kaybetti. Fakat her iki millet de kısa süre sonra eski itibarlarını yeniden kazanmayı başardı. Birkaç yüzyıldır Babiâli ile yakın ilişkilerini geliştiren Ermenilerin Amira ve Rumların ise Fenerli ailelerinin bu başarıda önemli rolü vardı. Yine bu aileler Tanzimat sonrasında, Babiâli ile daha da bütünleşerek, zenginlikleriyle cemaatlerinin gelişimine öncülük ettiler. Aynı dönemde çoğunlukla servetini Yeniçeri Ocağı ile ilişkisine borçlu olan az sayıda zengin sınıfının neredeyse tamamen ortadan kalkması ile leadersiz kalan Osmanlı Yahudileri ise içine kapandı. (Kılıç, 2015:161)

Yahudiler, Ocak içerisinde bezirgânlıktan⁴ doktorluğa ve çuha üreticiliğine kadar önemli işlerde bulunmuştur. (Kılıç, 2015:150-152) Aslında Osmanlı Yahudileri ile Yeniçeri Ocağı'nın ilişkisi hakkında genellikle olumsuz bir tablo resmedilir. Yeniçeriler hukuk tanımazlıklarıyla Yahudilere zulmeden, mahallelerini basan ve mallarını gasp eden bir grup olarak görülür. Ama aralarındaki ilişkinin farklı bir boyutu daha vardır. Her ne

⁴ Maaş ödemelerinde, emanet kayıtlarında, hatta borç senedi ya da bir nevi sarraflık gibi görevlerde bulunan önemli bir mevkidir. Bezirgânlık gibi aracının varlığı Osmanlı ekonomisinin artık zayıfladığının ve bunun ihdası ile hazinenin üzerinden borç yükünü dolaylı yoldan hafifletmek manasına geldiğinin göstergesi olduğunu ifade etmek gerekir.

kadar ticaret erbabı oldukları gerekçesiyle devşirme sistemine dâhil edilmeseler de Yeniçeri Ocağı ile bağlantılı işlerde istihdam edilen Yahudiler bulunmaktadır. Mesela Selanik Yahudileri yeniçerilerin çuha üreticileriydi. Ocak hizmetinde görevli Yahudi hekimler bulunmaktaydı. Bunlardan daha önemlisi bir nevi sarraflık hizmeti veren Ocak bezirgânları Yahudilerden seçilmekteydi ve bu görevi, kısa bir dönemi hariç tutarsak, kesintisiz olarak Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına kadar sürdürmüşlerdir. (Kılıç, 2015:146) İlginçtir ki söz konusu Selanik Yahudileri 1492'de İspanya'dan sürülen ve Osmanlı'nın bir kısmını da Selanik'e yerleştirdiği Yahudilerdir. (Faroqhi, 2011:90)

Eski zamanlardan beri Yahudilerin Ocakla ilişkisi anlatıldığı gibi devam etmiştir. Ancak aksamaların olduğunu da biliyoruz. Mesela 1808'deki Deli Çelbon vakasıyla birlikte Deli Çelbon'un idamının ardından, çok kısa bir süreliğine de olsa, Ocak bezirgânlığı uygulamasına son verildi. Artık Ermeni, Rum veya Yahudilerden kesinlikle Ocak bezirgânı tayin edilmeyecek ve talip olanlar cezalandırılacaktı. Bezirgânların yaptıkları iş, eskisi gibi Başyazıcı tarafından yürütülecekti. Ama bu karar çok fazla yürürlükte kalamadı. Sadece üç buçuk ay sonra, yeni uygulamanın Yeniçeri Ocağı'nın usulüne aykırı olduğu ve ocak işlerinin sekteye uğradığı gerekçesiyle maktul Çelbon'un oğlu Baruh cümle Ocaklının talebi üzerine Ocak Bezirgânı tayin edildi. Burada dikkati çeken husus Ocak bezirgânlığı uygulamasına son verilmesi Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidarına yani Yeniçeri Ocağı'nın sindiği bir döneme tesadüf etmesi ve Alemdar'ın öldürülmesinden hemen sonra ocağın talebi ile yeniden eski usule dönülmesidir. Anlaşılan o ki Yeniçeri Ocağı'nın himayesindeki bezirgânların Ocak üzerinde büyük nüfuzları vardı. (Kılıç, 2015:155) Burada tabi devletin bezirgân sistemine ihtiyacının olduğu da göz ardı edilemez.

Yeniçerilerle bu yakın ilişkileri bir bakıma Yahudilerin başını da yakmıştı. İlga sürecinde Ocağın kökünü kazımakta kararlı olan yöneticiler sadece yeniçerileri hedef almamış, yeniçerilerle irtibatı olduğu düşünülen kişi ve zümrelerin de peşine düşmüştü. Bunlar arasında Yahudilerin lideri konumundaki Şapçı Behor ve son Ocak bezirgânı Baruh da bulunmaktaydı. Bezirgân Baruh ve Şapçı Behor'un idam edilmelerinin arkasında yatan tek sebebin Yeniçeri Ocağı ile ilişkileri olmadığına dair görüşler de bulunmaktadır. Bir rivayete göre, idamlarda Ermenilerin, özellikle Darphane Emini Kazaz Artin'in parmağı vardı. İlga ile birlikte idam edilen Bezirgân Baruh ve Şapçı Behor'un mülk ve zimmetlerine devletçe el konulması da yukarıda zikredilen iddiayı destekler niteliktedir. Ocak bezirgânının terekesinde 4 bin 799 kuruş değerinde eşya vardı. Şapçı Behor'un Kuruçeşme'deki yalısından ise 176 bin 317 kuruş kıymetinde eşya çıkmıştı. (Kılıç, 2015:157-159) Es'ad Efendi, Şapçı'nın handaki odasında 90 bin kuruş ve sair zimemâtı ile eşyasının 30 bin kuruş civarında ve yalısında 40 bin keseye denk olan iki sandık Yıldızlı altın bulunduğunu belirtmiştir. Dönemin İstanbul'daki İngiliz elçisi Stradford Canning ise, Şapçı Behor'un 4 milyon kuruşluk servetine el konulduğunu ve buna ek olarak 16 milyon kuruşluk devletten alacağının hükümsüzleştiğini ülkesine rapor etmiştir. Elçinin dikkat çektiği bir diğer husus, bütün sermaye sahiplerinin idamlardan duyduğu tedirginliktir.

Yeniçeri çuha üreticilerinin bu ilişkiden fayda sağladığı tahmin edilebilir. Bu açıdan bakıldığında Ocağın kaldırılması haliyle Yahudilerin bu kesimi için pek hoş olmadı. Zira ciddi bir pazar kaybetmiş oluyorlardı. Tarihsel sürecine bakıldığında enflasyon, yüksek girdiler ve yabancı tüccarlar yüzünden ham madde bulmakta yaşanan zorluklara ek olarak İngilizlerin kumaş pazarına girmesi ile Selanik'teki dokuma sektörü çöküş sürecine girmişti. Yine de en önemli müşterisi konumundaki yeniçerilere hizmet verdikleri sürece söz konusu çuha üreticisi Yahudiler ayakta kalabildiler. Ocağın kaldırılmasıyla hem en

büyük müşterilerini (bir nevi monopson) hem de vergi muafiyetlerini kaybettiler. Ayakta durmakta zorlanan Selanik dokuma atölyeleri, Yahudilerin meşhur banker ailesi Kamondoların, askeriye'nin çuha ihtiyacını karşılama işini almasıyla yeniden canlanacaktır. (Kılıç, 2015:149)

Bektaşilerle İlişkiler

Yeniçerilerin milletler sistemi içindeki konularını, ilişkilerini belirtirken onların Bektaşilerle ilişkisine de değinmekte yarar vardır. Bu bakımdan Haydar Baba örneği ile hemen ilga öncesinin profilini anlamak daha kolay olacaktır. İran Casusluğu ile suçlanan ve sürgün edilen 99. ortada ikamet eden Haydar Baba'nın ardından yeniçeriler az bir grup da olsa sürgünün iptal edilmesi ve Haydar Baba'nın geri getirilmesini istemiştir. (Arslan, 2005:171) Ancak bazı yeniçerilerle birlikte devlet ricali de bu istekleri reddetmiştir. İstediklerini alamayan yeniçeriler bu sefer başka istekler ileri sürmüştür. Bir türlü umduklarını bulamayan ustalar bir müddet sonra, yeniçeri Ağa'sına baskı yapmaya başlamışlar; 1821 Rum olaylarını öne sürerek ocaklarının, mallarının, ailelerinin hatta padişahın bile canının tehlikede olduğunu söyleyip bu konuda kati bir fetva istediklerini bildirmişlerdir. Ustaların isteğine göre, ya İstanbul'da bulunan gayr-i Müslimler gönderilecek ya da kendileri bunları kılıçtan geçireceklerdi. Durum karşısında şaşırıp kalan Ağa, yeniçerileri teskin etmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Neticede yeniçerilerin bu ısrarlı istekleri padişaha arz edilmiştir. Rum milletinden hiçbir ferdin emniyette olmadığını ifade ederek söze başlayan II.Mahmud da o günün savma modasına uyarak Rumlarla ilgili kararın ancak şer'i hukukun vereceği hükme göre şekilleneceğini, bu hükmün içeriğinin ne olacağını bilmeden kendisinin o kadar reayanın kırılmasına dair herhangi bir emir veremeyeceğini belirterek, meseleyi Şeyhülislam Efendi'ye havale etmiştir. (Yüksel, 2011:12)

Sultan II. Mahmud yeniçerilerin bu “infialinin” Haydar Baba meselesinden kaynaklandığı tespitinde bulunup, yeniçeri ayaklanmasından çekinerek geri adım atmış ve ustaların bazı istekleri kabul etmiştir. Bunlar cezalandırılacak olan yeniçerinin kendi ağası tarafından cezalandırılması, Bosna ve Niş’teki yeniçeri ağaların değiştirilmesi şeklindedir. İlave olarak ustaların teskin edilmesi doğabilecek bir fitnenin ortadan kaldırılması amacıyla Haydar Baba’nın yakalanmasını sağlayan yeniçeri Ağa’sı 9 Kasım 1822’de azledilerek Bursa’ya gönderilmiştir. Yeniçeriliğin ilgasından dört sene önce meydana gelen Haydar Baba olayı yeniçeri-Bektaşî ilişkilerinin iç içe geçtiğini göstermiş, yeniçerilerin 99. Orta’da ikamet eden Bektaşî babasına nasıl sahip çıktıkları ve onu korudukları görülmüştür. Fakat aynı zamanda Haydar Baba olayı ileride Bektaşîlerin sürgüne gönderilmesi sırasında devlet yetkilileri arasında dillendirilecek olan İran taraftarlığı ithamları için de zemin oluşturmuştur. Ayrıca Haydar Baba’nın sürgüne gönderilerek yeniçerilerle bağının kopartılmasının, ileride oluşabilecek gerilimleri test etmek ve Yeniçeri-Bektaşî birlikteliğini kırmak amacıyla yapıldığı da ileri sürülmüştür. (Maden, 2015:188-189)

II. Mahmud'un bu kurumu temizlemeden modernleşme bacasının aksi istikamette tüteceğini anlamasında mevzubahis hadiselerin uyarıcı bir etkiye sahip oldukları, bilhassa Haydar Baba meselesinin söz konusu etkiyi, yeniçerilerin tarih sahnesinden çekilmeleri, hatta onun öncesinde ve özellikle sonrasındaki Bektaşîlikle mücadele esnasında sürdürmüş olması da muhtemeldir. (Yüksel, 2011:13)

Yeniçerilerin Bektaşî tarikatı ile olan ilişkilerinin boyutlarını tam manası ile ortaya koymanın güçlüğü her ne kadar ortada ise de tarikatın ocak içerisindeki etkisinin yadsınamayacak bir derecede olduğu da aşîkârdır. Mesela yeniçeri birliklerinin bir üyesi olarak yazılan her bir askerden Hacı Bektaş Yolu'na iman yemini alınmaktaydı. Yine

yeniçerileri etkileyen pek çok Bektaşî sembol ve motifi olmuştur: Yeniçerilerin harbe giderken Bektaşî gülbanklarını (dua-ilahi) tekrar ettiklerinden, yanlarında taşıdıkları cönk defterlerinde Bektaşî büyüklerinin menkıbelerini anlatan çok sayıda velâyetnamenin de yazılı olduğundan bahsedilmektedir. (Yüksel, 2011:3)

Yeniçeri Bektaşî ilişkisi devlet eliyle kurulmuş bir ilişkidir. Mesela yeniçeri üsküflerine takılan ve süpürge denilen sorguç Yıldırım Bayezid zamanında ihdas edilmişti. Yıldırım Bayezid Karaman seferi dönüşünde Hacı Bektaş Veli türbesini ziyaret esnasında türbede devekuşu tüyünden yapılan süpürge ile kabrin süpürüldüğü görülmüş, bunu teberrüken yeniçerilerin başlarına takmaları süpürge sorgucunun ihdasına sebep olmuştur. Yine Fatih Sultan Mehmed'in emriyle yeniçerilerin Otman Baba'ya İstanbul'a kadar eşlik etmeleri Ocak-Tarikat ilişkisine katkıda bulunmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın, yeniçerilerin disiplinsiz hareketleri karşısında Hacı Bektaş Veli tekkesi şeyhi Sersem Ali Baba'yı İstanbul'a getirterek ocak için dua ettirmesi ve bunun üzerine yeniçerilerin "Bizler Hacı Bektaş köçekleri olduk" demeleri, Ocak-Tarikat ilişkisinin XVI. yüzyılda resmen kurulduğunu göstermektedir. (Maden, 2015:177)

Palmer'e göre bu durum Bektaşî dervişlerinin XV. ve XVI. yüzyıllarda kendi tarikatları ile yeniçeriler arasında özel bir bağlantının varlığı hakkındaki inancı beslemek için büyük çaba harcamalarından kaynaklanmıştı. Palmer, dönemin en yakın şahitlerinden Aşıkpaşazâde, Hacı Bektaş Veli'nin bir Osmanlı hükümdarı ile görüştüğü veya onunla aynı dönemde yaşadığı fikrine karşı çıkmakta, yeniçerilerin giydiği börk'ün Hacı Bektaş Veli ile alakası olmadığını, Orhan Gazi döneminde Bilecik'te ortaya çıktığını, Bektaşîlerin bu börk'ü giymelerinin yeniçerilerle temas halinde olan Abdal Musa'dan kaynaklandığını nakletmektedir. Aşıkpaşazâde'ye göre, Hacı Bektaş Veli tekkesinde şeyhlik yapan Abdal

Musa Osmanlı fetihlerine katılmış, bu sırada yeniçerilerle ilişki içerisinde olmuş, bir sefer sırasında yeniçerilerden börk istemiş ve onu giymiştir. (Maden, 2015:175)

İlga ile birlikte yakın ilişkileri bilinen Bektaşiler de takibata uğramıştır. Bektaşî'lere karşı oluşan yasak ve ilga politikasının halkın tamamınca destek görmediğini ve Bektaşilere karşı kullanılan Sünni mezhepçi politikada sadece otoritenin ilişkide olduğu Sünni grupların kullanıldığını belirtiyor Üstün. Yine Üstün Bektaşiliğın kaldırılışında temel sebebin yeniçerilerle ilişkileri olduğu düşüncesindedir. Yani Bektaşilere karşı oluşturulan bir Sünni politika olarak görülmesini “aşırı basitleştirme” olarak kabul ediyor. (Üstün, 2002:40) Yani eğer yeniçerilerle ilişkisi olmasaydı muhtemelen bu kuruma dokunulmayacaktı. Bu görüşü destekleyecek bazı metinler de vardır. (Uzunçarşılı, 1988:568) Ama tersi ifadeleri bulmak da zor olmamaktadır. (Uzunçarşılı, 1988,564)

Osmanlı toplumunda Bektaşî geleneğinin diğerk toplumsal taban sahibi tarikatlara nazaran devletle ve cari düzenle uyumlu olduğu söylenemez. Bunda hem yaslandıkları zümrenin yani yeniçerilerin saray ile başının hoş olmaması etkilidir hem de Türk İslam geleneğinin Sünni/Hanefi tarafıyla çok yakın olamamaları etkilidir. Bu anlamda Bektaşî geleneğinin tardı ile birlikte İslam milleti içerisinde devlet lehine iş tutan bir tavır tartışmasız bir güç olmuştur. Hatta Goodwin de ilga sonrasında Şeyhülislam'ın Yeniçeri Ağa Kapısı'nı makamı olarak kullanmasını “ortodoks islamın heterodoks sufilere karşı kazandığı” bir zafer olarak yorumlamıştır. (Goodwin, 2011:239) Ancak buradan hareketle Bektaşî ve yeniçeri ilişkisinin gereğı olarak bu birlikteliğın Türk-İslam milleti içerisinde kenarda tutulan kabul görmeyen bir birliktelik olduğunu söylemek de bizim için net bir ifade olarak ortaya çıkmıyor. İlga hadisesinin ertesinde Anadolu ve Rumeli’de görülen farklı tepkiler dolayısıyla bu birlikteliğın halk içerisinde gördüğü itibarın da farklılık arz ettiğini söyleyebilmekteyiz. Bektaşî-yeniçeri gücünün Anadolu tarafında

halkın çok sevgisine muhatap olduğunu söyleyemiyoruz. Zira ocağın ilgasının Anadolu'daki halk tarafından Vaka-i Hayriye olarak algılandığı ve sırtından küfe alınmış hissettiği doğrudur. Ancak Balkanlar coğrafyası için aynı şeyleri söylemenin zorluğu da açıktır. Nitekim yeniçeriliğin kaldırılmasına en ciddi muhalefeti de bu alanda görmekteyiz. Bilhassa Bosna'da ocağın ilgasına ciddi bir tepki gelmiştir ve zorluk çıkarılmıştır süreç içerisinde. Bunun esas nedeni de Osmanlı milletler sistemi içerisinde başlayan çatırdamalardır. Balkanlarda dinî milliyetçi söylemlerin artan dozajı ve yabancı ülkelerin destek ve kollaması ile Müslüman halkın karşısında kendisini göstermekten çekinmeyen tavır söz konusudur. Gerek Slav gerekse Rum milletinden gelen tazyiklerin Müslüman halk üzerinde yarattığı baskı da bu kesimin bölgede tek koruyucu gücü olarak yeniçerilerce kontrol altında tutulabilirdi. Bu kapsamda merkezi otorite açısından güçlendirici etki yapmış olan ilga hadisesi Balkanlarda toprak kaybından önce Müslüman milletin merkezle arasının açılmasına sebep olan bir hadisedir.

Yeniçeri Ocağının ilgası ile birlikte ocakla yakından ilişkili Bektaşî Tarikatı da takibata uğramış ve bir çok dergah yıktırılmış 60 yıldan eski olanların bir çoğu da Sünni Hanefî ağırlıklı olan tarikatlara verilmiştir. Bazılarına ise Nakşî bir şeyh atanmış ve sadece kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bektaşî tekkelerindeki babaların bir kısmı Hadim, Birgi, Kayseri gibi ulemanın hâkim olduğu yerlere sürülmüştür. II. Mahmud 11 Ocak 1827 tarihli bir ferman ile Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin türbe mahalleri hariç bütün binalarının yıktırılmasını, eşya, emlak ve diğer gelirlerine el konulmasını emretmiştir. Diğer tekkelere ise Ehl-i Sünnete bağlı dervişler gönderildi. Birçok Bektaşî tekkesi camiye dönüştürüldü. Bektaşî tekkeleri daha çok Nakşibendi tarikatına mensup şeyhlerin idaresine bırakılmıştır. Hacı Bektaş'taki merkez tekkeye de Nakşî Mehmed Said Efendi tayin edilmiştir. Ancak Nakşî tarikatı haricinde tarikatlara da tekkelerin verildiği görülmektedir.

Örneğin, Tırhala kasabasındaki Bektaşî Tekkesi'nin, Rifâî Dergâhına tahvil edilerek Gazi Baba'ya tevcihi hakkında gerekenin yapılmasına dair emir bulunmaktadır. Yine Tırhala'da kapanmış olan Bektaşî hankâhlarından Şişko Mehmed Efendi Zaviyesi'nin Rifâî tarikatından Ali Baba'ya verilmesi kararı alınmıştır. Bu şekilde Bektaşî zaviyelerinin hemen hemen hepsi kapatılmış, arazi, emlak ve diğer mallarına devletçe el konulmuştur. II. Mahmud döneminde Bektaşîlik tarikatı mensupları, yediği bu ağır darbeden sonra, varlıklarını sürdürebilmek için merkez olarak kendilerine Balkanları, özellikle de Arnavutluk'u seçmişlerdir. Anadolu ve İstanbul'da kalanlar ise kendilerini gizlemek için diğer tarikatlara girmişlerdir. I. Abdülmecid döneminde Bektaşî tekkeleri yeniden canlanmaya başlamış ve II. Meşrutiyet'ten sonra bu canlanma daha artmıştır. Bektaşîlik tarikatı, 1925 yılında bütün tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla resmen kaldırılmışsa da diğer tarikatlar gibi varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. (Daşcıoğlu, 2005:311)

Bektaşîlik, yasağın ardından ilk rahat nefesini 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla birlikte alabilmiştir. Tanzimat Fermanı her din, mezhep ve bilhassa tarikata, II. Mahmud döneminin tersine bir hoşgörü ve müsaadenin varlığını göstermektedir. Mesela 1852'de Hacıbektaş Dergâhındaki postnişinin durumunun düzeltildiği ve dergahın geri verildiği görülmektedir. (Ortaylı, 1995:281-287) Nihayetinde Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın Edirnekapı Dergah Şeyhi Emin Baba tarafından "yol"a alındığı bilinmektedir. Valide Sultan'ın oğlu üzerindeki nüfuzu ile İstanbul'da Üsküdar'da bulunan Yarımcı Baba Tekkesi ile Beykoz'daki Akbaba Tekkesi dışında kalan bütün tekkeler yasaktan önceki durumlarına geri dönmüşlerdir. (Çift, 2013:252) Abdülhamit ile kesilen yayın ve faaliyet hızının bu padişah sonrasında tekrar hızlandığını da belirtelim. Ancak hemen belirtmeli ki Abdülhamit döneminde kesilen bu yayın hızı sadece Bektaşîlere has değildi, imparatorluğun yazarçizer kesiminden hemen herkesin üzerinde genel bir baskı

bulunmaktaydı. 1826 öncesi Bektaşî vakıflarının durumuna baktığımızda zenginlik açısından Mevlevî vakıflarından sonra geldiklerini görürüz. Bu zenginlik ve merkeziyetçi yapının varlığı da II. Mahmud'un indirdiği darbeyi atlatmasında önemli rol oynamıştır. (Çift, 2013:251)

1252/1836 yılında İstanbul'da Üsküdarlı Haşim Mustafa Baba'nın(ö.1783) Divan'ı basılmıştır. (H. Yılmaz, 1997:406) Bu yayının önemi II. Mahmud payitahtta iken bir Bektaşî şeyhinin divanının Üsküdar'da basımının yapılmasıdır. Buradan hareketle 30'lu yılların ortalarında gelindiğinde toplum üzerinde yaratılan kontrol, teftiş, ihbar düzeninin azaldığını veyahut devletin en azından Bektaşîliğin askeri alana tecavüz etmeyecek faaliyetlerine göz yumduğunu çıkarabiliriz. Ancak tabi tekkelerini açma hususunda Bektaşîlerin, özellikle 1850'den sonra, İstanbul'da eski tekkelerini Nakşibendî tarikatına mensup gibi göstererek açmaya çalışmaları (Varol, 2013:328) denetimin tekke bazında sürdüğünü ed göstermektedir. Bir görüşe göre de Bektaşîler 1826 sonrası ilk olarak 1871 yılında Firişteoğlu'nun Cavidan'ını neşretmesiyle kendilerini göstermeye başlamışlardır. (Çift, 2013:251) Bu görüşün sahibi olan Harputlu İshak Efendi aynı zamanda Bektaşîliğin yasaklandığı dönemde Bektaşî tekkelerinin Nakşilere verildiğini, Bektaşîlerin de Sadi, Rifaî, Kadiri ve Nakşî kıyafetlerine bürünerek icraatlarına devam ettiklerini not etmektedir. Harputlu İshak Efendi'nin belirttiği bu bilgiyi aktarırken özellikle İshak Efendinin söz konusu eserini Bektaşîliğin küfür üzere olduğunu belirtmek amacıyla kaleme aldığını da ifade etmeliyiz.

3.1.3 İlga Sonrası Tahkikat ve Sosyal Tepki

Yukarıda görüldüğü gibi yeniçerilerin tüm bu karmaşık ilişkileri ile birlikte ortadan kaldırılması tepkilerin de farklı yerlerde farklı dozlarda gelmesine sebebiyet vermiştir. Başkentte yoğun takibatın ve sert önlemlerin alınması kısa sürede etkisini

göstermişti. Bu konuda Mardin'in aktardığına göre yine Namık Kemal, ilgayı müteakip İstanbul halkının sakin ve sınımlı olduğunu belirtiyor ve halkın da bu konuda haklı olduğunu ifade ediyor. Ona göre “Haliç’te çürüten binlerce yeniçeri cesedi görmüş” olan bir halkın uysal olması gayet tabiidir. (Mardin, 2015:232)

Ancak taşrada, büyük bir muhalefet görülme de, işlerin yoluna girmesi biraz daha zaman almıştı. Genel olarak taşrada ilgayı müteakip ciddi bir takibat ile hemen kontrol sağlanmış ve şekaveti devam eden unsurlar da sürgün ve idam infazlarıyla bitirilmişti. Ancak birkaç yıl devam eden sıkıntılar da olmuştur. İlgadan iki yıl sonraya kadar Çorum ve çevresindeki yeniçeri faaliyeti ancak sona ermiştir. (Yaramış, 2006:102) İlga sonrası girilen temizlik harekâtında farklı sıkıntılar da yaşanıyordu. Mesela Tokat ve Maraş gibi yerlerde yerel eşraftan bazılarının yeniçerilerin himaye edilmesi işleri zora sokuyordu. (T. Özcan, 2012:72)

Nitekim bu şekilde eşraftan himaye görenlere dönük işlemlerin de yapıldığını biliyoruz. 29 Cemaziyelahir 1242’de (28 Ocak 1827) Edirne Çirmen Sancağı mutasarrıfı Es-Seyyid Mehmed Paşa’ya ve Silistre naibine hitaben yazılan hükümde bölgede ulemadan bazılarının dikkat çekilmiştir. Edirne’de yürütülen tahkikat neticesinde Edirne müderrislerinden Ahmed Efendi’nin “kendi halinde umuruyla meşgul olmayıp ocağ-ı mülgaya gayret-nişin” hareketleri olduğundan Silistre’ye nefyine kara verildiğini öğreniyoruz. (BOA C.ADL, 17/1016) Belgeye göre önceden verilen bu hükmün gereği olarak “merkumun terbiyesine takayyüd etmemiş” olmakla birlikte Edirne mahkemesi başkâtibi olan babasının dahi Silistre’ye nefyine hüküm olunmuştur. (BOA C.ADL, 17/1016) Burada sadece Ahmet müderris Ahmet Efendinin değil, aynı zaman zamanda onun gerekli terbiyesini sağlayamamış Edirne mahkemesi başkâtibi olan babasının da Silistre’ye sürülmesi meseleye hassas yaklaşıldığını göstermektedir.

Tokat'ta da 1827'de asker bedeliyesi tahsili için orada bulunan Ata Efendi adlı bir görevli Sivas Valisi'ne gönderdiği şukkasında, ocağ-ı mülga takımından bayraktarlar ve dervişlerin gizlice müşaverelerde bulunduklarını, kahvehanelerde alenen yoldaşlık lafı ettiklerini ve ocağa ait kıyafetleri giymeye devam ettiklerini belirtmektedir. (Beşirli, 2003:28) Bu direniş harekâtı Zile, Amasya/Divriği gibi yerlerde de görülmüştür. Önemli bir ortak noktaları ise bunlara eski naip ve müftülerin de destek vermesidir. Yani Osmanlı klasik düzeninin getirdiği muhalefet yapısı ilga sonrası birbirini korumaya ve kollamaya devam etmiştir. Ancak bu tarz hareketlenmeler bölgenin vali ve yöneticileri tarafından gerekli mukabeleyi görmüştür ve çok ciddi ayaklanmalar meydana getirmemiştir.

Devletin aldığı önlemler dolayısıyla bazı durumlarda halkın da bunaldığı görülmektedir. Mesela 1827 itibariyle Celaleddin Paşa'nın bölgesinden vergilerin ağırlığını bahane ederek 2000 hane halkının başka yerlere gitmek istediği ve hatta bunlardan bir kısmının Niğde, Nevşehir, Bereketli, Akdağ Madeni ve Bozok gibi yerlere yerleştikleri görülür. Başka yerlere gidenlerin hakkına tahakkuk eden vergiler ise kalan ahaliye yükleniyordu. Bu durum ahaliyi perişan ediyor, sızlanmalarına yol açıyordu. (T. Özcan, 2012:80) Payitahtın, vergilerin arttırılmaması ve halkın bu süreçte bıktırılmaması adına politika güttüğü bilindiği halde neden böyle bir hareketlenmeye göz yumulduğu anlaşılmamaktadır.

Devletin ilgaya dönük kapsamlı operasyonu ilga sonrasında da hız kesmeyecekti. Burada dikkat çekici bir husus ilga sonrasından başlayarak devam eden yenileşme ve düzen kurma harekâtının kendiliğinden gelişmiş olmamasıdır. Yani ilga sürecinde dahi yöneticilerin aklında diğer alanlarda yapılacak reformlar bulunmaktaydı.

Mesela Sultan II. Mahmud'un Tokat Zile'deki bir vaka hakkında yayınladığı hatt-ı hümayunundan aşağıda aktarılan metin daha sonra ilmiyeye de sıranın gelebileceği imasında bulunmaktadır.

[...] fesedat-ı mülkiyye Devlet-i 'Aliyyemizden kalkmış ise de fesedât-ı şer'îye henüz kalkmamış olduğundan mütesellim ve voyvodaların ettikleri zulümden dahi efsûn olarak hilâf-ı şer'i şerif hareketle etmedikleri kalmıyor. İnşallah bunun da vakti ve zamanı gelüb kadı ve nâ'ibler husûsuna nizam virilür (Beşirli, 2003:33)

Sultan'ın burada ifade ettiği nizam verme işi Osmanlı toplum ve devlet hayatında çok geniş bir yelpazede devam etti. Öyle ki klasik düzenin ortadan kaldırılması ile sonuçlanan Tanzimat ve Islahat vesikaları burada başlayan bir sürecin kaçınılmaz neticeleri olacaktır. Findley de Tanzimatı, II. Mahmud reformlarının en üst noktası olarak nitelendiriyor. (Findley, 2014:170)

Bu kapsamda yürütülen yenileşmenin ve yeniçeriler hususunda devam eden tahkikatın ciddiyeti küçümsenemez. Yeniçeriliğin kaldırılışının etkileri o kertededir ki saray mutfağının değişmesine bile neden olmuştur. Nitekim saraydaki Nevşehirli aşçılar yeniçerilerle irtibatlı oldukları bahanesi ile çıkarılmış ve yerlerine Mengenli aşçılar getirilmiştir. (Baykara, 1995:5) Açık ki bu vaka ile sarayda yeni bir yemek kültürünü görmek mümkün olacaktır. Yani ilga hadisesinin uzandığı derin sosyal ilişkiler Osmanlının sofrasından tutun da çok sesli batı müziği ile tanışma gibi yüksek kültür meselelerine kadar her türlü alanda farklılık yaratmıştır.

İlgaya tepkilerin milletler arasında ve coğrafyalar arasında farklılıklar gösterdiğini de belirtmek gerekir. Mesela ilganın yarattığı tepkilere bakıldığında Balkanların bu manada Anadolu'ya göre farklılaştığı hemen görülecektir. Balkanlarda Müslüman nüfusun yeniçerilerle olan ilişkisi gayrimüslim tebaa aleyhine bir pozisyon almıştı. Bu açıdan bakıldığında yeniçeriliğin kaldırılması dair hükmün Bosna ve civarında hoş karşılanmaması ve en ciddi tepkilerin buradan gelmesi gayet makuldür. Yine aynı

şekilde Anadolu'dan da farklı tepkiler geldiğini müşahade edebiliyoruz. Bu konu bağlamında ilginç bir alıntı daha yapılacak. O da ermeni asıllı ve asıl adı Moses olan Erzurum'dan Âşık Hakkî diye bilinen âşık'ımıza ait bir alıntıdır. Burada Bektaşî tekkelerinin kaldırılmasına dönük olarak ciddi bir tepki söz konusudur ve ağır bir dille yapılan kaba bir eleştiri söz konusudur: (Çoruk, 2007:85-86)

Kavm-i Yezit yezitliğin bildirdi
Yetiş Allah ya Muhammet ya Ali
Sürgün edip her dervişi öldürdü
Yetiş Allah ya Muhammet ya Ali

Eridi fakirin yürekte yağı
Arttı münkirlerin kalb-i ferağı
Yanmaz oldu türbelerin çerağı
Yetiş Allah ya Muhammet ya Ali

Türbelerin yıkıldığını gördüler
Yezidiler ferah edip güldüler
Her dervişi bir diyara sürdüler
Yetiş Allah ya Muhammet ya Ali

Sene bin iki yüz kırk iki aman
Dünyada bu fesat olmuştur ayan
Şimden sonra sürülmez oldu erkân
Yetiş Allah ya Muhammet ya Ali

Hakiya çağırır yaradan Gani
Dertlilerin dertlerinin dermanı
Bundan sonra çok süreriz devranı
Yetiş Allah ya Muhammet ya Ali”

Daha önceden belirtilmiş olan idam ve sürgün rakamlarının nüfusa oranları düşük gibi görünse de psikolojik etkisi için bu rakamlarla yorum yapmak zordur. Nitekim bunu göstermeye çalışmak için bazı şiirleri aktarmak daha faydalı olacaktır. Hem ilgayı

anlatan bir şiiri hem de oluşan kötü ruh haline ve reforma aleyhtarlığı giderici, propaganda mahiyetindeki şiirleri aktarmakta yarar vardır.

Dönemin âşıklarından Ispartalı Seyrânî ilga vakasını şöyle özetler. (Çoruk, 2007:81-83)

Biraz yeniçeri asi oldular
Necib Efendi'nin malın aldılar
Varıp Et Meydanı içre doldular
Bulsun belasını olan hıyanet

Ehl-i din bend oldu Sultan Mahmud'a
Dedi can verelim din Muhammed'e
Cümleten vardılar Sultanahmet'e
Açıldı Sancağ-ı Şerif şerafet

Yeniçeri dedi sancak bizimdir
Dediler ezelden elhak bizimdir
Söylediler kadim ocak bizimdir
Yandılar narına olan muhannet

Padişah ulema fuzala bile
Serasker Hüseyin Paşa da yele
Boğazdan Mehmed Paşa da gele
Hem birlik oldular cemi cemaat

Yeniçeri her illete erdiler
Al' Osman askerin cem'in gördüler
Havf eyleyip kışlalara girdiler
Dediler nedir bu bize alamet

Topçulara Hünkar dedi: Gel beri!
Topçubaşı vardı öptü hem yeri
Dedi ateşleyin cümle topları
Başladılar birden vermeğe şiddet

Yeniçeri benlik tuttu içerden
 Bir vaveyla çıkar oldu her yerden
 Anlar belasını buldular birden
 Geldi başlarına türlü felaket

Sad oldu ol demde gazi Mahmud Han
 Allah Allah dedi hep ehl-i iman
 Topçu kumbaracı saçtılar suzan
 yeniçeri buldu ol dem nedamet

Yeniçeri derdi el'aman n'olduk
 Ettiğimiz başa gelince bildik
 Padişahım sana biz asi olduk
 Koptu başımıza yevm-i kıyamet

Bu bağlamda tabi şiirlerin bazılarının propaganda amaçlı yazıldığı da söylenmektedir. II. Mahmud reformlarının halk tarafından kabul görmesi için risale ve cami vaazları ile hutbelerinin yanı sıra bir de şairleri kullanmıştır Çoruk mesela fes giydirme hususunda Aşık Şem’î tarafından yazılan ve fesi öven bir şiiri naklediyor: (Çoruk,2007:94)

“İftihar-ı Padişahî âkıl-i dâneya fes
 Tac-ı rifâttır geyin a’lâya fes, ednaya fes
 Bâ-husus re’s-i Hümâyûnunda Hünkârın budur
 İki âlemde aziz olmaklığa sermaye fes”

Yeni ordunun adı İslami özellikleri ile vurgulanmıştır. Nitekim dönemin propaganda eserlerinden sayılabilecek Emare-i Zafer’de de yeni ordu için Mehmed Nazif ‘ocag-ı dîn’ tabirini kullanıp onun ahlaki yönleri dolayısıyla örnek gösterme çabasıdadır:

“Bu ocağ-ı dîn kim bir nüsha-i mu‘ciz-nümâ
 Şıdk-ı niyyetdir şürûhî metni âdâb u hayâ” (Erdoğan, 2009:93)

Konumuz bağlamında sosyal tepkiyi en iyi ifade edecek örneklerden birisi olarak şiirden başlayalım. 1260-1265/1844-1849 tarihlerinde yaşamış Bektaşî bir gezginci derviş olan Ispartalı Seyrânî ilgayı ve yeniçerilere dair gözlemlerini şöyle anlatıyor: (Çoruk, 2007:83)

“Padişaha yardım eyledi Suphan
Melekler bu işe oldular hayran
Deryanın yüzünü bürüdü al kan
Asi olan nar-ı cahimde vahdet

Al' Osman askeri din yolunda pak
Adu olanları ettiler sad çak
Saha kem bakanlar oldular helak
Etiler buldular bunca ukubet

Yeniçeri namı bikarar oldu
Dahi kışlaları tarumar oldu
Yeniçeriler inkisar oldu
Bulamaz adular bir dahi şöhet

Yeniçeriye sebep oldu bu azap
Erenlerde olmaz kıyamet bitap
Bazı tekkeler de olundu harap
Kusuru şeyhlerin çektiği sıklet”

Şiirden Seyrânî'nin yeniçerilerin de Bektaşîlerin de başlarına gelenleri şimdiye kadar ettiklerinin mukabili olarak gördüğünü müşahede edebiliyoruz. Bu noktada Âşık'ımızın Bektaşî bir derviş olması da dikkat çekici bir ayrıntı olarak zikredilmelidir.

3.2 İlga'nın Sonuçları İtibariyle Bürokratik Kadrolar

Osmanlı dünyasında, tarihi süreci içerisinde daima önemli olmuş olan bir bürokrasiden bahsetmek mümkündür. Uzun dönem saray ahalisi olarak kalan bürokrasinin 19. Yüzyıl itibariyle saraydan taşan bir büyümesi söz konusudur. Bu büyümenin getirdiği

etkilerin yanında onların yoğunlaşan işleri de devlet içinde önemlerini tekrardan düşünmeyi gerektirmektedir. Bürokrasinin bu değişen yapısının yanında değişmeyen şey ise halkın bürokratlardan daha doğrusu devletten beklentisiydi. Bunun önemi şuradadır ki Osmanlı toplumunun devlet algısı Osmanlı toplumunun devletten beklentileri ile öngörülebilir. Klasik Düzen'in provizyonist, fiskalist, gelenekçi tavrı dolayısıyla Osmanlı milletler sistemindeki her kesimin devletle ilişkisi çok vergi vermeden ve gerekli erzakı tedarik ederek yaşama temeli üzerine kurulmuştur denilebilir. Ancak Osmanlı toplumunun değişmeyen beklentilerinin yanında Osmanlı toplumuna dair bir değişimin yaşanmasında rolü olan yeni bürokrat sınıfının türediğini de belirtmek gerekir. Bu manada bürokratik değişimin toplumsal anlamda etkisi, geleneksel yapının bozulmasını göze alarak veya onu daha modernize hali ile tekrardan formüle ederek yoluna devam etmesi olmuştur.

Osmanlı sisteminde bürokratik üstünlük sadarete bulunan güçlü kişiler vasıtasıyla ara ara görünmüştür. Bu açıdan bakıldığında Sokullu Mehmet Paşa, Köprülüler Dönemi gibi güçlü örnekler söz konusudur. Ancak bütün bir kadro olarak bürokratların üstünlükleri asıl olarak 1826 sonrası ordunun geri plana itilmiş olması ile kazanılmıştır. Hatta Mardin'e göre Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırıldıktan sonra, asker ruhunu, yeniçeri meydan okumasının bir kalıntısı olarak görmek, Osmanlı'da iktidarı elinde bulunduranların iç politikalarının bir parçası oldu. Bu yüzden ordu, bürokrasinin gölgesinde kalmaya zorlandı. Osmanlı dünyasını tanzim eden köklü teokratik-askeri prensipleri muhalefette Efendi, Bey'e bir başka ifadeyle kalem(büro, bürokrasi) kışlaya üstünlük sağladı. (Mardin, 2015:149)

3.2.1 İlga Öncesi ve Sonrası Halk-Devlet İlişkisi

Yeniçeri Ocağına ve askeri yapıya dair düzenlemeler sadece savaşlarda üstünlük sağlamaya yönelik bir niyetin sonucu değildir diyebiliriz. Aynı zamanda iç

güvenliğe, iç nizamı dair de niyetler besleniyordu. Bu bakımdan yine III. Selim ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok alanda olduğu gibi iç güvenliğin sağlanması için de çareler aranmıştı. Hiç şüphesiz bunların en önemlisi Nizam-ı Cedid askerî ocağının kurulması olayıdır. III. Selim, diğer tarafta, kapu halkını ortadan kaldırma olanaklarını bulamadığı için, ıslah yolunu da denemişti. (Çadircı, 1980:46) Ancak bunların pek bir sonuç vermediğini tahmin etmek zor değildir. Hatta II. Mahmud'un tahta geçişiyle de iç güvenlik meselesi düzeltilmiş değildi.

Nitekim 1816'da II. Mahmud vali ve mutasarrıflardan eşkıyalığın(Deliller) önüne geçilmesi için tedbir almalarını istedikçe söz konusu yerel yöneticiler de kadı, ayan ve köy ileri gelenlerinden kendilerini eşkıyaya karşı savunmalarını istemekle yetiniyorlardı. Yani çoğu zaman kendileri bu sorun ile uğraşmıyorlardı. Mutasarrıf, halkı silahlı gözü pek eşkıya ile savaşa çağırıyor, ama kendisi bir şey yapmıyordu. Padişah da önceleri mutasarrıf ve valilerden iç güvenliğı sağlamalarını isterken, bu yolda bir sonuç elde edemeyince halkın kendi kendisini korumasını istemek zorunda kalmıştı. (Çadircı, 1980:48) Bu da açıkça devletin kendi acizliğini kabul ettiğini gösteriyordu.

II. Mahmud'un halka baskılar yapıp serseri gibi dolaşan delillerin cezalandırılmaları yönündeki isteğı yerine getirilmedi Deliller halkı soymaya, yol kesip ırza geçmeye, kasaba basıp ateşe vermeye devam ettiler. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra da Anadolu'ya dağılan yeniçeriler birçok bölgede bu delillerle birleşerek eşkıyalık yapmışlardır. İmparatorluğun başı Ruslarla ve Yunanlılarla belada olduğu için de iç güvenlikle çok ilgilenememiştir. Belki de bu acizliğin, merkezi gücün yetersiz kalmasının getirdiğı bir psikolojik ve sosyolojik arka planı vardır. Zira bürokrasi giderek her şeyi kendi kontrolüne alacak bir yol izlemiştir. Aynı şekilde halk da gittikçe devletin ve yerel güçlerin arasında bir bıkmışlığa, tükenmişliğe gark olmuştu.

Halkın bu manada eli silahlı askeri pozisyonları olan eşkıyalardan gördüğü haksızlık ve zulümlerin bir sınırı yoktu. Bunlardan bir kaç tane yani yeniçeriyle halk ilişkilerinde görülen haksızlıklardan bazıları şöyledir: (Baş, 2014:362)

- Yeniçerilik iddiasıyla haneye, cana, mala saldırı ve katletme,
- Vergi vermeme ve sair haksız kazanç sağlama,
- Halka ve esnafa müdahale, haksız vergi ve gelir sağlama,
- Mesleki hile ve usulsüzlükler; kendi aralarında çıkan çatışmalar,
- Gayrimüslim reayaya karşı yapılan uygunsuzluklar,
- Yangın [gibi toplumsal felaketleri fırsata çevirme],
- Kadınları tehdit ve taciz,

Halkın tüm bu sıkıntılar içerisinde devlete dair olumlu bir bakışının olması beklenemezdi. Bu manada ilga sonrası devletin daha belirgin ve etkin olması aslında halkta devlet yönetimi lehine bir izlenim oluşturmıştı.

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra sürgün ve idam infazları gibi uygulamaların dışında bürokratik ve idari kadrolara yönelik atamalar ile bu alanlara yönelik bir takım düzenlemeler de gerçekleştirildi. Bunlar; asayişin sağlanması için eyaletlere yeni valiler atanması ve mürur tezkeresi uygulamasının sıkılaştırılması, ayrıca eskiden yeniçeri oldukları için kendilerinden vergi alınmayan kişilerden de vergi alınması gibi önemli uygulamalardı. Bu manada yeniçerilerin isyanı İstanbul'da bastırıldıktan sonra asayişin sağlanmasına çalışılmıştır diyebiliriz. Bunun için eyaletlere ve sancaklara görevinde iyi, güçlü, halkı koruyacak yöneticiler tayin edilmeye başlanmıştır. Bu tayinlerin gerekçesi emirlerden çıkarılacak bazı ibarelerden de anlaşılabilir. Yeniçerilerin başıbozuklukları yüzünden toplumsal düzene itina ile bakılamamıştı. İlgayla birlikte Anadolu sancaklarındaki halk bunların fesatlarından kurtarılacaktı. Sancaklar da ardı sıra bunu yapabilecek sadık ve güçlü vezirlere verilmeye başlanmıştı. (Sezer, 1997:225-226)

Devletin, ilganın amaçlarına uygun bir programı takip etmekteki güçlü kararlılığı taşradaki atamalara yansımıştır. Daha güçlü valilerin yerel yöneticilerin

atanması hiç kuşkusuz halk için bir kararlılık ve devlet iddiasının görünür olmasını sağlamıştır. Mesela Sivas Valisinin kararlılığı dışında Maraş'ta da aynı kararlılığın gösterilmesini temin için merkez tarafından gerekli atamalar gerçekleştirilmiştir. 1826 yılı başlarında Maraş Valiliği Salih Paşazade Süleyman Efendi'ye tevcih olunmuştur. Ahmed Lütfi Efendi'ye göre Maraş'taki yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve burada asayişin sağlanması için cesur, gayretli ve muktedir bir vezire ihtiyaç vardı. Bu yüzden burayı idare edecek kişi Celalaeddin Paşa gibi birisi olmalıydı. Nitekim 31 Aralık 1826 itibarıyla onun Maraş valiliğine atandığını biliyoruz. 1826-1829 yılları arasında yeniçerilik, iddiasında bulunanlarla mücadelesinin Maraş dışında üç farklı yerde odaklandığını görüyoruz: Kayseri, Tokat, Ayntab. (T. Özcan, 2012:72) Paşa, bu mücadeleyi hem askerî hem de bürokratik yollarla sürdürmeye çalışmıştır. Tokat'ta bir süre yerel eşraf desteğiyle direnen yeniçerilerin durumunu yerinde takip etmek için bulunan Celaleddin Paşa, Tokat ve çevresinin güvenliğini sağladıktan sonra Ayntab tarafına yönelir. Burası, Maraş vilayetine dâhil olmakla birlikte, 1826-1829 yılları arasında yeniçerilik iddiasında bulunanların merkezi haline gelmiştir. Bu yüzden Paşa, Maraş'taki son valiliği döneminde Ayntab'daki ocak taraftarlarının üzerine hücum etmek zorunda kalmıştır. Celaleddin Paşa'nın Ayntab üzerine geldiğini haber alan çok sayıda yeniçeri taraftarı şehirden kaçarak dağlık alanlara sığındılar. Bunlardan bir kısmı Hısn-ı Mansur kasabasında bölge ileri gelenlerinden Mürteza Bey'den yardım istedi gitti. Ancak ahali, mahalli hükümetin tepkisiyle karşılaşma korkusuyla bunların kasabalarında daha fazla kalmalarına müsaade etmedi. Hatta bir kısım ahali, Celaleddin Paşa'ya başvurarak yeniçerilik iddiasında olanların şiddetle cezalandırılmasını istedi. (T. Özcan, 2012:73) Yani halk kaçanlara sahip çıkmıyor ve devletin gücüne güveniyordu. Ancak yerel eşraf herhalde imtiyazlı ilişkileri kaybetmemek için olsa gerek yeniçerilere bir nebze de olsa destek olmaktaydı.

İlga sonrasında merkezi otorite ayanları ve yerelde güçlü diğer unsurları tasfiye etme yolunda kendi vali, mütesellim ve sancakbeyi gibi idarecilerini yetkilendirme yoluna gitmiştir. Mesela 1826'dan sonra hemen hemen bütün ülkedeki tımar, zeamet ve diğer mukataaların yönetimi emanet usulü ile valilere verilmişti. (Çadırcı, 2013:18) Ancak tabi yeni gelen bir valinin eyalet yönetiminde kendisine yardımcı olarak tuttuğu insanlar da sancaklara atadığı mütesellim veya voyvodalarda yine yerelde söz sahibi insanlardan oluyordu ki bu da vaziyeti değiştirmede pek etkinlik sağlanamamasına neden olmuştur. Hatta merkezin bu valilerinin bile halka fazla vergi ile zulmettiğine dair bilgiler mevcuttur. Nitekim II. Mahmud yayınladığı fermanlarda dönemin yöneticilerine bu konuda birçok uyarıda bulunmuştur. (Çadırcı, 2013:19) Halk idari, askeri ve siyasi anlamda her düzen değişiminde devletin kendisine mali sıkıntılar çıkaracağı korkusuna kapılır. Nitekim ilga sonrası çıkan bazı vergiler ve uygulamalar sıkıntılı ortamlar yaratmıştı. İhtisab vergisi gibi denetleyici ve baskıcı bir politika buna örnek verilebilir. Vak'anüvis Lütü Efendi'ye göre ihtisab vergisi halka ve özellikle esnafa "çirkin" görünmekteydi. (Aktaran Cezar, 1986:251) Nitekim 1828 yılında İstanbul'da gerçekleşen karışıklıklarda bu verginin de etkisi vardı.

İlga ile birlikte taşralarda güvenliğin sağlanması ve korunmasında etkili yeniçeri serdarı gibi zabıtların da görevleri sona erdiğinden, emniyetin sağlanması ve muhafazası gibi hususlar, eyalet valilerinin uhdelere verilmiştir. Tokat gibi voyvodalık idari birimlerinde ise güvenlik hususları valilerin denetiminde voyvodalara terk edilmiştir. Dolayısıyla bu yeni düzenlemede Tokat voyvodalarının idari düzenlemeleri artmış gözükmektedir. Ortaya çıkan yeni durum bazı örfi ve şeri görevliler tarafından farklı yorumlamalara sebep olmuştur. Başka bir tabirle bu yeni durumdan istifade ile kazalardaki nüfuzlarını arttırmayı uman bazı yerel görevliler de olmuştur. (Beşirli, 2003:23) Buradan

hareketle devletin taşrada yerel nüfuz sahibi kişilerin nüfuzlarını arttırmasına göz yumduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak böyle bir sonuçtan ziyade daha merkezi bir imparatorluğu görmüş olmak ilginç bir tecrübedir. Yine sadrazam Mehmed Selim Paşa'nın Tokat naibine, Zilhicce 1241/Temmuz-Ağustos 1826 tarihinde gönderdiği mektupla, naiplere örfi işlere karışmaması, voyvodalara şer'i işler dışındaki işlerle ilgilenmesi yönlü tavsiyeler verdiğini biliyoruz. (Beşirli, 2003:25) Yani hâlâ daha otoriteyi korumaya dönük merkezi emirler taşrada ağırlığını koruyordu.

Tez konusu dönemin Türkiye'sinde iç güvenliği korumak, vali ve mütesellimlerin görevi idi. Bunlar kendi olanakları ile kapılarında besledikleri 150-200 kişilik kapu halkı vasıtasıyla asayiş korumakla yükümlüydüler. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi vali ve mütesellimlerin adamları güvenliği koruma yerine bozmayı kendilerine iş edinmişlerdi. Nitekim bunu anlayan II. Mahmut, Delil teşkilatını ortadan kaldırmak zorunda kalmıştı. 1826'dan sonra da merkezi ve daimi ordu kurulunca güvenliği sağlama işi bu kuruluşa devredildi. Büyük ayaklanmaların bastırılmasında nizami askerler önemli başarılar elde ettiler. Ancak, eşkıyalık, hırsızlık, soygunculuk olaylarının önü bir türlü alınamadı. Redif askeri teşkilatı kurulunca da bu askerlere böylesi olayları önleme görevleri verildi. Önemli kavşaklar ve derbentlerde nöbet tutmaya başladılar. Ayrıca şehir merkezlerinde devriye gezdiler. Tanzimat'ın ilanı ile bugünkü jandarma teşkilatının başlangıcı olan Zaptiye kuvvetleri oluşturuldu. Böylelikle kısmen de olsa iç güvenlik sağlanır oldu. (Çadırcı, 1980:52)

İlk bakışta ilganın kendisi merkezi ordunun, merkezi otoritenin gücünün yok edilmesi gibi görülebilir. Lakin gördüğümüz gibi ilga sonrası merkezi otoriteyi daha güçlü kılan atamalar gerçekleşmiştir. Yani ilga ile birlikte gelen yeni düzende ve hatta yeni askeri yapıda devlet idaresi, halk nezdinde daha güçlü bir izlenim bırakmıştır.

3.2.2 Bürokrasinin İdarede Güçlenmesi

Halkın daha önceleri yeniçerileri asker olarak görmesinden ziyade sevsen de sevmese de kendilerinden birisi olarak görmesi söz konusuydu. Bu durum da daha önce bahsedildiği gibi halkın, devlet idaresine sesini duyuracak güçlü bir tavra sahip olmasını beraberinde getiriyordu. Ancak Asakir Mansure-i Muhammediye ile birlikte ki askerlik kurumu kendisini daha modern bir şekilde tertip etmişti. Halkın artık yeni kurumsallaşma sürecinde bürokrasi ve askeriye ile kurduğu bağlar da resmi ilişkilere dayalı yürümekteydi. Yani subay altı asker kısmı artık halkın sesi olarak ortaların, çorbacıların, ağaların katılımıyla sesini yükseltmiyordu. Paşaların doğuşu ve eratın sindirilmesi ile halkın askeriye ile bağı resmi düzeyde tutulmuştu. Bu durum zamanla halkın ve padişahın yakınlığını ve bürokratik gücün bunların karşısında yer almasını da sağladı. Yani halk artık devleti ikiye ayırmıştı: Bürokrasi⁵ ve Padişah.

Devletin padişah şahsında tanınan kimliğinin halkla münasebetinin güçlenmesinde, belki bir rol de Sultanın resminin dairelere asılmasıydı. Faoqhi de bu uygulamadaki hedefin, hükümdarı Osmanlı bürokratlarına ve halka mümkün olduğunca sürekli göstermek olduğunu ifade etmektedir. (Faroqhi, 2014:338) Bu durum ilk etapta halkın tepkisine yol açmıştır. Ancak yine de bu politika, halkın padişahı görüp tanıyabileceği ve kendisine daha yakın hissedebileceği bir sosyo-politik manevra işlevi de görmüştür. Padişah'ın yaşanan olumsuzluklardan sürekli bürokrasi/paşalar ekibini suçlu bulması da halkın hedef tayin etmesini kolaylaştırdı. Zira eskiden sadaret mensuplarına karşı kendilerinin sesi olan yeniçeriler artık yoktu ve şimdi onların gücünü halk aleyhine eline alan bürokrasiye/paşalara karşı direkt olarak padişaha güvenmekten başka yapacakları bir şey yoktu. Bu kapsamda bir örnek olarak 1908-1909 olaylarını verebiliriz.

---

⁵ Bu gruba ulema sınıfın büyüklerini ve modern eğitilmiş paşaları da katabiliriz. Buradaki paşalıktan kasıt, devletin askeri ve sivil herhangi bir kanadından rütbeli olanlardır.

Askerlik görevleri, kaybedilen savaşlar, yabancı devletlerin müdahaleleri, sürekli yaşanan mülteci akımları ile birlikte halk artık dolmuş bir durumdaydı. Ülke idaresinden II. Abdülhamid'i uzaklaştıran ve işleri de pek yoluna koyamayan yönetime karşı yapılan bu girişim yabancılaşmış olan bürokrasiye karşı padişah lehine bir halk hareketiydi. Dikkat çekicidir ki bu hareket askeri bir harekât ile bastırıldı. Burada da görebildiğimiz haliyle sivil paşalar grubuna olan bir muhalefet paşalık düzeninin korunması adına askeri sınıfa mensup paşalarca bastırılıyor. Bu durumu, yani padişah ile halk arasındaki bu bağı Faroqhi “sosyal sözleşme” olarak nitelendiriyor. (Faroqhi, 2014:297) Faroqhi bu tür ayaklanmaların azalışını da yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile birlikte alt tabakanın güçsüz kalmış olmasına bağlıyor.

1826'ya kadar yani Yeniçeri Ocağı kaldırılana kadar Padişah ve bürokrasi arasındaki ortaklık ilga sonrası dağılmaya başladı. Bu kapsamda ilmiyenin tasfiyesine, kalemiyenin kendisini garantiye almasına, padişahın yalnızlaşmasına giden bir süreç İmparatorluk dağılana kadar devam etti. II. Mahmud dönemi sonrası kendisini net olarak gösteren bu yapı yer yer kesintilere uğrasa da devam edip gitti. Bu konuda Mardin'e göre de özellikle modernist ve reformist girişimlerde söz sahibi kılınan bürokrasi(kalemiye) kendisini garantiye almış ve Abdülmecid ve Abdülaziz ile birlikte payitahtı siyaset sahnesinde seyirci konumunda bırakmıştı. (Mardin, 2015:126) Yönetimde yani ulema-kalemiye-sultan üçlüsünde yaşanan gerilim ilga sonrası kendisini güçlü hissettirmiştir. Zira bu üçlünün karşısında duran tek cephe olarak ele alabileceğimiz yeniçeri-halk dayanışması ilga sonrası zararsız bir muhalefet konumuna düşürülmüştür. Bunun yarattığı siyasi rahatlık birçok reforma kapı aralamakla birlikte, bu reformların yönetimde hangi güç lehine pratiğe döküleceği konusunu da artık gündemin en kritik meselesi haline getirmiştir.

Burada önemli bir kırılma noktası da vardır. Bürokrasinin ilga sonrası siyasi gücü, padişahın atama ve azline bağlı idi. Yani hukuki açıdan bürokratik kadrolar kurumsal anlamda payitahtın karşısında bir güç yaratamamıştır. Bu gücü sağlayacak olan ekonomik özerklik gibi önemli bir unsur Tanzimat ile sağlanmıştır; müsaderenin kaldırılması. Padişah üst kadrolardaki memurların üzerindeki siyasi yaptırım aracı olan müsadere hakkını kaybedince de bu kadroların elinde hatırı sayılır bir servet birikmiştir. (Mardin, 2015:139) Açıktır ki bu ekonomik güç aynı zamanda siyasi nüfuzu da beraberinde getirmiştir.

3.2.3 Ulema Gücünün Zayıflaması

Tüm bu gelişmelerde ulema cephesine bakmak da faydalı olacaktır. Zira ilga sonrasında başlayarak devam eden süreçte en ciddi sıkıntıyı ulema sınıfı yaşamıştı. Toplumsal anlamda oynadıkları rol, nüfuslarının çok üstünde bir öneme sahip olan bu sınıfın gücünün emilmesi gerçekten çok önemli bir husustur. Dönem itibarıyla aslında çok fazla bir sayıda olmadıklarını düşünüyoruz. Zira Anadolu'nun Bursa gibi eski bir eğitim ve öğretim merkezi olan şehrinde bile 1830'da sadece 307 talebe-i ulûm (medrese öğrencisi) vardı. (Çadırcı, 2013:100) Şehrin erkek nüfusunun on binin üzerinde olduğunu düşünürsek Osmanlı'da talebe sınıfının boyutları hakkında da bir fikir sahibi olabiliriz. Ancak ulemanın medrese talebelerinin halk içinde itibarı fazla olduğu için bu kadroların gücünü kendi nicel değerleriyle sınırlı görmemek gerekir.

İlga sonrası uygulanan bazı politikalar bu sahadaki kişileri de vurmuştu. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra şehirlerde güvenliğin korunması, ekonomik hayatın yeniden düzenlenmesi için önlemler alınmış, ihtisap nazırlığı, defter nazırlığı, sandık eminliği gibi yeni kurumlara yer verilerek, mahkemede görülen işlerin büyük bir kısmı buralara aktarılmıştır. (Çadırcı, 2013:86) Yani kadı'nın idari görev ve yetkileri yeni

kurumlara dağıtılmıştır. Bu süreçte en önemli meselelerden biri de devletin bir nevi laikleşme uğraşısıdır. Sultan II Mahmud tarafından hızlandırılan laikleşme eğilimi, aslında önemli nedenlere dayanmaktaydı. Asıl amaç, orduyu finanse edecek parayı bulmaktır; bu nedenle, 18. yüzyılda başlayan vakıfları devlet denetimine alma denemeleri artık yoğunlaştırılmıştı. Nitekim 1826'dan sonra vakıflar özel bir nezarete bağlanarak kamulaştırılmıştı. Bu durum, o güne dek vakıf idaresinden önemli gelirleri olan ulema ve özellikle ileri gelenlerin siyasi nüfuzunun iyice azalmasına sebep oldu. Bir yandan medreseler devletin denetimine sokulurken diğer yandan yeni kurulan teknik okulların yararına bu dini okullar ihmal edildi. Nitekim Faroqhi'ye göre bu ihmal etme hadisesi bilinçli bir şekilde yapılmış olup bu nedenle entelektüel iddiası olan ulema da başka eğitim alanları seçmek zorunda kaldı ve bugün Türkiye'de dine ilgi duyan entelektüel sayısının az olmasında da II. Mahmud'la ardıllarının aldığı bu kararın epeyce rolü vardı. (Faroqhi, 2014:301)

Görüldüğü gibi II. Mahmut birçok alanda yenilikler yaparken, medreselere hiç dokunmamış, kurumu kendi haline bırakmıştır. Askeri ve yeni sivil okullarda çağdaş biçimde eğitim-öğretim vermeye çalışılırken, diğer tarafta medreselerde geleneksel skolâstik öğretim metotlarıyla Arapça kitap metinleri üzerinde dini ve şer'i konularda çalışmalar ağır aksak sürdürülmüştür. Özellikle Tanzimat'la birlikte eğitimde görülen bu ikilik gittikçe yaygınlaşarak eğitim ve öğretimin birleştirildiği 1924 yılına kadar sürüp gitmiştir. (Çadırcı, 2013:99) Yani II. Mahmud, reformlarını belirli kurumları tamamen ortadan kaldırarak ve bazı kurumlara da hiç dokunmayarak yapmayı tercih ediyordu. Çünkü amcasından ve önceki Padişahlardan tecrübe ile değişime sokulacak her kurumun ciddi muhalefet oluşturacağını biliyordu. Hatta II. Mahmud'un gayet modern eğitim

reformlarının yanında halkın dini öğrenimini yapabilmesi için taşraya İstanbul'da basılan veya tercüme edilen bazı eserleri gönderttiğini de biliyoruz.

Klasik düzen itibariyle bürokratik kadro içerisinde sayabileceğimiz ulemanın alt ve üst kadrolarının zamanla değişen dönüşen bir iklimi de söz konusudur. Yeniçerilerin esnaf ile ilişkisi aynı zamanda toplumsal sınıfların başka kesimleri ile de ilişkileri olduğunu düşündürebilir. Nitekim yeniçerilerin Osmanlı ulema kadroları ile uzun süren bir çıkar ortaklığı söz konusudur. Esnafın bir nevi *yedek asker* olması, düşük gelirli ulema kadrosu (hukukçu ve din alimi olarak) tarafından da destekleniyordu. (Faroqhi, 2013:90) Ancak ulemanın üst kadrolarının saray ile ilişkisi bağlamında bu ortaklıktan imtina ettiği notunu da eklemeliyiz. Esasen alt ve üst ulema kadrosunun birbiriyle çelişen dünya görüşleri devletle yeniçeri arasında yaşanan gerilimin de önemli bir açıklayıcısıdır. Ulemanın mütevazı konumlarda kadrolandırılmış olanları yani aşağıda, örnekte verdiğimiz Keçecizade gibi köklü aile geleneğinden olmayan ve üst düzey bir eğitimden gelmeyen kadroları, kendileri gibi toplumun alt kadrolarını oluşturan ve ayrıcalıklı vasfını yitirmiş gibi görünen yeniçerilerle ilişkisini daha bir sıkılaştırdı. Bu kesimin en büyük özelliklerinden birisi de şeriatla bağlılığının kendileri lehine olacağını düşünmesidir. Açıktır ki İmparatorluğun bürokratik kadroları 18. ve 19. yüzyıllar boyunca toplumun geneline kıyasla daha fazla yenilikçi ve reformist bir tavır benimsemiştir. Üst kadrolardaki ulemanın da aynı şekilde “maslahat her şeye mukaddemdir” (Kara, 2012:348) anlayışının öncülü olacak şekilde birçok yeniliğe cevaz verdiği malumdur. Ancak toplumsal yönü olan her düzenlemenin tabanı rahatsız etmesi onları kendi lehlerine olacak klasik düzeni savunmaya itmiştir. Bu aşamada en elverişli bahane de şeriatın elden gittiği ya da kanun-ı kadime ihanet edildiğine dair söylemlerdir. Ulemanın en mütevazı kadroları böylece Müslüman ahalinin koruyucusu haline geldi. (Faroqhi, 2013:90) Mardin de yüksek ve düşük rütbeli

ulema ayrımının bürokratlar içerisinde ehl-i kalemin yükselişine sebep olduğu görüşündedir. (Mardin, 2015:160)

1826'dan sonra ulemanın ıslahata iştirakine ve onları tasdikine duyulan ihtiyaç ilk zamanlardaki propaganda faaliyetleri sonrasında azalmıştır. Dolayısıyla ulemaya siyasi bağımlılık azaldıkça, bu kurumun başta askeri birlikler olmak üzere yeni teşekkül eden müesseselerdeki fonksiyonel nüfuzu da azalmaya yüz tutmuştur. Şüphesiz bu daha önce de ifade edildiği üzere merkezi bir bürokrasi ve seküler bir hukuk ve eğitim sistemine yönelik atılan adımların etkisiyle hızlanan bir süreçtir. (Kapıcı, 2013:283) Sekülerleşme yolunda veyahut dini siyasetten/askerden ayırma yolunda ve hatta orduda ulema etkisini kırma noktasında devletin özel bir gayreti olmuş mudur tartışmak gerekir. Zira yeni ordunun adından başlayarak konuşmak gerekirse reformların halka benimsetilmesi için tam tersi bir yol uygulanmıştır bile denilebilir. Ordu içerisinde her bölüğe imam atanmasından tutun da askerin yeni kıyafet, talim ve gayrimüslim kumandanlarının gayet surette İslam dairesi içinde görülebilmesi için yoğun dinî propaganda yapılmıştır. Nitekim bizzat padişah tarafından bu konuda yazılması istenen dini metinler ve risaleler mevcuttur. Peki, bu durumda nasıl oluyor da ulema sınıfı, tam da devletin joker elemanı olmuşken, bu fırsatı kullanıp yeni düzende daha güçlü bir pozisyon devşiremedi? Bu noktada belki de söz konusu sınıfın kendisinde bir fikir değişikliği olmuştur diyebiliriz. Veyahut bu sınıf üzerinde bir değişimden söz edemesek de ulema kadrolarının üst kısımlarına seçilenlerin daha maslahatçı olmaları dolayısıyla merkezi gücün yanında yer alarak ordu yerine güçlenen bürokratik merkezi idarenin içinde yer almanın daha iyi olacağını anlamış seçkinlerden bahsedebiliriz. Hatta bazı ulema seçkinlerinin gayet reformist ve aklı yaklaşimleri da olabiliyordu. Bunlardan birine örnek olarak Keçecizade İzzet Molla'yı verebiliriz. İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risale'si ile Mihnet-keşan eserine

bakarak bu ulema ailesi mensubu münevverin Tanzimat aydınının bir prototipi olduğu söylenebilir. İzzet Molla'nın Tanzimat öncesinde *tanzim* kelimesini eserlerinde çokça kullandığını ve nizam ile terakki arasında kurduğu ilişki ile de yeni nizamın dinamik mahiyetini yansıttığını (Kapıcı, 2013:287) görmemiz bize belki de yeni ulemanın bir takım özellikleri hakkında örnekler verecektir. Devlet görevlilerinin maaşlı memurlar olmaları, aynı mertebede bulunanların maaşlarının eşitlenmeleri gibi devlet karşısında herkesin eşit görülmesi ve bireysel ilişkilere, kişinin sosyal düzendeki yerine dayalı işleyişi değil “rasyonel bürokrasi” idealini ifade eder tarzı ile bürokraside, ilmiyede ve orduda aklileşmeyi tavsiye etmesiyle (Kapıcı, 2013:291-296) İzzet Molla'nın bu durumu bizim için iyi bir örnek olmaktadır. Son olarak İzzet Molla'nın nizam idealine temel olacak görüşünü de aktarmak gerekir. Bu doğrultuda “imdad-ı ilahi bazen etmeyeceği tutar. Zira bize tedbir vacibdir Hak tealaya nusret vacibdegildir” (Kapıcı, 2013:304) diyen İzzet Molla'nın fikirleri üzerinde durma nedenimiz Tanzimat devlet adamlarının fikri öncüllerini göstermek ve halkın bu işin ne derece dışında kaldığını anlamamız içindir.

Bu bakımdan hafızlık ve medrese eğitimleri almış olan İbnü'l Annabî'nin (Dilbaz, 2014:19-24) es-Sa'yü'l-Mahmûd fî Nizami'l-Cünûd isimli eseri de bize imparatorluğun farklı bir coğrafyasından yakın bir sesi duyurur. Mesela ordunun kıyafetlerinin dar ve kısa olmasına dair getirilen eleştirilere dair yeni kıyafetleri kabul edilebilir bulmak bir yana bunun zaten dinin gereği olduğunu hatta sünnet-i seniyye olduğunu dahi söylemektedir. Hatta daha ileriye giden Annâbî'ye göre fûnûn-ı harbiyeye vakıf olanlar din âlimlerinden sayılmalıydı. (Dilbaz, 2014:37-38)

Görüldüğü gibi ilmiyenin üst kadroları bu bağlamda akli olanı, modern olanı, pratik olanı şeriata mugayir görmediği gibi bu yoldaki reformların destekçisi de olabilmektedir.

3.3 İlga'nın Sonuçları İtibariyle Askeri Kadrolar

Üçüncü bölümün girişinde bahsedilen hususu hatırlatarak başlamak yararlı olacaktır ki o da Ocak ve efradının halk içindeki nüfuzudur. Daha önce değindiğimiz gibi yeniçeriler hakkında halk nezdinde oluşan net bir görüş yoktu. Halk yeniçerilerin bozgunculuğundan yılmış ise de onları gözden çıkarılacak bir şer yuvası olarak görmüyordu. Zira yeniçerilerin esnafla ilişkilerinden mütevellit devletin halkı zor duruma sokacak ve ekonomik olarak bunaltacak bir politikaya ciddi bir muhalefet yine yeniçeriler aracılığıyla mümkün oluyordu. Onların devreye girmesiyle herhangi bir ayaklanış yönetici kesimi tedirgin edici bir hüviyet almış oluyordu. Yani yeniçeriler toplumsal açıdan bozgunculuk yaratan faaliyetlerin içine girdiği gibi yine toplumun belli başlı politik tavrının da koruyucusu idi. Tüm bunlar hesaba katıldığında, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına toplumsal açıdan verilen tepkileri de tek bir cephede toplamak mümkün olmayacaktır. Ancak Ocağın kaldırılmasını müteakip halk nezdinde askerî anlamda olmasa da güçlü bir devlet imajının doğduğu açıktır. Nitekim bu hususu önceki başlık altında aktarmıştık. Halk gerek yeni teşkilatlanmalarla ve yöresel güçlerin tasfiyesiyle olsun gerekse atanan güçlü devlet adamları aracılığıyla olsun ilga sonrası devletin varlığını daha güçlü hissetmiştir. Ancak halkın askeri güce bakışı noktasında aynı şeyleri söylemek zordur. Hatta askerler dahi bu bakımdan merkezi idarenin gücünü hissetmek zorunda kalmıştır. Öyle görünüyor ki İmparatorluğun yöneticilerinin yeni orduyu kurarken umdukları güçlü bir ordu değil muti bir ordu kurmaktı. Bu konuda Yıldız da “Sultan-rical-ulema koalisyonunun maksadı, bürokratik ve hiyerarşik bir organizasyon için kendilerine muti bir silahlı kuvvet oluşturmaktı” diyor. (G. Yıldız, 2009:261)

İlga sonrası Ruslarla yaşanan muharebelerde da halkın askeri gücü yeterli bulmadığını müşahade edebiliyoruz. Bu doğrultuda ilga ile bir önceki askerî gücün

kaldırılması bir bakıma halkta güvensizlik yaratmıştır diyebiliriz. Mesela hemen 1828’de başlayan Osmanlı-Rus savaşını anlatan Âşık Ali, Kars’ın kaybedilmesine üzülmeye askere de öfkelenir ve bu duygusunu şöyle dile getirir: (Çoruk, 2007:87)

“Eski seferciler sefere gitmez.

Nefir-âmm askeri yiğitlik etmez

Azap, çoban tutmayan işi bitmez

Çal kılıç askerın, baz elden gitti”

Yine Âşık Ali, tüm bu yaşananlardan sorumlu olarak gördüğü II. Mahmud’a karşı sert ifadeler kullanmaktan da çekinmemiştir.

“Çürüksu’ya dek de Moskof savuştu

Uyan Sultanım, ırz elden gitti”

Aynı şekilde o yıllarda Âşık Rûşenî de Balkanlarda yaşananlar için Sultan Mahmud’a seslenir: (Çoruk, 2007:93)

“Güller soldu, mamureler çöl oldu

Rum’a ateş düştü, hepsi kül oldu

İbrail, Silistre Varna nic’oldu

Sene kırk beş tamam, Hünkârım uyan”

İmparatorluğun doğusundan ve batısından gelen bu tepkiler halk nezdinde askerın yetersiz görüldüğünü ve bundan sorumlu görülen padişaha tepkiler olduğunu gösterir niteliktedir. Aslında ilgaya giden süreçte ve ilga sonrasında bu tarz tepkilerin oluşmaması için birçok propaganda faaliyeti yürütülmüştü.

Halkın yeniçeriler hususunda tepkisinin törpülenmesi için II. Mahmud’un ve Bâb-ı Âli’nin propaganda faaliyetlerini sürekli devrede tuttuğunu da belirtmekte yarar vardır. Hatta bu kapsamda Osmanlı’da ıslahatların aklen ve dinen meşru olduğuna dair

hazırlanan veya hazırlattırılan metinlerin muhteva ve hacim bakımından güçlü bir şekilde ilk defa II. Mahmud döneminde kaleme alındığını ifade edebiliriz. Bu eserlerin coğrafi yelpazesi bize ıslahat meselesinin sadece İstanbul’da değil uzak diyarlarda da tartışıldığını konu edildiğini gösterir niteliktedir. İlgaya hazırlık sürecinde II. Mahmud öncelikle cehaleti gidermek istiyordu. Bu kapsamda mesela İmam-ı Azam’ın talebesi olan İmam Muhammed’in kitaplarından Siyer-i Kebir ve Mesâil-i Cihad’ı Münip Efendi’ye tercüme ettirip bastırmış ve nüshalarını Anadolu’ya göndertmişti. Yeniçeriler de padişahın bu girişimlerine karşı taşralardaki yeniçerilere mesaj gönderip “ocağın kanunlarından şaşmayın, bu kitaplara uymayın” diyorlardı. (Ahmed Cevdet Paşa, 2011:411) Bu kapsamda yine ilga sonrası kurulan modern orduyu savunucu bir eser olarak Bursa Gazzî Dergâhı şeyhi olan Gazzîzade Abdülatif Efendi’nin(1776-1832) yazdığı Mezâyâ-yı Ta’lim u Ta’allüm-i Fenn-i Harbe Dâ’ir Risale, (Dilbaz, 2014:12) karantinanın meşru yani şeriata uygun olduğuna dair olan ve Cezayirli Hadan b. Osman Hoca’nın yazdığı İhtâfu’l-Üdeba ile yine ıslahatların savunmacı bir izahı olarak Ragıp Efendi’nin Lâyiha’sı ve Keçecizade İzzet Molla’nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risale’si ve ıslahatlara muhalefeti önleyici niyetle yazılmış olan Şeyhülislam Yâsincizade Abdülvehhap Efendi’nin Hulâsatü’l-Burhan fî İtaati’s-Sultan eserini örnek verebiliriz. (Dilbaz, 2014:13) Yasincizade’ye yazdırılan bu eser hükümdara itaati gerekli gösteren 25 hadisin bir koleksiyonu idi. (Mardin, 2015:169) Yine bu dönemde savunmacı bir tarzda yazılan İbnü’l Annabî’nin es-Sa’yü’l-Mahmûd fî Nizami’l-Cünûd da önemli bir eserdir. (Dilbaz, 2014:14) Mahmut Dilbaz bu eserlerin genelini bir “yenilmişlik psikolojisi, kendi kendine yetersizlik fikri, devleti ve dini kurtarma kaygısı ve meselelere/problemlere çözümler getirme zorunluluğu neticesinde” ortaya çıkan ve derinlemesine yazılmamış eserler olarak değerlendirmektedir. (Dilbaz,

2014:38) Bu derece ciddi bir külliyyatın ortaya çıkması hiç şüphesiz halkta var olan ya da halkta var olacağı beklenen bir rahatsızlığı önlemeye müteallik gayretlerdir.

Bu kapsamda sadece yeniçerilerin kaldırılmasına değil yeni kurulan ordunun kabullenilmesine dair de çalışmalar yapılmıştır. Halkın gözünde yeni askerin cengâverliği ve büyüklüğü hususunda bir propaganda görevi de gören Emare-i Zafer’de Mehmed Nazif, yeni ordunun cengâverliğinden şöyle bahseder;

“Bu niżâmın hep piyâde ‘asker-i ğâzîleri

Ğahramân-şavlet dinürse şânına vardır yeri” (Erdoğan, 2009:94)

Tüm bu propaganda faaliyetlerinden ve Rus harbi sırasında gelen tariz üsluplu şiirlerden halkın bu yeniçerilere sıcak baktığını ve kaldırılışını onaylamadığını da çıkaramayız. Nitekim halkın yeniçerilerin ahlakından pek haz etmediği şikâyetlerden anlaşılabilmektedir. Bir defa zaten yeniçeriler hal ve hareketlerinden ötürü istenmeyen bir tip olarak belirginleşmiştir. Bu konuda iyi bir örnek açıklayıcı olacaktır. Bir yeniçerinin ütücü dükkânı cami yapılmak üzere yıkıldığında, dükkânının nakli söz konusu olmuş ancak nakledileceği mahaldeki esnaf, bu adamın yeniçeri olmasından dolayı kaba ve kötü sözler söyleyeceği ve davranışlarından emin olmadıkları iddiasıyla naklin gerçekleştirilmesine karşı çıkmışlardır. Ütücü yeniçeri kötü söz kullanmayacağına söz verdikten sonra dükkânının nakli gerçekleştirilebilir olmuştur. Yani yeniçerilerin adı çıkmıştı bir defa. O zümreden olduğu duyulan birisinin şetm-ü itale(kötü söz) etmesi beklenebilirdi. Bir kimse sırf “yeniçeri zümresinden olduğundan şetm-ü itale etmesi melhuz olub bu vechile kendinden emniyet olmadığına...” dair hüküm verilmekteydi. Aynı şekilde bir kimsenin “yeniçeri vesair askeri taifesinden olmalarıyla bir vechile itâ’at-i şer’-i şerif ve inkıyad-ı emr-i münif eylemedüklerin” (M. K. Kaya, 2013:199) tahmin edilebiliyordu. Bunun gibi yine asker taifesinden kethüdalık satın alan bazıları lonca üyelerine karşı kendilerini üstün

gördüğünden onlara karşı kabalıkta bulunuyordu. Nihayet lonca üyelerince kadiya yapılan şikâyetlerden de bunu anlamak mümkündür. (Faroqhi, 2011:183)

Özellikle son dönemlerde taslakçılarla birlikte sayısı ve kaydı tam belli olmayan Ocak efradının her suçta adı anılır olmuştur. İlgaya giden süreçte halka karşı haddi aşan davranışlarından bir kısmı, kadınlara saldırı cinsinden idi. Hatta bu rezil davranışları yeniçerilerce en çok işlenen suç şekillerinden biri idi. İlgili olaylar pek çok kayıta yer almıştır. Bir kadını tehditle yanına getirtmek, tacizde bulunmak, başkasının cariyesini zapt etmek, işret meclisi kurmak, başkasının kadın, kız ve oğlanlarına musallat olmak, namus ve şerefe uymayan ahlaksızlıklara girişmek, yolda giden kadınlara tacize kalkışmak, ziynet eşyalarını gasp etmek, fuhşa zorlamak, bunun için tehdit etmek gibi fiillerin yine yeniçerilik iddiasında bulunan kişilerce veya yeniçerilerce gerçekleştirildiği görülmüştür. (Baş, 2014:358)

Her alanda toplumu yıldıran bozgunculuğun sadece başkentte olmadığını hemen hemen aynı şikâyetlerin taşradan da geldiğini belirtmek gerekir. Hatta ilga sonrası başkentten kaçan veya sürülen yeniçerilerin taşrada bozgunculuğa yeltendiğini de biliyoruz. Nitekim 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıldıktan sonra, Anadolu'ya dağılan Ocak mensupları çoğu yerde delillerle birleşerek, soygun yapmayı sürdürmüşlerdi. Üstüne bir de araya Osmanlı-Rus savaşının girmesi içerde yeterli önlemlerin alınmasını güçleştirmişti. Ancak Osmanlı Rus harbinin sona ermesiyle (1829) artık kontrolleri mümkün olmayan kapı halkı menşeli delil'ler resmen ortadan kaldırılmıştır. Böylece uzun yıllardan beri halkın başına bela olan kapusuz eşkıyanın kaynağı kurutulmuştur. Girişilen askerî yenilikler sonunda, 1834-1836 tarihleri arasında bütün ülkede redif askeri teşkilatı kurulmuş, böylece vali, mutasarrıf ve mütesellimlerin kapılarında asker beslemelerine gerek kalmamıştır. Ancak, Tanzimat'ın ilanına kadar kapı halkından gelme kimselerle

asker kaçaklarının sebep oldukları olaylar eskisine oranla azalmakla beraber devam etmiştir. (Çadırcı, 1980:49-50)

Yeniçeriler aleyhine ve Mansure askeri lehine yapılan birçok propagandanın yanında redif teşkilatı ile de Anadolu’da az da olsa sükûnetin sağlanması belki de Tanzimat’a doğru halk nezdinde yeni orduyu iyi bir konuma getirmişti. Ancak ilk dönemlerde Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin muharebelerde yetersiz kalması kendisi hakkında olumsuz tepkiler doğmasına neden olmuştu. Öncelikle belirtmek gerekir ki Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin muharebelerde yetersiz kalmasının asıl nedeni talim eksikliği, nefer azlığı veya teçhizat yokluğu değildi; esas sorun muharebe esnasındaki sevk ve idare zafiyetiydi. (G. Yıldız, 2009:285) Bu tarz zafiyetler askeri kadroların sosyal açıdan inceleneceği önemli bir noktaya getiriyor bizi. Bu açıdan yeni ordunun oluşum, gelişim ve zafiyetlerini toplumsal açıdan incelenerek ele alınması önemlidir.

Öncelikle değinilmelidir ki ilga sonrası nefer eksikliği ve asker alımı noktasında sıkıntı olmadığı söylenemez. Bu bağlamda halkın yeni orduya bakışını yakalamak için ilga sonrası Asakir-i Mansure’ye asker alımına bakmak gerekir. İlk olarak yeni orduda da asker toplamının çok adilane yürütülmediğine dikkat çekmek gerekir. Hatta askere almada Tanzimat’tan önce de Tanzimat’tan sonra da çok adil bir usule geçilmediğini, sürekli toplumun alt tabakasının askere alınmaya devam edildiğini⁶ vurgulamak gerekir. (Şimşek, 2010:41) Bu çoğu askeri mektep için de geçerliydi. Nitekim Mardin’in MacFralane’den aktardığına göre askeri cerrah mektebine kayıkçı, at bakıcısı, pazar hamalı ve benzeri alt tabakadan kişiler çocuklarını gönderirken, orta ve üst sınıftan hiç bir Türk oğlunu bu mektebe göndermiyordu. (Mardin, 2015:148) Yani ahali aslında askerlik müessesesi konusunda bir karşı direniş göstermemiştir. David Urquhart da halkın

---

⁶ kura sistemi de buna çözüm olmamıştı zira kuraya ilmiye, kalemiye ve mülkiyeden kimse katılmıyordu. kadınlar-naipeler, tarikat şeyhleri, cami imamaları, hatipler, müezzinler ve kayyumlar ve benzeri...

asker toplamayı “Müslümanların üzerine yüklenen dini bir görev” olarak görmesinden dolayı hiçbir zaman sıkıntı çıkarmadığından bahsediyor. (Urquhart, 2014:119) Taşrada da ilga sonrası yeni orduya asker yazımı için halkın daha ilga sürecinde olumlu baktığını söyleyebiliriz. Mesela Ayntab ahalisi oluşan güven ortamının ardından Asakir-i Mansure ordusu için 600 asker çıkarmak ve bunların günde iki kez eğitim yapılmasını sağlamak üzere Vali Celaleddin Paşa nezdinde taahhütte bulundular. (T. Özcan, 2012:74)

Bunu gibi örnekler bulunmaktadır. Örneğin 29 Zilhicce 1241(4 Ağustos 1826) tarihli arşiv belgesinde ilga sonrası “Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin tertibine teşebbüs ve itina buyurulmuş olduğundan Filibe Kazasından” genç, kuvvetli ve rahatına düşkün olmayan “yüz nefer askerin” talim amaçlı “der-Âliyye’ye sevk ve irsalı” için emir geldiği söyleniyor. (BOA, C.AS. 914/39477) Buna göre hemen yapılan hazırlıklar ile de halktan kendi rızasıyla gelip yazılan çok sayıda kişi olduğuna değinilmiş ve içlerinden uygun olanları seçilip kaydı alınmıştır: “kendi hüsn-i rızasıyla yazılmaklığa talib ve rağibi hayli zuhur etmiş ise de emr-ü irade-i aliye mutabık olanları yazılıp gayr-i mutabık olanları iade” olunduğu belirtilmiştir. (BOA, C.AS. 914/39477)

Bu arada önceden orduda olan askerlerin yeni askeri kadrolara seçiminde önceki hadiselerdeki tavır ve tutumları da belirleyici olmuştur. Eğer yeniçeri lehinde tavır alındığına dair bir şüphe oluşmuşsa veya işe yaramayacağı düşünülen kişiler ise kendilerine kayıkçılık, balıkçılık yapmaları tavsiye edilmiştir. (G. Yıldız, 2009:273)

İlga sonrası 1826’nın yaz aylarında ilk Mansure tertipleri toplanır ve İstanbul’da talime başlarlar. Ordunun kuruluş nizamnamesine göre neferler gönüllülük esasına göre yazılacaktır. 12 sene hizmet süresi içinde her yıl 5 neferden birine olacak şekilde 6-8 aylık süre kadar memleket izni verilecektir. Fakat ordu mensuplarının

kışlalarda konaklamaları ve askerlik dışında bir işle iştigal etmemeleri zorunlu tutulmuştur. (Şimşek, 2010:39)

Bütün bunlarla birlikte bakarsak Levy'ye göre ilgadan üç gün sonra yaklaşık 1.500 kişilik Asakir-i Mansure tertibi tamamlanmış iki hafta sonra buna iki tertip daha eklenmiştir. Ancak Strashimir Dimitrov'a göre gönüllü esasınca toplanmak istenen asker gerekli sayıyı karşılamayınca zorla toplanmak istenmiş ve birçok firar vakası yaşanmıştır. Rumeli, Sürmene, Rize, Hemşin ve Lazistan'da firar ve zorla yazmanın çok olduğu ifade edilmiştir. Buralarda zorla yazma oranına dair 91 nefere 2 gibi komik rakamlar mevcuttur. Eylül 1828 tarihli bir maaş defterinde 19 tabur piyade ve 2 süvari taburunda yaklaşık 14.500 nefer kayıtlıydı. (Şimşek, 2010:40)

1837 Tarihli bir rapora göre, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından beri Asakir-i Mansure'ye 161.036 kişi alınmış, bunlardan 45.496'sı 'ibtida-i nizamdan beri vefat etmiş', 21.298'i 'hin-i muharebede gaib' olmuş, 20.117'si firar etmiş, 17.131'i ihraç edilmiştir. (Şimşek, 2010:38) Buna göre Şubat 1837 itibariyle Mansure alayları 47.639 muharip askere sahiptir, yani 11 yıl boyunca toplanan neferlerin ancak üçte biri savaşılmaya hazırdır. Tüm bu rakamlara bakıldığında halkın askeri bir harekâtı (yani İslami literatürde cihadı) ne kadar ciddiye aldığı anlaşılmış olur. Yani David Urquhart'ın yukarıda bahsettiğimiz görüşünün aslında Osmanlı'nın bazı coğrafyalarında pek de geçerli olmadığını ifade edebiliriz.

Muharebe esnasındaki sevk ve idare noksanlığında ise yeni ordunun uzun süre eğitilmiş subaylarına kavuşamaması önemli bir nedendir. 1828 yılında İstanbul'da bulunan Charles Macfarlane Osmanlı ordusunun komuta kademesindeki eksiklikleri sıralarken ilk sırada, iyi tahsil görmüş ikinci mülazım ve üstü yeterince subay bulunmadığından bahsetmiştir. (Şimşek, 2010:38) Esasen ilga sonrası hemen yeni bir askeri organizasyona

gidilmiş ise de bu yeni ordunun zabitan veya nefer kadroları için modern eğitime ancak 1834'te başlanabilmişti. Ancak bu modern eğitim bile uzun süre oturtulamamıştı. Modern ordu eğitimi ve disiplininin oturtulamamasının etkenlerinden biri belki de Osmanlının zihni arka planında aranmalıdır. Zira çağdaş bir reforma dönük birçok uygulama hayata geçirilse de kurulan okulların eğitimi tam anlamıyla çağdaş ve Avrupalı bir müfredata uydurulamıyordu. Nitekim reformist hareketler olarak uygulamaya konan deniz ve kara mühendishaneleri, Mekteb-i Tıbbiye ve Harbiye Mektebinin(en azından ilk dönemlerinde) öğretim kadrosu ağırlıklı olarak ulemadan oluşuyor ve daha ziyade dilbilgisi ve aritmetik ağırlıklı teknik eğitim kurumlarından çok medreseleri andırıyordu. (G. Yıldız, 2009:296)

Bu bağlamda Osmanlı klasik eğitim zihniyetinin yanında gayrimüslim öğretmenlerle askerlerin ilişkisinin de verimli olup olmadığı tartışmaya açıktır. Hele de birçok modern eğitim kurumuna gayrimüslimlerin eğitmen olarak dâhil edilmesi bu hususu daha da önemli yapmaktadır. Örneğin Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kuruluş sürecinde ulemadan olan hekimbaşları dışında tabip, cerrah ve eczacı kadrolarının neredeyse tamamı gayrimüslimdi. Hatta bu nedenle Müslüman tabip ve cerrah yetiştirmek için 1827'de Tıbhane-i Amire kurulmuştu. (Gültekin Yıldız, 2009:297) Türk askerleriyle gayrimüslim eğitmenlerin durumuna ilişkin Moltke'nin bir anısı ilginçtir. Moltke'nin aktardıkları şöyle:

İmparatorluğun en üst ricali bize karşı en büyük itibarı gösteriyor, içeri girdiğimiz zaman ayağa kalkıyor, bize divan üzerinde yanlarında yer gösteriyor ve içmek üzere kendi çubuklarını ikram ediyorlardı; subaylar da oldukça terbiyeli davranıyorlardı. Fakat avamdan olanlar bize asla saygı göstermiyor ve kadınlarla çocuklar bize arkamızdan küfrediyorlardı. Asker, itaat ediyor, fakat selam vermiyordu. Her ne kadar müstesna bazı durumlarda selam durmak zorunda kaldıkları oluyorsa da Türk askerinin bir gâvura resm-i tazim ifa edeceği yolunda genel bir prensip koymaya henüz cesaret edilememektedir. Biz, son derece aşağı görülen bir sınıfın üstün paye verilmiş fertleriydik. (Moltke, 1999:343)

Burada ilginç olan askerin itaat etmesi, talim yapması ancak selam vermeyi ve 'gâvur'dan emir almayı hâlâ kabullenememesidir. Yani söz konusu olan, talim ve yeni

ordu disiplinine karşı bir tavır değildi. Asıl tepki, *Türk ve gâvur* eşitliğinin hazmedilememesi dolayısıyla neşet etmektedir. Nitekim bu olayın benzerleri de yaşanmıştır. Örneğin 1827’de İstanbul’a gelen ve Fransız Elçisi Guilleminot’nun girişimleri ile Hüsrev Paşa ve Sultan’la bizzat tanışan ve talimci olarak orduda görevlendirilen İtalyan asıllı Giovanni Timoteo Calasso da Moltke’yle aynı tecrübeyi edinmişti. Calasso da görevi sırasında ordu içindeki ortalama adamlardan dahi hiçbir zaman hürmet görmemişti. Nitekim talim sırasında neferlerin kendisine itaat etmekte tereddüt göstermemesi için II. Mahmud’un tavsiyesiyle Rüstem Ağa ismini almıştı. (G. Yıldız, 2009:406-407) Nefer, talimci/muallim ve zabıt arasında süre giden bu çekişmenin de eğitim ve öğretim hususunda ciddiyeti, disipline edilmeyi, modernizasyonu atıl bırakacağı tahmin edilebilir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında ilga öncesi ve sonrası değişimi belli noktalarda vurgulayabiliriz. İlga öncesine dair yeniçeri zümresinin iki özelliğini saymamız gerekirse bunlardan birincisi reayanın politik anlamda belki meşruti anlamda sesi olması, ikincisi ise toplumun orta ve alt sınıfları ile münasebetlerinin üst sınıflarla münasebetlere nazaran daha kuvvetli olmasıdır. Bu kapsamda ilga sonrası yaşanan değişimlerin bu ikisinden hangisini daha ciddi etkilediği önemlidir. Yeniçeri sonrası kurulan yeni ordu düzeninin modern bir disipline ve organizasyona sahip olması, Mansure askerinin halk içinde aktif rol oynamasının zorlaşması manasına geliyordu. Zira artık hiçbir asker zanaatla, ticaretle, esnaflıkla uğraşamayacak, loncalarla münasebet kuramayacaktı. Sadece askerlik görevini ifa edecekti. Ancak ikinci özelliği bakımından halkla ordu arasında çok fazla değişikliğin olduğunu söylemek zordur. Yani ilga sonrası askere yazılmaya gelen veya gönderilen gençler yine çoğunlukla alt sınıflara mensup idiler. Hatta Yıldız bu hususta, yeni ordunun içinde saray ve Bâb-ı Âli kariyerlerinde yükselmek için hevesli olan

‘Müslüman devşirmeler’ ve taşra kökenli fakir aile çocukları olması sebebiyle yoğun güç ve kariyer mücadelesi yaşandığını söylüyor. (G. Yıldız, 2009:278) Ancak bunların, dediğimiz gibi, toplumsal bir rol oynaması veya Namık Kemal’in tabiriyle meşruti bir rol üstlenmesi artık zorlaşmış oluyordu.

3.4 Yeniçerilerin Bıraktığı Kültürel Mirası

Kazan kaldırma: Bugün bir isyanı, direnişi dile getirirken kullandığımız *kazan kaldırma* tabiri bize yeniçerilerden mirastır. Osmanlı’da sayıları az olmayan kapıkulu askerinin yemekleri büyük kazanlarda pişer ve padişahın yemeği olarak kabul edilirdi. Yeniçeriler eğer isyana yelteniyorsa kazandaki yemeği yemez kazanı da devirirlerdi ya da at meydanına getirip ters çevirirlerdi. Buna da kazan kaldırma denirdi. Ancak bu kazanların simgesel rolünün büyüklüğü sadece isyanla münasebeti olduğundan değildir. Bugün Hacıbektaş Dergâhı’nda bulunan kazan da üstündeki yazıya göre yeniçeriler tarafından armağan edilmiştir. (Faroqhi, 2014:293) Ayrıca Yeniçeri Ocağı’nın orta ve bölük kazanlarından başka Hacı Bektaş-ı Veli’nin içinde çorba pişirip ocağa yadigâr olarak bıraktığına inanılan “Kazan-ı Şerif ” vardı. Bu kazanın yeniçerilerin gözünde manevi değeri o kadar büyüktü ki “Kazan-ı Şerif çarpsın” diye yemin ederlerdi. Belirtmek gerekir ki Hacı Bektaş Veli, ocağın kurulmasından çok önce vefat ettiği için bu kazanın Hacı Bektaş Veli tekkesinden sonradan alındığı, çorba dağıtması konusunun ise bir yakıştırma olduğu kuvvetle muhtemeldir. (Koçu, 2015:96)

Esamesi okunmak: Bu tabirin yeniçerilerle ve hatta son dönem yeniçerilerle alakası vardır. Esame, yeniçerilerin kaydı daha doğrusu maaşları kapsamında ulufe defteri manasında kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, 1983:546) Esame defterlerine mukabil her yeniçeriye istihkakı olan miktarı belirten esame kâğıtları da veriliyordu. Bu kâğıtlar vasıtasıyla yeniçeriler üç aylık maaşlarını temin edebiliyorlardı. Son dönemde ise

esamelerde birçok usulsüzlük başlamıştı. Ölen yeniçerilerin esamesinin başkasına devredilip kaydının düşülmemesi, usulsüzce yeniçeri yazımıyla defterlerin şişirilmesi, I. Mahmud dönemiyle birlikte bunların birer senet gibi alınıp satılması adeta işi çığırından çıkarmıştı. Esamelerde bulunan isimlerin gerçekte ocaklı olanların nüfusunu geçmesi devletin üzerindeki mali yükü arttırmıştı. Sonunda bu esamelere yönelik bir nevi devlet vetosu ile birçoğu boşa çıkmış oluyordu. İşte esamesi okunmuyor tabiri de buradan çıkmış bulunuyordu. Esamesi okunmuyorsa esame sahibine de maaşı verilmeyecektir. Yeniçerilerin veya yeniçeri geçinenlerin zamanında dert yanmasına neden olan bu olay bizim için de bugün değer verilmemek, dikkate alınmamak gibi manalar ifade etmektedir.

Semer devirmek: Bu deyim Yeniçeri Ocağı içerisinde bir yeniçerinin bir ortadan diğerine geçişini ifade etmekteydi. Bu geçişler genellikle kavgalı gürültülü olurdu.

Reşad Ekrem Koçu'nun güzel anlatımından alıntılararak:

Bunu da hemenbilaistisna genç yoldaşlar, kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün civelekler yapardı; bir moda salgını haline gelmiş it kıyafetinden bahsetmiştik, yalın ayağına bir Galata yemenisi, bir güzel tütün kesesi, bir güzel çubuk, hele başına sarmak üzere iki endaze boyunda hindkârî bir şal alındı mı, delikanlı, “Yeni yoldaşlarım beni korur !..” diyerek semeri devirirdi. Kaçan yoldaşlarından intikam almak nasıl bir namus meselesi bilirse, kandırıp kaçırdıkları genci himaye etmek de öylece bir namus meselesi kabul edilmişti ve iki yeniçeri ortası artık kanlı bıçaklı yekdiğerinin düşmanı kesilir, birbirlerine nerede rastlarlarsa amansızca vuruşurlardı. (Koçu, 2015:322)

İşte bu semer devirme vakası zamanla halk arasında “gönül verme” şeklinde kullanılmaya başlandı. (Pakalın, 1983:72) Böylece yeniçeriler farkında olmadan dilimize ve edebiyatımıza da bir katkı da bulunmuş oluyorlardı.

Ağa Kapısı: Yeniçeri ağalarının bulunduğu resmi ikametgâh ve kumandanlık makamı olup kapı kelimesi vaktiyle resmi dair demek olduğundan Ağa Kapısı da aslında ağa dairesi manasına gelmektedir. (Pakalın, 1983:23) Uzunçarşılı Ağa Kapısı'nın yapımına dair 17. yüzyılın başını işaret ediyor. (Uzunçarşılı, 1988:390-391) Ağa Kapısı Sarayı,

Yeniçeri Teşkilatı'nın 1826 yılında kaldırılarak yerine Asakir-i Mansûre kurulması sebebiyle, Şeyhülislam'a tahsis edilmiştir. Koçu, Ağa Kapısı için İstanbul'un haremli selamlıklı en büyük ve mükellef saraylarından biri olduğu notunu düşmektedir. (Koçu, 1958:245)

Sultan II. Mahmud, Ağa Kapısı'nın Şeyhü'l-islamlara tahsisi için yazdığı fermanla, Yeniçeriliğin bütün hatıralarını silip unutturmak için Ağa Kapısı adını da yasaklayarak, buraya *Bâb-ı Meşihat- Fetvahane* denilmesini istemiştir. Meşihat Dairesi, 1826'da çıkan yangın sebebiyle, bir yıl sonra 22 Ekim 1827 tarihinde Ağa Kapısı'na nakledilmiştir.

Cumhuriyet Döneminde, 03 Mart 1924 tarihinde Şeyhülislamlık lağvedildiğinde ise, bu binalar "İstanbul Müftülüğü"ne tahsis edilmiştir. Halen Müftülük olarak kullanılan bina da, Şeyhülislam Dairesi'nin Fetvahane Bölümü'dür. (<http://istanbul.diyanet.gov.tr/>)

Acemoğlu Hamamı: Yeniçeri olmak için hazırlanan ve Türk'e verilerek asimilasyonu sağlanan acemilere mahsus olarak Yavuz Sultan Selim zamanında yaptırılmıştır. (Uzunçarşılı, 1988:54, Pakalın, 1983:13) Acemi oğlanı hamamı olarak dillendirilmesinden ötürü halk arasındaki ismi zamanla Acemoğlu Hamamı olarak kalmıştır. Eski Türk kışla hamamının yeryüzündeki tek örneğidir. (Koçu, 2015:43) Hamamda tıraş olmazsa hiçbir şey ödemeyen bir acemi eğer berbere tıraş olursa 1 akçe verirdi. (Uzunçarşılı, 1988:54) Yine hamama hariçten gelenler de ücret olarak 1 akçe verirdi. Acemioğlanları Ocağı'nın Yeniçeri Ocağı'yla birlikte kaldırılması neticesinde bir çarşı hamamı olarak işlemeye başlamıştır ve tadilatlarla birlikte bugün dahi kullanılır durumdadır. (Koçu, 1958: 188-189)

Bu hamamın tarihimizde bıraktığı izlerden birisi de İsmail Dede Efendi'ye bıraktığı Hamâmîzâde namıdır. Doğumu kurban bayramının ilk gününe rastladığı için kendisine İsmâil adı verilmiş, Mevleviyye tarikatına mensup olduğundan İsmâil Dede, Dede Efendi ve nihayet babasının hamam işletmeciliğiyle meşgul olmasından dolayı Hamâmîzâde (Hammâmîzâde) diye tanınmıştır. (N. Özcan, 2001:93-95) İşte İsmail Dede Efendi'nin babası Şehzadebaşı'ndaki Acemoğlu Hamamı'nı işletiyordu. Acemi Ocağı acemilerinin bu hamamının büyük Türk bestekârı ve hanendesine bıraktığı miras da böylece nam-ı diğeri olan Hamâmîzâde ismidir.

Hidayet Camii/Melek Girmez Sokağı: Hidayet Camii, 1812 senesinde Melekgirmez Sokağındaki bekâr odaları yıkılarak onların yerine yapılmıştır. Ancak hikâyesi ve geçmişi yeniçerilerle alakalıdır. Melek Girmez, İstanbul'da Bahçekapı'da yeniçerilerin 31. cemaat ortasının idaresi altındaki bekâr odaları hakkında kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, 1983:473) 1812 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda binlerce insanın ölümüne neden olan bir veba salgını başlamıştı. Bu senenin başında İzmir limanına gelen yabancı gemilerden veba bulaşmış ve İzmir'den de İstanbul'a gelen bir ticaret gemisinden salgın payitahta kadar gelmişti. Ramazan bayramında halkın birbirine teması ile iyice yayılan hastalık sadece İstanbul yakasında günde 3.000 cenazenin çıkmasına neden oluyordu. (Ahmed Cevdet Paşa, 256-257) Dönemin İstanbul'unda bu belanın sebebi için neden arayanlar da Melekgirmez diye anılan ve Bahçekapı dışında yeniçerilerin 31. ortasının idaresi altında olan fesat ve fuhuş mekânlarını müsebbip göstermişlerdi. Nitekim Cabi Ömer Efendi de “Âsitâne-i aliyye'de, Bağçekapısı hâricinde, Melekgirmez Sokağı nâm mahalde, bekâr odalarında... bu kadar zinâ vü fuhşîyyat var iken, bu tâ'ûn u veba def' olamayacağından...” (Beyhan, 2003:914) diyerek dönemin yaklaşımını net olarak göstermektedir. İşte bu gibi söylentileri fırsat bilen II. Mahmud da İstanbul, Galata,

Tophane ve Üsküdar'daki bütün bekâr odalarını yıktırıp oralardaki tüm uygunsuz kadınları çıkarttırmıştı. Padişah tüm bu rezalet yuvasının yok edilmesinin hatırası olarak da yaptırdığı camiye Hidayet Camii adını vermiştir. (Koçu, 2015:323) Cami bugün dahi ayakta olup İstanbul Eminönü Yalı Köşkü Caddesi'ndedir.

Mızıka-i Hümayun: Mızıka-i Hümayun da yine yeniçeriliğin mirası olarak değil belki ama vesilesi ile kazanılmıştır. Aslında III. Selim döneminde Nizamı Cedid kapsamında Fransız subayların girişimiyle oluşturulan bir boru ve trampet takımı mehterden yüz çevirmenin ilk belirtileri olarak görülmüştür. Ancak kesin bir yenilik ilga ile birlikte olmuştur. (Gedikli, 1999:123) II. Mahmud'un kendisinin de musikiyle münasebeti vardı. Hatta III. Selim, amcazadesi Şehzade Mahmud'un eğitimine bizzat dikkat etmiş ve ona din, edebiyat, müzik, yazı ve topçuluk alanlarında eğitim aldırılmıştır. Tambur ve ney çalan Sultan'ın bir marş, bir kalenderi, bir tavşanca ve 22 şarkı olmak üzere 25 eseri bulunmaktadır. İşte bu yetenekli Padişah'ın reformlarından olan ilga hadisesi ile birlikte ilk müzik reformumuzu da görmüş oluyorduk. (E. E. Kaya, 2012:1454) Nitekim bu reform Türk musiki sesinin batı müziğine göre armonize edilmesinin daha da önemlisi çok sesli müzik eğitiminin verilip halka bunun aşılatılmasının ilk büyük girişimidir. Bu girişim Avrupalı devlet adamlarının da dikkatini çekmişti. Mesela dönemin Avusturya elçisi olan von Ottenfels “bir İslam ülkesinde Avrupa tipi bandolar kuruluyor” ifadeleriyle şaşkınlığını Viyana'ya rapor etmişti. (G. Yıldız, 2009:395)

İlga ile birlikte Mehterhane lağvedilmiş başına da Ahmet Efendi geçirilmiştir. Daha sonra da kurumsallaşma noktasında ciddi katkılar sağlamış olan Giuseppe Donizetti Paşa başa getirilecekti. Donizetti Paşa döneminde flüt, piyano, armoni dersleri verilmiş ve klasik Türk yazısı olan Hamparsum Yazısı yerine 1830'larda batı müziği yazısı

kullanılmıştır. (E. E. Kaya, 2012:1455) Fasıl takımı da ‘faslı atik’ ve ‘faslı cedit’ diye ikiye ayrılmış olup yeni bir dönem başlamıştır.

Kahvehane kültürü: İlga sonrası on binin üzerinde kahvehanenin kapatıldığı söylenmektedir. Sosyal açıdan önemli olan bu mekânların ortadan kalkması ile birlikte de halkın alışkanlık olarak edindiği toplanma ve meclis kültürünün de yeni bir yola kanalizasyonu edilmeye gerektir. Bu durum halkın sosyal faaliyetlerini yapabileceği yeni mekânların açılmasına ve sosyal anlamda büyük değişimlerin başlangıcına kapı aralamıştır. (Koçu, 2015:324)

Tütün kullanımı: Tütün kullanımı, Osmanlı İmparatorluğunda, kahvehane kültürü ile ve hatta işret meclisleriyle yakından ilintilidir. Hatta IV. Murad’ın tütüne karşı ciddi bir politika güttüğü de hepimizin malumudur. Tütün âdetinin başlamasında da yeniçerilerin ciddi bir rolü olmuştur. Şöyle ki; tütün Amerika kökenli olduğu için Türkiye’ye Avrupa üzerinden gelmekteydi. Macaristan savaşlarında bulunan yeniçerilerin de tütünle tanışıp Osmanlı içinde yayılmasına katkıları olmuştur. (Faroqhi, 2014:264)

Hemşerilik: Hemşerilik kültürü İstanbul için ancak dışarıdan bir nüfusla mümkün olabilirdi. Fetih sonrası da İstanbul’a nüfus akışı esasen iki yolla oldu; devşirme usulüyle getirilen gençler ve bazı ailelerin bölgelerinden sürgün ile getirilmeleri.

Yeniçerilerin memleketçi yönlerinin de olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim bazı yeniçeri büyüklerinin lakaplarını kullanırken Kayserili, Nevşehirli gibi isimler görünmektedir. Aynı zamanda bu kişilerin lakaplarının etkisi dolayısıyla memleketinden gelen gençleri daha kolay çevresine topladığı da bilinmektedir. Her yeniçeri karışıklığında aynı memleketten grupların işin başını tuttuğunu (Sunar, 2009:190) düşündüğümüzde bu durumu dikkate almamız icap eder. Hemşerilik, yeniçerilerin zamanında ağız yaktığı için yeni orduda bu işe soğuk yaklaşıldı. Aynı bölgeden toplanan neferlerin aynı alaylarda

hizmet etmelerinin sakıncalı olacağı düşünölmüştü. (Şimşek, 2010:39) Bu tedbirin gerekliliğı aşikârdır. Nitekim Sunar, İstanbul hammallarının içerisinde ciddi bir yekûn tutan taslakçılar içinde hemşerilik hususunun önemli olduğunu vurgular. Çoğu İstanbul’a yeni göç etmiş taşralılardan oluşan bu grubun mensuplarının hemşerilik ilişkileri sayesinde bu işi yapmaya başladıkları ve bunların bir bölümünün de yine hemşerilik bağları yolu ile Yeniçeri Ocağına taslakçı olarak kayıt yaptıkları mevcut örneklerden çıkarılabilir. (Sunar, 2010:73)

Yeniçeri Ruhu: Kavramsal olarak Şerif Mardin’in yeniçeriler üzerinden bize bıraktığı mirastır da diyebiliriz. Mardin bu kavramı “müesses nizama karşı isyanla neticelenen halkçı bir saldırgan/alaycı ruh (esprit frondeur)” olarak tarif eder. (Mardin, 2015:231) Ona göre bu ruh kendisini ilga sonrası 4 defa göstermiştir. Bu tarihler şunlardır; 1837, 1840, 1853 ve 1859.

4. YENİÇERİLİĞİN KALDIRILIŞININ EKONOMİK SONUÇLARI

19. yüzyılda iktisadi anlamda bir değişim, liberalizasyon veya dışa açılma söz konusu olduğunda genelde bakılan taraf Balta Limanı ile Tanzimat sonrası olmuştur. Hâlbuki dış ticarete ilişkilerin derinleşmesi bir önceki yüzyılda başlamış ve ekonomik anlamda kırılmalar 1838'e varmadan kendisini hissettirmiştir. 19. yüzyılın hızlı dış ticaret akışı da farkını hissettirmiştir. 18. yüzyıl boyunca Osman İmparatorluğu'nda dış ticaret yaklaşık bir kat artmıştır. Buna kıyasla 1820'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu artış 10 kattan fazla olmuştur. (Pamuk, 2012b:20) Sadece buna bakarak bile 1820'lerde bir takım şeylerin değiştiğini anlamak mümkündür. Bu noktada ilganın yani askeri bir reformun etkisi ne derece olmuştur diye sormak bu bölümün konusudur.

Bölümün alt başlıklarında ilgayı müteakip gözlemlenen değişimler ayrıntılı olarak işlenmiştir. Ancak alt başlıklara geçmeden önce yeniçerilerin pazarda ne gibi konumları olduğu ve özellikle son dönemde pazardaki nüfuzlarına dikkat çekilecektir. Böylece ilgaya giden sürecin izlenmesi yoluyla ilga sonrasına dair daha iyi bir okumanın mümkün olacağı düşünülmüştür.

4.1 Yeniçerilerin Pazardaki Nüfuzu

Osmanlı'da askerlerin kışla hayatı dışında sosyal ve ekonomik hayatın birçok alanına da girdiği yeniçerilerin tarihsel süreci anlatılırken aktarılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi akışı içerisinde, yeniçerilerin ekonomi alanında ağırlıklarının olması devletin ekonomideki ağırlığı ile yakından ilişkilidir. Tarihçilerimizin mutabık kaldığı noktalardan birisi de hiç şüphesiz yeniçerilerin vergi muafiyeti hususunun halka çekici gelmesi noktasıdır. Bu bağlamda devletin vergiler hususunda miktar arttırıcı ısrarı da açıktır ki yeniçerilerin matlup zümre olması sonucunu getirecekti. Aksi durumda da

zaten toplumun bir kesiminden gidip asker yazılma talebinde bulunan insan sayısı da nadirattan olacaktı. Ancak Osmanlı'nın vergi düzeyleri politikasında görülen yukarı doğru bir eğilim muhtemelen toplumun Ocağa yönelik daha güçlü bir desteğini de beraberinde getiriyordu. Bu noktada tek yönlü olarak halktan yeniçeriliğe talep olduğu gibi yeniçeriden de ekonomik sebeplerle halk içine girme, esnaf-tüccar işlerine bulaşma gibi talepler olabilmekteydi. Yani buradaki ilişkiyi tek taraflı düşünmemek önemlidir. Bu bağlamda devletin kendisi de askerleri yer yer ihtiyaç duyulan iş alanlarında istihdam etmiştir. İmparatorluk dâhilinde askerler maden, inşaat, zanaat ve tarım alanlarında çalıştırılmıştı. Hatta ve hatta İmparatorlukta kurulan ilk fabrikaların işçileri de askerlerdi. (Özbay, 2003:27) Tüm bunlar göz önünde tutulursa binlerce yeniçerinin bir gecede öldürülmesinin ve devamında hem idamların hem de misliyle sürgünlerin yaşanmasının piyasa açısından - devasa boyutta olmasa da- bir etki doğuracağının tahmin edilmesi zor değildir. Bu önemli etkilerin zamana ve coğrafyaya göre etkileri de farklılık arz edebilmekteydi.

Yeniçeriliğin ilgası sonrası cezalandırılanlar listesinde yer alanların meslekleri onların pazarda ne kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösterdiklerini açık etmektedir. Bunlardan bazıları pazarcı, kutucu, sabuncu, tacir, kebabçı, fesçi, yemenici, kahveci, yorgancı, külahçı kantarcı, doğramacı, kasap, boyacı, demirci, çizmecî, tütüncü, pastırmacı, şişeci ve hamal gibi farklılıktadır ki onları ne lümpen esnaf ne de karaborsacı tüccar olarak sınıflandırmak mümkün değildir. (M. K.Kaya, 2013:195) Ama denilebilir ki yeniçeri subayları daha kârlı işlere girerken er erbaş diyebileceğimiz kesim ise daha küçük ölçekli işlerle münasebet kurabiliyorlardı. Yeniçeri Ocağının katar ağaları karaborsa ile uğraşırken düşük rütbeli olanlar da pazarda narha ve pazar adabına uymuyorlardı. Narhın bozulması da doğal olarak bu konuda yetkili olan kadı ve muhtesibin devre dışı kalması ya da etkisinin azalması demekti.

Son dönem nüfusları itibariyle daha önce bilgileri aktarılan yeniçerilerin pazardaki önemlerinden biri de bulundukları pozisyonlardır. Yani ne kadar yer işgal ettikleri kadar nereleri işgal ettikleri de önemlidir. Birincil kaynaklar resmi görüş itibariyle bir küçümseme ve aşağılama usulü olarak genelde yeniçerilerin alt sınıflarla münasebetlerine yer vermiştir. Mesela Ahmet Cevdet Paşa'ya göre de 48. ve 78. ortalarında yeniçerilerin meslekleri çoğunlukla boyacı esnaflıdır. Yine Cabi'ye göre 59 ortasının tamamı hamaldı.

Ancak yapılan çalışmalar göstermektedir ki yeniçeriler sadece toplumun alt sınıflarını oluşturan meslek gruplarında değillerdi. Bir fikir oluşturması için ilga ile birlikte idama giden yeniçerilerin ve bunun yanında bir de yeniçerilere destekleri sebebiyle idama gidenlerin unvanları genel olarak şöyle sıralanabilir; pazarcı, kutucu, sabuncu, kebapçı, fesçi, kahveci, yemenici, yorgancı, külahçı, kantarcı, doğramacı, kasap, boyacı, demirci, çizmeci, tütüncü, pastırmacı, şişeci, hamal. (Üstün, 2002:32-33) Buradan yola çıkarak yeniçerilerin ne kadar farklı türden toplum üyeleri ile ilişkide olduğu ve pazarın her tarafında faaliyette oldukları net olarak görülebilmektedir.

Bu doğrultuda Sunar'ın yaptığı çalışmadan aşağıya aktardığımız veriler son dönem yeniçeriler hakkında bize biraz daha bilgi verecektir.

Tablo 1:**Esnaf Lakaplı Yeniçerilerin Elinde Bulunan Esamelerin Dağılımı**

Yeniçeri Ortası	Toplam Esame Sayısı	Esnaf Yeniçerilerin Elindeki Esame Sayısı	Değeri
96. Cemaat (1815/1816)	1.297	483	37
96. Cemaat (1823/1824)	1.273	407	32
97. Cemaat (1812)	318	26	8
12. Sekban (1822)	57	17	33

Kaynak: (Sunar, 2010:67)

Burada ilga öncesi dönem esameleri üzerine yapılan çalışmaya göre örnek alınan orta esamelerinden yaklaşık üçte birinin sahibi esnaf lakabı taşıyan yeniçerilerdir. Sunar’a göre “defterlerden elde edilen bu verilerle ilgili problemler göze alındığında bu oranın aslında daha yüksek olması büyük bir olasılıktır.” Çalışmaya göre meslek dağılımında en kalabalıktan başlamak suretiyle sıralama şu şekildedir: sepetçilik, taşçılık, denizcilik, tekstil, ev imalatı, gıda sektörü, simkeşlik, hattatlık, tabanca ve fişek yapımcılığı. (Sunar, 2010: 67-69)

Sunar çalışmasının devamında ayrıntılı bilgiler vermeye devam ediyor. Mesela buna göre; Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Edirne’de idam ve sürgünlerine karar verilen 144 yeniçerinin isim ve lakaplarını içeren bir kalebend defterinin incelenmesi sonucu bu yeniçerilerden 67 kadarının esnaf lakapları taşıdığını öğreniyoruz. Haklarında

hüküm verilen bu kişiler arasında da bir pazar dağılımı yapıldığında sayıca en fazla öne çıkanlar %15 ile debbağlar ve %13 ile kahvecilerdir. Diğerleri mühürçülükten fes imalatına kadar çeşitli mesleklere dağılmış vaziyettedir.

Sunar'ın bir başka tablosuna göre sürgün ve idam cezasına çarptırılan bazı yeniçeriler içerisinde de esnaf unvanlı olanlar az değildir.

Tablo 2

1826-1834 Tarihleri Arasındaki Sürgün Fermanlarında Esnaf Ünvanı

Taşıyan Sürgün ve İnfaz Edilmiş Yeniçerilerin Dağılımı

	Sürgün yada İnfaz Edilen Yeniçeri Sayısı	Esnaf Ünvanlı Yeniçeri Sayısı
İstanbul	50	37
Edirne	221	130
Diğer	219	167
Toplam	490	334

Kaynak: (Sunar, 2009: 188)

Buna göre ifade edersek eğer; 1826'yı takiben cezalandırılan 490 yeniçeri içinde İstanbul ve Edirne'deki 271 yeniçeriden 167'si esnaf ya da dükkân sahibi titri taşımaktadır. (Sunar, 2009:186) Sunar bu verilere ek olarak esnaf unvanlı kişilerin beceri isteyen işlerde çalışan, zanaat ehli kişiler olduğunu belirtiyor. Bunlar; halıcı, fırıncı, manav, pastacı, kahveci, kalaycı, çilingir, ayakkabı tamircisi, tabakçı ve duvar ustası olarak belirtiliyor. Bu veriler de Kafadar'ın yeniçerilerin mesleki becerisi ağır olan işler yerine basit işlere girdiğine ve onların bir nevi lümpen esnaf (Kafadar, 1981:120-121) olarak kaldığına dair görüşünü olumlamamış görünüyor. Yani yeniçeriler piyasada zanaatı ciddi işlerle de muhatap olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminden kalan birincil ve ikincil kaynaklarda sıkça tekrarlanan ve yeniçerilerin çoğunlukla 'ayak takımı' olarak

görülen sosyo-ekonomik gruplardan geldiğine dair görüşler pek doğru gözüküyor. (Sunar, 2010:70) Ağırlık olarak bu konunun haklı bir yanı olduğu söylenebilirse de yeniçerilerin zanaat ehli esnafın itibarlılarından olma ihtimali de verilerden çıkarılabilir.

Yeniçerilerin pazardaki mesleki dağılımının geniş bir yelpazeye yayıldığını yukarıda net olarak görebilmekteyiz. Yine mesela İstanbul'a gelen kişilerin yeniçeri yazılma veya bir iş bulduktan sonra her hangi bir yeniçeri ortasından himaye görme gibi alışkanlıkları artık bir başkent kültürü halini almış idi. İmparatorluğun çeşitli yerlerinden İstanbul'a gelen insanlardan bazıları da başkentten en alt sosyal sınıfa mensup diyebileceğimiz hamallar, kayıkçılar gibi meslekleri tercih etmişlerdi. (Kafadar, 1981:81) İlgayı müteakip bunlara mürûr tezkereleri verildi ve İstanbul'dan gönderildiler. Bunlarla birlikte zahancı, kireççi, destereci, taşçı, kurabiyeci, kağıdcı, kuruyemişi ve manav esnafından da birçok kimse ocakla münasebetleri dolayısıyla Kütahya, Tulca, Bursa, Sinop, Gelibolu, Kastamonu ve Bartın gibi şehirlere sürgün edildiler. (Yaramış, 2006:101)

1802'de hazırlanan bir defterin verilerine göre de İstanbul'daki 6.500 kayıkçıdan 2000'i askeri unvana sahipti. Haliç kıyısında Yenikapı, Bahçekapı, Balıkpazarı, Yemiş, Çardak, Balkapanı ve Balat iskelelerindeki hamalların çoğunun ya Yeniçeri Ocağı mensupları ya da taslakçıları olduğu ve her iskelenin bir yeniçeri ortasının kontrolünde olduğu belirtilmekteydi. (Sunar, 2010:72) Sunar bu hamalları Ocak mensubu değil de taslakçı olarak kabul etme taraftarıdır. Ne olursa olsun ilga sonrası bu sektörden birçok kişi sürgüne ve idama gitmiştir. Yeniçeriler isyan sırasında kayıkçı, ırgat ve hamallardan bazısını yağmaya teşvik etmişlerdi ki bu yağmacılar da takibata uğradı. Bunların büyük bir kısmı memleketlerine sürüldüler. Bu arada tulumbacı ocağı da kaldırılmış, yeni bir teşkilat kuruluncaya(bir kaç ay sonra kurulmuştur) kadar İstanbul yangınlarına müdahale edecek

kimse kalmamıştı. (Baykara,1995:3) Baykara'nın eklediğine göre bu sırada kayık sıkıntısı çekilmiş olup hamalların yerini de Ermeniler almıştı.

Görüldüğü gibi ilga sırasında idam edilenler dışında sürgün gönderilen yeniçerilerden bir kısmı da memleketlerine gönderilmişti. Taşradaki yeniçeriler de aynı şekilde cezalandırılmışlardı. Onlarla dair her şeyin yok edilmesi için toplanma mekânları olan yüzlerce kahvehane ve kışlayla birlikte mezar taşları da yok edilmişti. Evrak ve defterleri yakılmıştı. Bunların destekçileri durumunda olan ırgat, hamal ve kayıkçıların çoğu sürgün edilmişti. Bunların yerlerine de yine Ermenilerden bazıları geçirilmişti. Ayrıca kahvehaneler kapanmış olduğundan berberlik işleri aksamıştı. (Baş, 2014:361) Taşrada ise bu konu hususunda emirlere uygun politikalar güdülmüştür. 09 Zilkade 1242/04 yani Haziran 1827 tarihinde Tokat naibi Ahmed Latif Efendi tarafından İstanbul'a bir ilam yazılmıştır. Buna göre Tokat'ta 27 kişinin idam edildiğini, 7 kişinin sürgün edildiğini ifade etmiştir. Yine bazı yeniçeri kahvehanelerinin yıktırıldığını bazılarının ise ocaklarının kaldırılıp esnaf dükkânlarına dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. (Beşirli, 2003:30) Son olarak da halkın bölgedeki uygulamalardan memnun olduğunun ifade edildiğini eklemek gerekir. Ayrıca Ayrancıoğlu, Kırımlı, Kahveci Kasım, Bıçakçı Yıldızoğlu adlı eşkıyaların firar ettiklerini ve yakalanamadıklarını eklemiştir.⁷ Ahmed Latif Efendi'den sonra Sivas Valisi Mehmed Paşa da 17 Zilkade 1242/12 Haziran 1827 tarihli ikinci kaimesinde İstanbul'a bir takım bilgiler aktarmıştır. Buna göre de Tokat'ta 26 idam ve 6 sürgünün gerçekleştirildiğini, yeniçerilere ait olan 10 kahvenin yıktırıldığını, 35 tanesinin de ocak, peyke ve nişanlarının kaldırılarak esnaf dükkânlarına dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. Serdarlara mahsus olan serdar mahalli bile keçeci dükkânı yapılmış olup kasaba yeniçeri eşkıyasından temizlenmiştir. Yine bütün ulema(!), fukara, aceze ve reayanın yüzü

⁷ Bu isimlere baktığımızda yeniçerilerin hemşehrlik, esnaflık, kahvecilik gibi işlerinin tarihsel özetinden bir kesit görüyoruz adeta.

gülmüştür. Yine mesela Zile’de 7 yeniçeri eşkıyası, mahallinde idam edilmiş olup diğerleri de pasifleştirilmişti. Amasya’da da 8 kişi idam edilmiş ve ikisi Ankara’ya, ikisi Çorum’a, birisi de Niksar’a sürgüne gönderilmiştir. Bütün bunlardan sonra da idam ve sürgünlük yeniçeri kalmadığı belirtilmiş olup, eğer bir sorun çıkarsa da müftü, ayan ve valiye teslim edeceklerine dair taahhütte bulunmuşlardır. (Beşirli, 2003:32-33) Yine Celaleddin Paşa Ayntab’da yaptığı harekâtla firarda olan yeniçerilerin konaklarını bir bir yıktırılmış ve suçlu oldukları kesinleşen ve gıyabında mahkûm olup da ele geçirilenlerden de 130’unu infaz ettirmiştir. (T. Özcan, 2012:74)

4.1.1 Yeniçerilerin Pazardaki İlişkileri

Buna mukabil devam edersek, yeniçerilerin pazarda bu geniş yelpazeye dağılmaları ve azımsanmayacak nüfusları, düzenleyici ve koruyucu mu yoksa bozguncu mu bir görüntü arz ediyordu değinilmelidir. Hemen belirtmek gerekir ki bu hususta genel bir kanıya varmak zordur. Zira yeniçerilerin uhuvvet duygusuyla birbirini ve bu şekilde pazarı himaye ettiklerini ifade edebileceğimiz gibi bu himayeciliğin pazarın muhataplarının yani halkın lehine mi yoksa aleyhine mi olduğu yine kesinleştirilemeyecektir. Yani yeniçerilerin pazarda ortak bir tavır takınmadıklarını göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

Bu kapsamda mesela Sunar’ın çalışmasına göre yeniçerileri piyasada düzen bozucu olarak görmek bir yana bazen onların da standart lonca düzeni çerçevesinde çalıştığını görebilmekteyiz. Örneğin 96. Cemaat ortasına ait esame defterlerinde çırak lakabına sahip yeniçerilerin varlığı bu noktada câlib-i dikkattir. Söz konusu defterlere dair önemli bir husus da çırakların isimlerinin genelde ustalarının isimleri ile birlikte kaydedilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda yine Pazar dağılımına bakıldığında da çırak lakabı taşıyan esame sahiplerinin neredeyse yarısı 96. Cemaat mensupları arasında en popüler

meslek olarak görünen sepetçilik mesleği ile meşguldüler. Yine mesela bu çıraklar arasında alemdar rütbesine sahip bir yeniçeride vardır. Yani yeniçerilerin sahip oldukları rütbelerle mesleki anlamdaki seviyelerinin aynı olmadığını gösteren örnekler de mevcuttur. Yani yeniçerilerin askeri statülerini kullanarak kendilerine zorla loncalarda yer açtıkları ve ekonomi dışı faktörlerle kendilerine avantaj sağladıkları gibi genellemelerin doğruluğunun sorgulanması da mümkündür. (Sunar, 2010:68-69)

Burada ifade etmek gerekir ki yeniçerilerin pazara nüfuz etmeleri sadece kendi talepleri ve askeri güçlerini kullanmaları vasıtasıyla olmamıştır. Devletin bizzat kendi yönlendirme ve iradesi de bu kapsamda rol oynamıştır. Yani yeniçerilerin veya diğer askeri birim mensuplarının pazardaki varlıkları arızı olarak bozucu değil tamamlayıcı bir rolü de içermektedir. Yani devletin ihtiyaç duyduğu ucuz ve hızlı istihdamın yaratılması konusunda önemli bir yerleri vardır. Bahsi geçen “asker işçilerin” yurt içinden ve dışından bir şekilde istihdam edilen işçilere nispetle ülke içindeki ucuz emek arzını teşkil etmeleri onların birçok iş alanında kullanılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda “ucuz maliyet” ve “kontrol edilebilir işçiler” olarak asker emeği her zaman önemli olmuştur. (Özbay, 2003:29) Tabi burada asker emeğinin nitelikli olup olmadığı tartışmaya açık bir husus olarak önümüzde durmaktadır.

Her ne şekilde olursa olsun değerlendirmesi bir kenara bırakılarak yeniçerilerin pazarda yarattığı bazı sıkıntılara da değinmek gerekir. Yeniçerilerin bir kısmının askeri zümreden olmanın avantajını kullanıp loncalara girerek ve bir kısmının da dışarıdan esnafları tacizde bulunarak ekonomik hareketliliği ve esnafın maişet sahasını bozduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda ayrıntılı olarak aktarılan pazar aleyhtarı hareketlerini özetle vermek gerekirse;

- Hammaddeye el koyup ihtikâra ve fiyat artışına neden olma
- Limanlara gelen gemilere balta asma usulünü uygulamaları
- Askeri sınıf olma hasebiyle vergi ödemeye yanaşmamaları
- Narhı dikkate almadan kendilerince fiyat belirlemeleri
- Ustalık belgesi almadan dükkân açmaları
- Mevcut esnafın dükkânına ortak olup kazancı bölüşmeleri

Yeniçerilerin pazardaki vaziyetleri hususunda iyi ya da kötü bir genelleme yapılamaz. Ancak onların birlikte hareket etme ve çeteleşme gibi kolay yapabildikleri organizasyonel tavırları normal esnaf-tüccar işleyişini de bozabilmekteydi. Yeniçerilerin pazardaki durumu, genel olarak pazarla ilk münasebetlerinden başlayarak giderek artış gösteren baskıcı, zorba bir tavır simgelemektedir.

İstanbul'a gelen gemilere, kayıklara yeniçeriler kendi ortasının nişanını vurur ya da kendine has tabirle ifade etmek gerekirse balta asarlardı. Bunun karşılığında da himaye parası ya da hisse isterlerdi. Düpedüz haraç kestikleri tüccarların mallarını da sadece ocağın ilgili ortasının nişanını taşıyan hamallar taşıyabilirdi, başkasının taşınması engellenirdi. Bu tekerci taşıma işi de neredeyse malın kendi maliyetine denk gelirdi ki tüccar geldiğine geleceğine pişman edilirdi. Yine aynı şekilde tahmishanede kahveye nohut katmak mı dersin, inşaata nişan vurup amelenin ücretinden pay almak mı dersin, hangi inşaatta hangi amelelerin çalışacağına karar vermek mi dersin, dükkânlardan parasını ödemeksizin mal ve yiyecek talep etmek mi dersin; düzeni, asayiş ve pazarın işleyişini bozan faaliyetleri vardı.

İstanbul'da gemi ve liman işleri o dereceye varmıştı ki bazı limanları mukataa usulü gibi kendilerine malikâne edinmişlerdi. Bu konuda ilginç örnekler bulunmaktadır. Mesela Ağa gemilerinden Tavukçu Gemisi diye bilinen geminin birkaç senedir eskiden

beri yanaşmakta olduğu Bostan İskeleyi'ni terk edip Üsküdar'da Serhengzade Ahmet Paşa Evkâfı İskeleyi'ne yanaşarak vakfa ait olan gelirleri zapt ettiği ve daha sonra eskimesi sebebiyle geminin satıldığı ancak bu defa da adı geçen geminin sermayecisi yeniçeri Mehmed'in bu iskeleye öteden beri kendi gemilerinin yanaştığı gerekçesiyle iskeleyi malikâne olarak zabt ettiği bildirilmiştir. (M. Doğan, 2014:148)

Jean-Baptiste Tavernier de 1631-1663 yılları arasında Ortadoğu'ya yaptığı seyahatler sırasında Antakya'da konuşlanmış bulunan yeniçerilerin kentten geçen kişilerden birer kuruş aldıklarını gözlemleyerek, seyahatnamesinde bu hareketin kentin ticaret hayatına büyük bir darbe indirdiğini not düşmüştür. Ancak bu olayların ne kadar sıklıkla yaşandığı ya da münferit hareketler olup olmadığının açıklığa kavuşması gerekmektedir. Çünkü ocak mensuplarının yozlaştığı gibi kesin bir yargıda bulunmak için daha çok kanıt ihtiyacı vardır.

Edirne'de de bazı loncaların yeniçeri üyeleri dolayısıyla cezalandırıldığını biliyoruz. Bu da gösteriyor ki yeniçeriler loncalarda önemli yerler alabilen kişilerdi aynı zamanda. (Sunar, 2009:189) Loncaların geleneksel yapısının dışından gelen bu unsurlar esnafın maişet derdini artırmış ve onlar da çözümü tekeli haklarına daha fazla sığınmakta bulmuştur. (M. K. Kaya, 2013:202)

Yeniçerilerin veya yeniçeri olduğunu iddia edenlerin giriştikleri uygunsuzluklardan bir diğeri, şehir hizmetlerinin bir kısmını haksızca inhisar altına almak, hak veya görev sahiplerinin ya da esnafın işlerine müdahale etmeleri idi. Usulsüz vergi ve harç vermeleri için ahalinin zorlanmasıydı. (Baş, 2014:348) Mesela Kayseri'den İstanbul'da satılmak üzere mest pabuç sipariş edilmiş ve narh da belirlenmiştir. Haffaf esnafı kendilerine tevzi için çağrıldıklarında mestleri alamayacaklarını, yeniçerilerin kendilerini tehdit ettiklerini söylerler. Mestleri satın aldıkları takdirde kendilerine

zararlarının dokunacağı tehdidinde bulunduklarını ifade ederler ve “biz havf iderüz” derler. (Beyhan, 2003:417) Bu örnekte de görüldüğü üzere zaten Osmanlı provizyonist tavrının ağırlaştırdığı ticari ilişkiler, yeniçerilerin pazardaki bu kısıtlayıcı ve baskıcı varlıkları(korkutma ve ihtikâr) ile sistemi kendi içerisinde daha işlemez hale getirebilmektedir.

Askerî taifeden olan esnafın bazıları istedikleri fiyattan ürün alışverişi yapmaktaydı. Bu şekilde sefere gitmemekle birlikte asker olanlar mal mülk sahibi oldu. Savaşa giden askerî sınıf ise fakirlikle mücadele eder, üstelik savaş hazırlığı için elindeki varlığını satmak zorunda kalırdı. Bu konuda en çok hile ekmekçilik mesleğinde yapılmaktaydı. (Baş, 2014:352)

Daha önce değindiğimiz gibi, tüccarlarla işbirliği yapan yeniçeriler, karaborsa yoluyla fiyat artışlarına yol açıyor, narha riayet etmiyorlardı. Özellikle, Ramazan ayına hazırlıkların yapıldığı günlerde, bu girişimler başkentte ciddi sorunlara neden oluyordu. Mesela 1599 yılı Şaban ayı sonlarında, narhı belirlemek ve kontrol etmekle sorumlu kadı ve muhtesibi önemsemeyen yeniçeriler, narha riayet etmiyor, diledikleri fiyata satış yapıyorlardı. Yiyecek fiyatlarındaki artış, akçenin değer kaybıyla da birleşince, halkın ekonomik sıkıntısı katlanıyordu. (Baş, 2014:334)

Yeniçeriler ciddi sermaye sahibi bir sınıf olamamıştır. Ancak özellikle gemicilerle ittifak kurarak şehrin temel ihtiyaç maddelerini oluşturan un, buğday, bal gibi emtianın esnafa dağıtılmasını önleyerek ya da geciktirerek mahzen ve depolara saklayıp karaborsa oluşturmaya ve fiyatlara müdahale etmeye çalışmaktadırlar. (M. K. Kaya, 2013:195)

Esnafla ilişkileri bağlamında yeniçerilerin taşkınlıkları bazen pazarda kepenklerin kapanmasına ve ordunun hemen şehir dışına çıkarılmasına bile neden

oluyordu. 1810 Şubat'ında sefer hazırlığı yapmakta olan yeniçeriler, bunu bahane ederek her neye ihtiyaçları var ise ucuza kapatmaya, esnaftan zorla mal almaya ve ucuza mal kapatmaya girişmişlerdi. Bu yüzden çarşıdaki dükkânlar açılmaz olmuş, ordu aceleyle şehir dışına çıkarılmıştı. (Baş, 2014:353)

Yeniçerilik iddiasıyla yapılan serkeşliklerden bir türü de vergi ve ekonomik konularla ilgili idi. Anadolu ve Rumeli'de bazı yerlerde kaza, köy, bucak ve tarlalarda reayanın çoğu kendilerine isabet eden vergilerden kurtulmak için kılık değiştirip yeniçerilik iddiasında bulunuyorlardı. Bazen de mahalli yeniçeri serdarlarının bunlara yardımcı olmaları sebebiyle reaya ile asker taifesi birbirinden ayırt edilemiyordu. Ancak söz konusu uygunsuzluklar, yeniçerilere mal ediliyordu. Kimi zaman bunlar güngörmüş emektar yeniçerilerden daha çok beğenilip saygı görüyordu. Vergi vermekten kurtulmak için işlenen suçlar, hile ve uygulamalar arasında kışlak, avarız, iskele geçiş akçesi, haksız para talebi, tahmis usulüne riayet etmeme, haksız yere vergi ve hizmet isteme, lonca idaresinin kendi menfaatlerine kullanma gibi kanunsuz faaliyetler görülmekteydi. (Baş, 2014:345)

Yeniçerilerin mali alandaki melanetleri ayrıdır. Yeniçerilerin yaptığı kanun dışı davranışlardan başka, özellikle mâlî konularda yeniçeri ağaları veya yeniçeri serdarları da ellerindeki güç ile kanun dışı davranabiliyorlardı. Yeniçeri askerinin maaşlarını zimmetine geçirme, ocak neferatından cerâim bahanesiyle paralar toplama, reayadan çeşitli ifadeler altında haksız yere vergi toplama, bu faaliyetlerde başka devlet görevlileri veya güç sahibi kişilerle ittifak kurarak hareket etme ve çeşitli iş alanlarına müdahale etme sıkça görülen vakalardır. (Çiftçi, 2010:45)

Yeniçeri etkisinin güçlü olduğu zengin bir ticaret merkezi olan İzmir'de gelişen bir olay da dikkat çekicidir. Askerlikle meşgul olmayıp güçlü teşkilatını kendi çıkarlarına

kullanan ve şehre hâkim olmak isteyen yeniçeriler, Mart 1797 tarihinde İzmir limanında bulunan Venedikli tayfalarla çatışmışlar, mülki idarenin kontrolünden çıkan bu kavga, bir şehir savaşı halini almıştı. İzmir'in ticaret merkezi Alsancak semti bu sırada yağmalanmış ve yakılmıştı. Bir başka kayda göre, şehirde esas problem çıkaran Venedikliler idi. Venedik tüccarı fazlasıyla baskın davranıyor, uygun olmayan hareketlere girişiyorlardı. Mesela bunların etkisi ile şehirde bulunan bazı Kefalonyalılar, Rus Konsolosluğu'na hücum ederek yasakçıyı öldürmüşlerdi. Yine onların teşviki veya kışkırtması ile yeniçeriler başkaldırıp ahaliye zulüm yapmışlar ve yangın çıkarmışlardı. Benzeri bir başka yeniçeri saldırısında ise, İspanya'nın Hanya Konsolosluğu Maiyet Tercümanı Manulaki öldürülmüştü. (Baş, 2014:348) Görüldüğü gibi 1727-28 ve 1797 senelerinde yeniçerilerin başlattığı ve İzmir'de birçok defa şehir muharebesine dönen taşkınlıklar toplumun genelinde ve bilhassa Rum ahali üzerinde kötü izlenimler bırakıyordu. 1797 olayında ise nihayetinde şehir ileri gelenleri⁸ ve esnafın ittifakı ile yeniçerilerin nizam ve huzuru bozduklarından dolayı şehirden tard edildiklerini bildiren 111 mühürlü bir arz-ı mazhar (manifesto) kaleme alınmıştır. (Ülker, 1991:27-28)

Yeniçeriden bazılarının başıbozukluğu o kerteğe gelmişti ki aslî olan mesleki ciddiyet de kaybolmuştu. Mesela yangınları söndürmekle görevli olmalarına rağmen tulumbacıların, yangınlar sırasında lakaytlığına dair kayıtlar mevcuttur. Zira her yangın bunlar için bir yağma vesilesi olmuş ve yangına *kızıl bayram* adını vermişlerdir. Tulumbacılar bazen bahşiş veren zenginlerin konaklarını korurken, evi yanan bir fakirin mülküne su tutmadıkları olmuştur. Görevleri yangın mahallini muhafaza ve söndürmek olan yeniçeriler, ateşi söndürmek bir yana, “koyansın şehirli kafiri!” diyerek yangına bilerek seyirci kalmışlardır. (Baş, 2014:357-358) Hatta Cabi Said Efendi'nin tulumbacıları

---

⁸ mir, kaymakam, müderris -çok sayıda müderrisin olması ilginçtir- ve bunlara ek olarak yaklaşık 100 kadar esnaf

anlatırken kullandığı ve Reşad Ekrem Koçu'nun kitabında aktardığı bazı tabirler fazlasıyla hakaretamizdir: “hamam külhanında yatar, sokakta itleşip çamura batar tulumbacı kopuğu”, “yalın ayak, baldırı çıplak tulumbacı iti” (Koçu, 2015:50)

4.2 İlgâ Sonrası Ekonomi Politikalarındaki Değişim

Osmanlı İmparatorluğunda yeniçerilerin toplumsal anlamda nüfuz ettikleri yelpazenin genişliği herhangi bir politik hamlede bunların da göz önüne alınmasını icbar ediyordu. Öyle ki bu durum merkezi otoritenin asırlar boyu başını ağrıtmış bir husus olmuştur. Hiç şüphesiz yeniçerilerin iktisadi hayattaki etkinliği merkezi otoritenin piyasaya müdahalesini zorlaştıran bir faktördü. (Sunar, 2010:75) Bu başlık altında da göreceğimiz gibi taşşışlerin uygulanmasında, iç ve dış ticarete, imalat ve hizmet sektöründe yeniçeriler, sadaretin piyasaya dönük her hamlesinde muhatap olarak bulunmuştur. Devletin karşısına almak istemediği bu muhatabın daha önce değindiğimiz gibi denge unsuru olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu anlamda Namık Kemal'in, Yeni Osmanlıların ve Cumhuriyet döneminin bazı yazarlarının ve hatta Quataert gibi yabancı yazarların da yeniçerileri klasik Osmanlı düzeninin meşruti bir ayağı veya alt sınıfların sözcüsü gibi konumlandığını aktarmıştık.

Osmanlı'da esnafın şeriata, kanunlara ve özellikle mahallî örfün icaplarına uygun olarak oluşturulan kurallara göre hareketini devlet, kadı vasıtası ile kontrol ederdi. (Genç, 2014:9) Yeniçerilerin narh düzenlemelerine uymaması, Kadı'nın esnafa dair ceza ve uygulamalarının yeniçeri-esnafa gerektiği gibi infaz edilememesi ve pazarın kontrolü ile sorumlu olan muhtesibin emri altında çalışan kişilerin 56. Ağa Bölüğü'ne dâhil olan kol oğlanlarından seçilmesi nedeniyle ciddi bir tahkikat ve takibatın olmaması pazarı yeterince bozmayı sağlayan unsurlardı. (Sunar, 2010:74-75)

Bütün bunlar malumken bir de loncalar vasıtasıyla pazarda gücünü arttırmış olması da nihayetinde hem kolluk kuvveti olarak hem de ekonomik bir öge olarak denetim mekanizmasının kendisi olması demekti. Böylece Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile birlikte her alanda söz konusu olan ve çoğunlukla merkez aleyhine yürütülen bu denetim unsuru da yok edilmiş oluyordu. Daha önce bahsi geçtiği üzere Namık Kemal de bu hususa dikkat çekerek yeniçerilerin kaldırılmasıyla iç denetim mekanizmasının yok edildiğini ve yeni merkeziyetçi devlet yapısının da bu mekanizmanın yerini dolduramadığını ifade ediyordu. (Faroqhi, 2014:297)

18. yüzyıla kadar halkın ve esnafın yeniçerilerin normal ekonomik ve hayati faaliyetlere girmesine temkinli yaklaştığı söylenebilir. Ancak açıktır ki 17. yüzyıl ile birlikte halkın bu direnişinde bir kırılma olmuştur ve hatta özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında yeniçerilerin ekonomik alanda bir koruyucu olarak belirmesi de onların tamamen halktan bir zümre olması ve hatta halk için önemli bir unsur olmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda yine ilga ile birlikte oluşan boşluk fırsat bilinerek merkezi gücü artırmak için ekonomik hamlelere girişildi. Mesela ayanların gücünü azaltmak için ellerinde bulunan vergi toplama imtiyazları artık başka kişilere verilmekteydi. Yine Rumeli ve Anadolu'da ayanların denetiminde olan geniş toprak arazilerine el konuldu ve bunlar köylüye dağıtıldı. Ayrıca 2.500 kadar tımar sipahilerden alınıp iltizama bırakıldı. Şimdiye kadar vakıfların eline geçmiş olan toprak ve benzeri ekonomik kaynak olan birimlerin denetimini sağlayıp gelirlerini merkezi hazineye aktarmak amacıyla Evkaf İdaresi kuruldu. Nihayetinde bu gibi girişimler taşradaki ayan ve ulemanın güçlerini azaltmıştır. (Pamuk, 2009:200)

Merkezileşmenin amacı doğrudan doğruya ülkede politik anlamda modernleşme bağlamında reformları kolayca uygulamaya sokmak değildi. Ancak şüphesiz

ki merkezileşme ve dahî ilga, merkezi otoriteyi ekonomik anlamda rahatlatacak bir hamleydi. Örnek vermek gerekirse devletin vergi toplama süreci sonunda eline geçen vergi gelirlerinin düşüklüğünden bahsedilebilir. Devletin vergi gelirinin brüt miktarından dörtte biri, net miktarından ise ancak üçte biri merkezi devletin hazinesine girmektedir. (Pamuk, 2012a:218) Kalan kısmı mesela malikâneciler, malikânecilerin destekçisi sarraflar, vergiyi toplayan yerel güçler gibi vergi sürecine dâhil olan kesimler paylaşıyordu. Dolayısıyla merkezi otorite yerini sağlamlaştırdıkça bu araçları, paydaşları da devreden çıkarıyor veya paylarını azaltıyordu. Nitekim 19. Yüzyıl boyunca vergi gelirleri artış göstermiştir.

Yeniçerilerin pazardaki etkinliklerinin önemli bir ayağı da loncalardaki varlıklarıdır. Bazı loncaların bölgelerinde politik güç olarak kendini hissettirmesi de yine yeniçeriler aracılığıyla oluyordu. Nitekim Şam, Kahire ve İstanbul gibi şehirlerin loncaları bu yolla bir “politik baskı” (Faroqhi, 2014:66) oluşturarak seferleri bile önleyici bir direniş gösterebiliyorlardı. Bu bağlamda yeniçeriliğin ilgası ile birlikte ocaklı ile bağlantıları kuvvetli olan loncaların da güç kaybetmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında yeniçeriliğin kaldırılışının Osmanlının ekonomik ve mali politikalarının yanında siyasi otorite üzerindeki baskının da kaldırılışını beraberinde getirdiğini tekrardan görebilmekteyiz.

Osmanlı’da lonca sistemi büyük şehirlerin yanı sıra Merzifon gibi kasabalara kadar gitmişti. Bu derin/yoğun klasik düzen iktisat anlayışı 19. yüzyıl devlet adamlarınca serbest piyasa lehine değiştirilmeye çalışılmıştır. Burada konumuz açısından önemli olan bir nokta vardır. Osmanlı imalat sektörü üzerine yazdığı eserinde Quataert, 19. yüzyıla dair değişime bir tarih verirken ne Tanzimat’ı ne de Balta Limanı Antlaşması’nı dikkate alır. Bu ikisini klasik ‘iaşeci’(provizyonist) politikaya çakılmış iki yeni çivi olarak yorumlayan

Quataert, Osmanlı'nın iktisat politikasında asıl dönüm noktasını ise yeniçeriliğin kaldırılışı olarak görüyor. Yani ilga hadisesini modernleşme karşıtı gerici bir askeri zümrenin yok edilmesi olarak ele alınmasının ötesinde bir şey olduğunu söylüyor. Ona göre bu hadise ile loncalar koruyucularını kaybetmişti. Çünkü devletin ve elit sınıfın müdahalelerine karşı kent loncalarını koruyan bir tarafı vardı yeniçerilerin. (Quataert, 2013:22)

Esnaf-yeniçerilerin birlikte hareket etme ve birbirlerini kollama gibi uhuvvetleri merkezi otoriteyi ve temsilcilerini pazar üzerinde etkisiz kılan bir özellik addedilebilir. Bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Mesela merkezi otorite ile başkentin ayakkabı üreticileri arasında çıkan bir sorunda Alemdar Mustafa Paşa'nın Kayseri'den mesh getirterek sattırmak istemesi sonucu yeniçeriden ayakkabıcı esnafı birleşerek çarşıda dağıttıkları pusulalar ile bu malları başkentte sattırmamıştır. (Sunar, 2010:75) Bu bağlamda mesela, kadı ve muhtesip denetimini devre dışı bırakan, lonca sistemini kendi çıkarlarına göre değiştiren, fiyatı ve kaliteyi göz ardı eden, yerleşik ustaları ortaklığa alıp onların kârlarına zorla ortak olan, hammaddede ihtikâra gidip pazarı, zanaatı bozan kapıkulu birliklerinin kasaba loncalarına girişlerini Osmanlı lonca sisteminin gerilemesinin nedenlerinden sayabiliriz.

Pazardaki sistemin yüzyıllar boyu kendi akışında devam etmesi ve yeniçerilerin bu sistemde doğal bir unsur gibi yer edilmeleri ile artık loncalarda yeniçeri gücü önemli bir unsur haline gelmişti. Nitekim 1826 yılında Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması, lonca teşkilatı üyelerinin merkezi bir karara direniş gücünü büyük oranda kırmış olup iyi organize olan kuvvetli himaye taraftarları saf dışı bırakılmıştır. Bu durum Osmanlı iktisat politikası için himayecilikten liberalizme geçişte kapıların aralanmasını sağlamıştır denilebilir. (Quataert, 2006:889)

Birçok sektörde olduğu gibi mesela taşımacılık sektöründe ve başkentte inşaat işlerinde çalışanların büyük bir kısmı da yeniçerilikle ilişki içerisindeydi. Bu sektörde çalışan vasıflı işçilerin ve inşaat araç gereçleri üreten ve satan esnafın bir kısmı yeniçeri idi. Bunun yanında inşaatlarda gündelikçi olarak çalışan işçilerin büyük bir kesimi de yeniçeri ortalarına mensup ustabaşlarının kontrolü altındaydı. Şanizade ve Es'ad gibi tarihçilere bakılırsa küreklerinde mensup oldukları yeniçeri ortasının nişanı bulunan bu ustabaşlar şehirde kendi kontrolleri dışında bir inşaatın yapılmasına izin vermemektedirler. (Sunar, 2010:74) Yani bir nevi piyasada kontrol sağlayan ve iş gücü dağılımını piyasa etkinliğine bırakmayan ve devlet otoritesi dışında bir idari mekanizma kuran yapı söz konusu olmuştur.

Yeniçerilerin piyasaya dönük politikalarda genelde sahnede rol aldığını ve tepki verdiğini biliyoruz. Ancak merkezi otoriteye karşı direnişlerinin her zaman anlamsız bir isyan ile ve terörize bir tavırla anlatılması da uygun değildir. Zira devletin kendi lehine yaptığı tağşiş gibi bazı politikalar, esnafı hele hele yeniçeri esnafını çok kötü etkileyen sonuçlar doğuruyordu. Mesela tağşiş sonucu oluşan devalüasyon ile hem aldıkları mevaciğin değeri düşüyordu hem de yükselen piyasa fiyatları ile değeri düşen paraya bir darbe daha vurulmuş oluyordu. Osmanlı'da devletin “esnaflık ve ticaret için meşru kabul ettiği kâr oranları 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar genellikle %5-15 sınırları içinde” (Genç, 2014:10) kaldığından tağşiş politikası ile pazarda bir yeniçeri esnafının hayatta kalması çok daha zorlaşmış oluyordu. Bu anlamda yeniçerilerin haklarını araması ve bilinç sahibi bir toplumsal tepkiyi simgelemeleri önemlidir.

Osmanlı sisteminde maaşlı bir zümreyi en olumsuz etkileyecek politikalardan birisi bahsi geçen tağşiş idi. Tağşişler yani Osmanlı para biriminin değerli maden içeriğinin düşürülmesi fiyat artışlarının en önemli nedeni idi. (Pamuk, 2012a:261) Bu politika ile hem

bir devalüasyon yapılmış oluyor hem de piyasada fiyatlar artış gösteriyordu. Dolayısıyla yeniçerileri başından beri en çok rahatsız eden para politikası bu olmuştur.

Osmanlıların ilk tağşiş uygulamalarından bu yana, eğer maaşları da aynı oranda arttırılmıyorsa, yeniçerilerin buna cevabı da genelde muhalif karakterde olmuştur. İlk isyan kültürleri de maaş zammıyla başlayıp devam etmiştir. (Beydili, 2013:450-462) Mesela tahta babasının emri ile ve daha çocuk yaşta geçen II. Mehmed'in ulufe ödemesinin gecikmesi ve böyle bir tağşiş sonrası yeniçeri ayaklanması ile yerini tekrar babası II. Murad'a bıraktığını biliyoruz.⁹ (Afyoncu, 2010:226) Hatta Konstantin Mihailoviç isimli bir devşirme yeniçerinin anılarında anlattığına göre yeniçerilerin Sultan Mehmed'e "Haşmetli Hünkâr, bu vakte kadar başımıza gelmeyen senin devrinde başımıza geldi" diyerek ardından da onu istemediklerini ifade ederler. (Mihailoviç, 2013:71) Bu vesileyle, yani yeniçerilerin tağşiş politikasına muhalif tavrı dolayısıyla Osmanlı'da paranın istikrarlı bir seyir izlemesine katkıları olduğu düşünülebilir. (Pamuk, 2012a:63)

Eskiden yeniçerilerin olumsuz yaklaşımları dolayısıyla çok rahat tağşişe gidemeyen devlet yöneticileri ilga sonrası daha rahat imkânlar bulmuşlardı. Belki de bu yüzden olsa gerek II. Mahmud dönemi İmparatorluk tarihinin en hızlı tağşişlerinin görüldüğü dönemdir. Yani bu dönem için meşhur tabiriyle bakırın mangır, paranın pul olduğu bir dönemdir diyebiliriz. Nitekim 1808-1844 arasında kuruşun gümüş içeriği yüzde 83 düşürülmüş ve 1808-1839 döneminde 47 çeşit gümüş sikke piyasaya sürülmüştür. (Kopar ve Yolun, 2012:337)

Pamuk, II. Mahmud dönemi tağşişlerini ikiye ayırıyor: 1808-1822 dönemi ve 1828-29 dönemi. (Pamuk, 2012a:211-212) Bu bağlamda Pamuk, birinci dönemde tağşişlerin esas tetikleyicisi olarak Rusya, İran ve Yunanistan savaşlarını sayabiliriz derken

⁹ Bu hadise sıvış yılı öncesi başlamış olsa da Sahillioğlu'nun çalışmasında irtibatlı şekilde ele alınmıştır. bkz: (Sahillioğlu, 1967:89)

ikinci ve daha hızlı tağşiş dönemi olan 1828-29 döneminde ise Rusya ile girişilen savaşı ve onun getirdiği 400 milyonluk tazminat yükünü etken olarak sayıyor. Yani arada Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışını özellikle vurgulamıyor. Ancak söz konusu dönem ayrımı tarihsel olarak ilgaya denk gelmekte olup Pamuk devam eden sayfalarda tağşiş ve yeniçeriler ilişkisine önemli bir vurgu yapıyor.

Pamuk'a göre tağşiş politikasının esas olarak doğurduğu beş maliyet türü vardır: (Pamuk, 2012a:213-214)

- Tağşiş ile birlikte ilk etapta bir senyoraj geliri söz konusu olsa da sonrasında oluşan enflasyon ile vergi gelirlerinin reel anlamda düşmesi söz konusu olur.
- Halk paraya güvenini kaybeder çünkü tağşişin tekrarlanması ve devamı ihtimalinden korkar. Böylece yabancı sikkeler rağbet edilir.
- Kalpazanlık artar ve böylece devletin senyoraj gelirine ortak olanlar çıkar.
- İç piyasada borçlanma zorlaşır. Borç alınacak taraflar daha fazla faiz talep ederler ve borçlanma maliyeti daha fazla artmış olur. Ayrıca bir iç borçlanma sistemi olarak işleyen esham satışlarına talep olmaz. Çünkü eshamın getirisi olan yıllık faiz düşmüş olur.
- Pamuk'a göre en önemli maliyet ise merkezi otoriteye muhalefet artar. Zira tağşiş ile birlikte esnaf, lonca üyeleri, dükkân sahipleri, küçük tüccar, bürokratlar, ulema ve en önemlisi yeniçeriler zarar görüyorlardı.

Bunların içerisinde ise yeniçeriler, tağşişe karşı direnişin en önemli yüzü idi.

Bu nedenle –dönemlemede ayrıcalıklı bir vurgu göremesek de- Pamuk, yeniçerileri tağşişe muhalefette önemle zikrediyor diyebiliriz. Nihayetinde bu büyük engel kalkınca gerçekleştirilen ilk tağşiş İmparatorluğun en büyük tağşişi olacaktı.

En hızlı tağşiş dönemi olan II. Mahmud döneminde yeniçeriler öncesi ve sonrası gümüş kuruş ayarlarına, saf gümüş içeriğine ve sterline bağlı kur değerlerine göre ilga sonrası değer kaybı hemen göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tabloyu incelediğimizde bunu net olarak görebilmekteyiz.

Tablo 3:

İlga Öncesi Ve Sonrası Gümüş Kur Ve Kur Değerleri

Yıllar	Ağırlık (Gram)	Ayar (Yüzde)	Saf Gümüş İçeriği (Gram)	Sterline Karşı Kur (Kuruş)
1818	9,6	46,5	4,42	29
1820	6,41	46	2,95	35
1822	4,28	54	2,32	37
1828	3,20	46	1,47	59
1829	3,10	22	0,72	69
1831	3,00	17,5	0,53	80
1832	2,14	44	0,94	88
1839	2,14	44	0,94	104
1844	1,2	83,3	1,0	110
1870	1,2	83,3	1,0	110

Kaynak:(Pamuk, 2012a:208)

Tabloya göre kuruşta 1822’de 2,32 olan saf gümüş içeriği 1828’de 1,47’ye kadar düşüyor. Yani yaklaşık %36’lık bir düşüş söz konusudur. Ayrıca kur değerinde de aynı tarihlerde 37’den 59’a bir yükseliş görüyoruz ki buradan hesaplama değer kaybı yaklaşık %60 kadar oluyor diyebiliriz. Ancak 1826 sonrası serbestliğin olduğu ortamda yani yeniçerilerin olmadığı ve 1828 tağşişine doğal olarak sert bir direnişin olmadığı görüldüğünde tağşişler hızlandı. Böylece 1822’ye nazaran sonraki dönemde düşüşler daha

yüksek oranda gerçekleşti. Nitekim yapılan tağışlar ile ilgadan yaklaşık 5 yıl kadar sonra kuruşun gümüş içeriği %79 kadar düşürülmüş olacaktı. Hatta ilgadan beş yıl sonraya kadar tağışlar nedeniyle paraya olan güven o kadar sarsılmış idi ki en sonunda II. Mahmud döneminin onuncu sikke dizisi olan 1832 sonrası çıkan sikkelerde gümüş içeriği ya sabit kalmıştı ya da yükseltilmişti. (Pamuk, 2012a:215-216) Yani tersine bir uygulama ile bu sefer paraya değer kazandırılmaya çalışılmıştı. Osmanlı ek gelir sağlamak niyetiyle tağışlara 1844 ile son verdi. Bu tarihte basılan altın ve gümüş sikkelerin standartları da 1922 yılına kadar korundu. (Pamuk, 2012b:22)

İstanbul'daki çeşitli vakıf hesap defterleri ile saray mutfağından elde edilen tabloya göre aynı dönem için enflasyon 1820'de %30 civarında iken 1830'a gelindiğinde %70'i geçmişti. (Pamuk, 2012a:209) Yani yaklaşık %130'luk bir artış söz konusudur. Buradan hareketle enflasyon üzerinde para politikası dışında başka etkenlerin varlığı da tartışmaya açılabilir.

Aynı şekilde II. Mahmud tahta çıktığında 19 kuruş civarında olan sterlin sultanın ölümüne kadar 105 kuruşa yükselmiştir. Bu aralıkta da 1810-20 döneminde 20 kuruştan 32 kuruşa çıkan sterlin, 1826'da 58 kuruşa 1830'da da 77,5'e çıkıyor. (Çakır, 2012:85)

Tablo 4

19. Yüzyıl Osmanlısında Bazı Altınların Kuruş Cinsinden Değerleri

Yıllar	Yıldız Altın	Macar Altın	Fındık Altın	Zer-Mahbubu	Mısır Altını
1810	10 kuruş	9,5 kuruş	9 kuruş	6,5 kuruş	5,5 kuruş
1823	15 kuruş 10 para	-	10 kuruş	8 kuruş	7 kuruş
1832	36 kuruş 15 para	36 kuruş 15 para	28 kuruş	-	24,5 kuruş
1833	45 kuruş	45 kuruş	-	33,5 kuruş	28,5 kuruş

Kaynak: (Çadırcı, 2013:109)

Devlet ilga sonrası bu taşış politikası ile birlikte 1828-32 yılları arasında o dönem için bütçe gelirlerinin yıllık %10'undan fazla bir ek gelir sağlamıştı. Bir başka ifade ile bu beş yılda elde ettiği gelir devletin bir yıllık bütçesinin yarısında fazla oluyordu. (Pamuk, 2012a:217)

Bir ekonomi politikası olarak gerekli finansmanların dış borçlarla sağlanması da yeniçeriliğin kaldırılışı ile ilgilidir diyebiliriz. Yeniçerilerin ekonomideki rolü bazen o dereceye varıyordu ki İmparatorluk yabancı bir devletten borç almaya bile cesaret edemiyordu. İmparatorluğun artan borç yükünü karşılamak için sürekli iç borçlanma usullerine başvurulduğunu biliyoruz. Bu bazen iltizam, malikâne ve esham gibi mali değişikliklerle yapılsa da bizzat galata bankerlerinden borçlanılması da mümkün olmuştur. Ancak dış borç hususunda devlet çok rahat davranamamıştır. Bir kaç defa borç isteme girişiminde bulunsa da reddedilmiştir. Ancak devlet yabancı bir devletten borç almada

alenen ısrarcı olamıyordu. Nitekim ‘küffara el açma’ olarak görülebilecek dış borç hususu yeniçeri ve ulema arasında yaratabileceği tehlikeli yankılar dolayısıyla ertelenmek durumunda kalıyordu. Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılmasından sonra dış borç hususunun gündemde rahatça konuşulduğunu ve hatta 1830’larda bir takım İngiliz banker ve diplomatların Osmanlı hükümetini borçlanmaya teşvik etmeye başladığını da biliyoruz. (Kopar ve Yolun, 2012:339)

Devlet gerekli gördüğünde bazı alanlarda tekel usulüne de başvurmuştur. Mesela alım satımını Ermeni asıllı olan tefeci ve küçük tüccarların yürüttüğü afyona devlet 1828’de el koymuş ve tekelleştirmiştir. (Çadırcı, 2013:117) Çünkü halktan ucuza toplanan afyon, iç pazarın ihtiyacını karşılamadan yüksek fiyatlarla İngiltere’ye satılıyordu. Bu alım-satım bu tüccarlar için karlı olsa da başta İstanbul olmak üzere iç pazarda darlıkların doğmasına neden oluyordu. Yani klasik paradigmanın iâşeci(provizyonist) yaklaşımı bir nevi görülmeye devam ediyordu.

İlga ile birlikte merkezi otoritenin baskısı her alanda daha güçlü hissedilir olmuştu. Bu kapsamda ilga sonrasında İhtisab Nazırlığı’nın kurulması ile birlikte devlet, denetleme ve nüfuz gücünü korumaya ve artırmaya çalışmıştır. Ancak bu dışa kapalı bir dünya amaçlandığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Tam tersine devlet dış ticarete bizatihi dışa açılmayı destekler olmuştu. Tabi bu desteğin ilga öncesinden başladığını belirtmek gerekir. Zira I. Abdülhamit’ten daha doğrusu Küçük Kaynarca’dan bu yana süregelen bir dış ticaret sorunu vardı. Yani Müstemin tüccarlar ile Beratlı tüccarlar Karadeniz ve Akdeniz ticaretini ellerine geçirmişlerdi. Müslüman tüccarların da varlığının hissedilmesi için II. Mahmud, muhtemelen 1826’dan sonra alınan bir kararla, Müslüman olup Müstemin ve Avrupa(beratlı) tüccarının imtiyazlarına sahip olmak isteyen ve bu vesile ile iç ve dış ticarete girişecek kişilere Hayriye Tüccarı namıyla yeni bir fırsat sunmuştur. (Çadırcı,

2013:114) Aslında ilk Hayriye Tüccarı uygulamasına 1810'da rastlıyoruz. (Kütükoğlu, 1998:64-65) Burada olsa olsa II. Mahmud'un bu sistemi ihyası veya canlandırması söz konusudur. Nitekim Avrupa'dan mamul mallar ithalatı Baltalimanı Antlaşması'ndan çok önce, 1820'lerden itibaren hızla büyümeye başlamıştı. (Pamuk, 2012b:33)

Osmanlı uyruklu olan ve sırasıyla Müslüman ve Hristiyan olan Hayriye ve Avrupa tüccarlarına sağlanan kolaylıklar ise şöyle özetlenebilir. (Çadircı, 2013:115-116)

- *Seyahat Kolaylığı*; men-i mürûr sisteminden 'ticaret içindir' kaydı ile muaf tutulmak
- *Gümrük ve Ticaret Kolaylığı*; yabancı uyruklu tüccarın kapitülasyonlarla sağladığı kolaylıklar bunlara da sağlandı.
- *Yargılama Kolaylığı*; Divan-ı Hümayun Beylikçisi'nin denetiminde kurulacak özel bir mahkemede yargılanacaklardı.
- *Vergilendirme Kolaylığı*; şer'an ödemeleri gereken vergiler haricinde hiç bir vergi ödemeyeceklerdi. Mesela Avrupa tüccarları sadece cizye ödeyeceklerdi.

Ancak tabi bu gibi uygulamalar faydadan çok zarar getirmiştir. Yani ne ülkede sermaye sağlayan bir sınıf doğabilmiştir ne de Osmanlı dış ticaretinde lehimize bir gelişim söz konusu olmuştur. Tersine olarak Avrupa malları iç pazarı daha fazla istila etmiş ve üstelik yerli küçük sanayi de giderek çökmüştür. Özellikle kumaş üretmek yerine ithal yoluna gidildikçe iç pazar dışa bağımlı olmuş ve yerli üretici için pazar daralmıştır. Nihayet ihraç ürünlerimizden olan palamut, mazı, kuru incir, balmumu, yapağı, tiftik, kök boya, zeytinyağı gibi mallar da provizyonist politikaya muhalif olarak bazı muhtekir ve madrabaz tüccarlar eliyle yüksek fiyat veren Avrupalılara satılmıştır. (Çadircı, 2013:116) Böylece iç piyasada karaborsa ve kıtlıklar görülür olmuştur. Ancak yine de yüzyıl boyunca devam eden bu açılım politikası sonunda meyvelerini vermiştir. Nitekim 1820'lerin

başlarında Osmanlı ihracat ve ithalatının toplam üretim hacmine oranı yüzde 5'in altında, muhtemelen yüzde 2 ya da 3 civarındayken Birinci Dünya Savaşı öncesinde GSMH'nın yaklaşık %14'ü ihraç edilmekte ve ithalatın da GSMH'ye oranı %18'e yakın bir pozisyonda seyretmekteydi. (Pamuk, 2012b:63-64)

Ancak tabii ilga sonrası oluşan daha serbest bir ekonomik ortamı kapitalizme veya liberalizme geçiş gibi görmek acelecilik olur. Nitekim devletin daha ileriki dönemlerde bile bu anlayışa hazır olmadığını görüyoruz. 1867'de yabancılara toprak mülkiyeti hakkı tanındıktan sonra İngilizlerin İzmir yöresinden büyük miktarlarda toprak alma girişimi ve akıbeti bu konuda iyi bir örnektir. İngilizler bu topraklarda çalıştırmak amacıyla gerekli sayıda ücretli işçiyi bulamadılar ve topraklarını satın geri gitmek zorunda kaldılar. Bu örnekte vurgulanması gereken önemli bir nokta devletin siyasi anlamda bağımsızlığıdır. İngilizlerin alıştığı usule göre, Osmanlılar bir sömürge hükümeti gibi yabancı yatırımcıyı burada tutmak için kendi iktisadi yapısını halk aleyhine bozmalıydı. Yani İngilizlerin beklentisine göre Osmanlı yöneticileri yabancı yatırımcının kârlı bir şekilde işini yürütmesini, gerekli olan iş gücünü ucuza mal etmesini sağlamak için mevcut klasik üretim ilişkilerini parçalamaya dönük bir takım vergiler koymalı, mevcut vergi oranlarını yükseltmeli veya bizzat zor kullanma yoluna gitmeliydi. Ancak Osmanlı yöneticileri İngilizlerin baskılarına karşın köylü üreticileri topraklarından koparmak için bu tarz bir zor kullanmaya yanaşmamışlardı. (Pamuk, 2012b:15)

Görüldüğü üzere İmparatorluk, ilga sonrasında hemen serbest ticaret ve mülkiyet hayaliyle kendisini güçlü devletlere sunmuş değildi. Her şeye rağmen Quataert, yenicheriliğin kaldırılışının Osmanlı devlet politikasının Avrupa kapitalizmi ile uyumu noktasında dönüm noktası olduğu görüşündedir. (Sunar, 2009:183)

4.3. İlga Sonrası Müsadere Ve Mülkiyet

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı bilhassa özel mülkiyet konusunda büyük yeniliklerin getirildiği bir yüzyıldır. Vakıa 1839 Tanzimat Fermanı sonrası müsaderenin kaldırılması, 1858 Arazi Kanunnamesi ile özel arazi mülkiyetinin takviye edilmesi (Quataert, 2006:978) ve daha sonra özel mülkiyetin kutsallığının artık kabul edilmesi gibi birçok gelişmeyi örnek verebiliriz. Kuruluş döneminden itibaren usul ve amaçta farklılık gösterse de sürekli uygulanmış olan bir müsadere sistemi vardır. Bu durumda insanların miras bırakamıyor oluşu, sermaye birikimi konusunda imkân sağlamadığı gibi ayrıca bu yönde var olacak hevesi de baltalamaktaydı. İlga hadisesinin bu noktada da bir kırılma yaşattığını gözlemliyoruz. Nitekim müsaderenin kaldırılmasına dair ilk ciddi söylemi ilga döneminde görmekteyiz. Ayrıca binlerce yeniçerinin ortadan kaldırıldığı bu dönemde çarşı-pazardaki mülklerin devri de araştırma konusu olarak ciddi şekilde değerlendirilmeyi hak ediyor.

Osmanlı İmparatorluğunda herhangi bir konuda bir piyasada tek güç olmak veya sahasında tanınan bir sanayici kimliğine sahip olmak o dönem için devletin gözüne batmak demektir. Böylece müsadereye de müsait olunurdu. Belki de bunun da etkisiyle malikâneci olarak piyasaya giren birçok bürokrat tek bir malikâneyi tamamıyla almak yerine ufak ufak birçok yerden hisse alıyorlardı. Yani 18. yüzyılda bürokratlar tek bir malikâneye servetlerini yatırmıyordu. Yatırımlarını 20-30 malikâneye yayarak portföylerini geniş tutuyorlardı. (Pamuk, 2012a:218) Tek bir vergi kaynağını daha doğrusu tek bir üretim birimini sahiplenmiyorlardı. Bu da nihayetinde üretici ve kâr sağlayıcı olarak üretim gücünü, verimliliği arttırmak ve iş organizasyonunu iyileştirmek gibi modern iktisadi değerleri ortaya çıkaracak bir tavrı edinmekten onları geri tutuyordu.

Yeniçerilerin pazardaki dengeyi bozucu veya başka bir bakış açısıyla (kendi lehlerine olacak şekilde) pazarı muhafaza edici tavırları sadece mal ve işgücü piyasasına

dönük değildi. Bu manada mülkte ve miride de düzeni bozan, kendi lehlerine düzen yaratan bir tavırları söz konusudur.

Doğrudan veya dolaylı maddi ve manevi kazanç elde etme amacına dayanan bu davranışların bir türü, reyanın kovanlarını veya sair mülkünü sahiplenme, terekeye müdahale, ticari satışları engelleme, rüşvet, dolandırıcılık, kasap, esnafı veya zenginleri zorla ocağa kaydetme, çiftçi, madenci, kömürcü, nakkaş ve sair esnafa, onların kanunlarına müdahale etmek suretiyle yapılyordu. İkinci türü de mirî malına müdahale şeklinde görülüyordu. Zeamet ve tımara müdahale, ocaklık mülkün malikâne olarak ele geçirilmesi, mirî malına hıyanet, görevini yapmama, görevi ihmal, haksız yere para ve hizmet isteme faaliyetleri yapılan uygunsuzluklar arasında görülen şeylerdendi.(Baş, 2014:349)

Aslında müsaderenin kaldırılması ilk etapta uygulamada kendisini gösterememiş olsa da ilgayı müteakip, o zorlu zamanlarda Sultan'ın bürokratik kadroları tavlama niyetiyle sarf edilmiş bir vaattir. Lafta kalmış olduğu örneklerden de görülebilmektedir. Zira 1837 tarihinde bile Padişahın müsadereye gittiğine örnekler bulunmaktadır. (Varan, 2013:18-19) Bu konunun İmparatorluğun üst kadroları için ehemmiyeti yüzyıllardan beri gelen bir birikimi ifade eder.

Kaynaklarda ilk defa fetret devrinde uygulandığı görülen müsaderenin, Fatih Sultan Mehmed sonrasında sistemli bir hale geldiği söylenebilir. Klasik Osmanlı düzeninin en önemli mimarı denilebilecek bu güçlü İmparatorla birlikte müsadere özellikle devşirme kökenliler için kullanılmaktaydı. Ancak tabi Çandarlı vakası gibi önemli bir örnek de vuku bulabilmişti. Sonrasında ise müsadere usulü Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte ilmiye hariç olmak üzere her türlü yönetici kadrosuna uygulanabilir hale gelmişti. Hatta 17. yüzyılın başlarına kadar ehl-i örf mensubu bütün zevata uygulanan müsadere sadece ulema sınıfına uygulanmamaktaydı. Nihayetinde 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren müsadere usulünün kaldırıldığı 19. yüzyıl ortalarına kadar ulemaya da teşmil olunarak bu uygulama sürdürülmüştür.

Başından itibaren müsaderenin değişmeyen tek amacı merkezi otoriteyi güçlü kılmaktır. II. Mahmud da nihayet merkezi otoriteyi güçlendirmek için müsadere sistemini

kullanmıştır. Nitekim ayanların nüfuzunu kırmak için ayanları idam ettirip mallarını müsadere ettirmiştir. Eceliyle ölen ayanların ise varisleri olup olmadığına bakılmaksızın terekeleri zapt edilmiştir. (Varan, 2013:16) Hatta ilga sonrasında devletin bazı Bektaşî tekke ve zaviyeleri üzerinden gelir sağladığını da biliyoruz. Yani sadece ölen birisinin terekесinin temlikî yoluyla değil bir vakfın menkul ve gayrimenkulünün de üzerinden gelir sağlanabilmekteydi. 1826 sonrasında örnek vermek gerekirse bazı tekkelerin kiraya verilmesinden, yıktırılanların moloz ve kurşunlarından, hatta çiftliklerinden elde edilen kârlar hazineye aktarılmaktaydı. Mesela Dimetoka'daki Kızıldeli tekkesi eşya, emlak ve hayvanlarından 1827-1851 yılları arasında toplam 200 bin kuruştan fazla gelir elde edilip hazineye aktarılmıştır. (Varan, 2013:38) Bu rakam bize ilga sonrası bütün Anadolu ve Rumeli'yi hesaba kattığımızda ortaya çıkacak muazzam rakam hususunda da bir ipucu verebilir.

Yeniçerilerin ortadan kaldırılması sonrası bunların kışlalarında ve özellerinde olan mal ve mülklerinin ne olduğu da dikkate şayandır. Bildiğimiz kadarıyla ilga sonrası başkentte Ocağa mahsus kazan, çapraz vb. orta malı ne varsa el konulup toplandığı gibi bunların taşrada da Beytü'l-mal-i Müslimine teslim edilmek üzere şehir kalelerinin cebehanelerine konulması emredilmişti. (Beşirli, 2003:22) Burada tabî yerel yöneticilerin, kimleri gerçekten yeniçeri savunusu dolayısıyla ipe götürdüğünü veya kimleri suçlu olmasına rağmen kayırdığını bilemiyoruz. Sürgünlerin ve idamların çokluğu adaletin gözetilmesini zor bir durum haline getirmiş olabilir.

İlga sonrası Yeniçeri Ocağına ait menkul ve gayrimenkul de müsadere edilmiş ve hazineye aktarılmıştır. Hatta yeni ordu için tutulan bir hesap kaydında da Ocağa ait nakit ve değerlerin toplamı 692.518 kuruş olarak belirtilmiştir. (Sunar, 2006:218) Ocak geniş bir emlak yelpazesine sahipti. Bunların içinde 239 mülk varlığı ve gedik söz

konusuydu. Bunlardan başta 29'u kahvehane, 24'ü saka ve 15'i berber dükkânı olacak şekilde sebze bahçeleri, tatlıcı ve kadayıfçı, tütün dükkânı, yemenici, ikinci el mal satıcısı, çilingir, bıçakçı, bakkal, manav, muhallebici, kalafatçı gibi çeşitli emlaklar vardır. Yine 55 tane konut olarak kullanılan mülk söz konusudur. Ayrıca yeniçerilere ait botlar da söz konusu olup sayıları belli olmamakla birlikte merkezi yönetim bu botların müzayedesinden 71.619 kuruş elde etmiştir. (Sunar, 2006:223-225)

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kalan eşyalarının kayda alındığını da biliyoruz. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı ile Darbhane'ye gönderilen ocağa ait gümüş kapların, bakır ve sair eşyaların Bab-ı Defteri Başmuhasebe Darphane-i Amire Kalemi defterinde “tesellüm olunan Yeniçeri Ağalarının miyane-i menhuselerine mahsus” miktarları belirtilmiştir. (BOA, D.BŞM.DRB.d, 16706 s.2) Bunların genel sınıflaması sim(gümüş)-nühas(bakır)-sair eşya olarak yapılmış olup her eşya türü ayrı bir sayıma tabi tutulmuştur. Yine muhterik denilen yanmış eşyalarda ayrıca belirtilmiştir. Buna göre usta kisveti, saka kisveti, sümbül, yaba, başlık, gökçek, şamdan, üsküf vb. gümüş içerikli eşyalardan toplamda 481'i ve ilaveten de bakır olan toplamda 97 eşya 27 Zilkade 1241'de yani 3 Temmuz 1826 Perşembe günü kayda alınmıştır. (BOA, D.BŞM.DRB.d, 16706 s.2-3) Bunlardan 258 tanesi de kayıtlarda muhterik(yanmış) olarak geçmektedir. Yine 14 adet emvalin de önceden at meydanında “itlaf olunan ustaların üzerlerinde” olduğu belirtilmiştir. (BOA, D.BŞM.DRB.d, 16706 s.3) Aynı şekilde Zilkade defterinde ilga sonrası gün gün gelen emvalin kaydı tutulmuştur.¹⁰ Nitekim Zilkade ayının 17'si Cuma günü 45 adet emval(bıçak, çelenk, gümüş kalafat vb.) teslim alınmış ve bunun yanı sıra 6 adet muhterik(yanmış) gümüş de 37,5 kıymet olarak not edilmiştir. Yine Zilkade ayının

¹⁰ Bu kapsamda Cuma, Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi olmak üzere gün gün kayıtlar tutulmuş ancak açık tarihleri yazılmamıştır. Ancak mezkûr başmuhasebe defteri zilkade kayıtlı olduğu için ilga sonrası ilk Cuma hariç olup ondan sonraki Cuma'dan itibaren başta verilen 27 Zilkade tarihine kadar olan günleri kast ettiğini tahmin ediyoruz.

18'i Cumartesi günü 103 adet emval(gümüş olarak dökme, avani, zarf ve bıçak, avize, etek vb.) teslim alınmış ve bunun yanı sıra 200 adet muhterik(yanmış) gümüş de 30,5 kıymet olarak not edilmiştir. (BOA, D.BŞM.DRB.d, 16706 s.4) Pazar günü de 112 adet emval(demir kapı kilidi, gümüş yaba ve üsküf, bıçak, avize, usta-saka kisveti vb.) teslim alınmış olup muhterik(yanmış) altın, gümüş ve paralarda kaydedilmiştir. Ayrıca yanmış demir sandık içinde birçok gümüş kaydı vardır. Yine Pazartesi 1177, Salı 127, Çarşamba 5, Perşembe 13, Cuma 5, Cumartesi 3(üsküf) adet kadar emval de kaydedilenler arasındadır. (BOA, D.BŞM.DRB.d, 16706 s.6-7)

İlgada incelenilecek bir konu da kahvehanelerle birlikte berberlerdir. İlga sonrası on binin üzerinde kahvehanenin kapatıldığı söylenmektedir. Bu durum en çok berberlik müessesini etkilemiştir. Zira berberler Osmanlı döneminde işlerini kahvehanede kendilerine ayrılan bir bölümde yaparlardı. Nitekim berberlerin artan şikâyeti neticesinde devlet sınırları belli bir mekânı kullanma iznini vererek bu işe çözüm bulmuştur. (M. K. Kaya, 2013:201) Bu durum gösteriyor ki birçok kişi berber gediği alarak kendi dükkânının işletir hale geldi. Yani bu insanlar kahvehanelerdeki ara pozisyonlarından, bir nevi kiracı pozisyonundan çıkarak kendi mülklerinde iş yapan kişiler haline geldiler. Bu bakımdan İstanbul'dan başlayarak Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde aynı gelişmeye şahit olmaktadır.

Tüm bunların yanında yeniçerilerin borç dağıtması ve ilga sonrası alacaklının devlet olması da müsadere olarak önemli bir gelir ayağını oluşturur. İlga sonrası tutulan bir kayda göre 224 kişinin Yeniçeri Ocağı'na 175.123 kuruşluk bir borcu olduğu vakidir. (Sunar, 2006:219) Ancak Sunar burada aktardığı veriden sonra önemli bir ayrıma dikkat çekiyor. Yeniçerileri dönemine kıyasla orta düzey finansör olarak nitelendiren Sunar özellikle toplumun orta ve alt tabakalarının finanse edildiğine vurgu yapıyor. Bu durum da

yeniçerilerin toplumun söz konusu kesimiyle ne denli yakın ilişkileri olduğunu tekrar görmemizi sağlamaktadır.

1826'da yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte Bektaşî tekkelerine dair alınan kararlarda birçok mal ve mülk ya devlete ya da bir başka tarikata devredilmiştir. Bu arada bazı Bektaşî tekke ve zaviyelerine dokunulmadığı da not edilmelidir.

İlga ile birlikte takibata uğrayan Bektaşî Tarikatından kişiler de tekkeleri kendi üzerine alarak vakıf malı hüviyetinde sayılan bu yerleri kendi idarelerine almışlardı. Nitekim 1826 yılında tarikat yasaklanırken ortaya atılan birçok görüş vardı. Buna göre Bektaşîler, yeniçerilerle münasebetlerinden istifade ederek ülkede baba, abdal, derviş ve sultan ismiyle kurulan ve ibadetle meşgul olmak üzere yaptırılan tekkeleri zorla kendi ellerine geçirmişlerdi ve hatta iyi niyetlerle kurulan bu tekkeleri hedeflerinden saptırarak Hacı Bektaş Veli'ye temlik edilmiş olan vakıfların hâsılatlarını da kendi nefislerine hasretmişlerdi. (Maden, 2015:180) Nihayetinde ilga sonrası Bektaşîler de takibata uğramış ve Bektaşî Zaviyelerinin bütün mal ve mülkleri fetva gereğince ve padişah iradesince, mirî mal olarak zapt edilerek Asâkir-i Mansure masraflarına mukabil Mukataat Hazinesine gelir kaydedilmiştir. (Varan, 2013:35)

Bektaşîlerin yeniçerilerle münasebeti ve birçok olayda onlarla hareket ederek merkezi otoriteye muhalif tavır takınmaları nedeniyle bunların “pek uygunsuz ve muzır olanlarının idamları ve diğerlerinin nefyedilmeleri ve bunlara ait terekeler ve vakıflar zapt olunup tekkelerden uygun olanların cami, medrese ve mektep haline konulup diğerlerinin yıktırılması hakkında” verilmiş hükümler bulunmaktadır. (Varan, 2013:36) Bu kapsamda yıktırılan ilk teke yukarıda bahsi geçen Kızıl Deli Sultan Tekkesi olmuştur.

Arşiv kaynaklarından yararlanan Varan'ın çalışmasından Bektaşî tekkelerine ait bazı belgelerin değerlendirmesini aktarmakta yarar vardır. (Varan, 2013:36-38) 29

Rebiyülevvel 1244/9 Eylül 1828 tarihli bir belgede türbeleri hariç tutularak Bektaşî tekkelerinin yıkılması ardından da mallarına ve eşyalarına devlet adına el konulması istenmiştir. 29 Rebiyülevvel 1244/9 Eylül 1828 tarihli başka bir belgede ise yine türbeleri hariç olarak yıkılacak Bektaşî tekkelerinin hayvanat, hububat ve eşyasına el konularak satılması isteniyor. Yine bizzat yıktırılan tekkenin arazisinin satışa çıkarılmasına ve satış sonrası mülknamelerinin sahiplerine verilmesine dair de hükümler vardır. Bazı belgelerde daha önce benzer emirlerin verildiği tekke ve zaviyelere dair gerekli işlemlerin yapıp yapılmadığına dair de bilgi istenip tahkikatın takipçisi olunduğunu görüyoruz.

4.4 İlga Sonrası Pazarın Durumu

Devletin yaptığı askeri bir yeniliğin ekonomi üzerinde etkisi önemli olmuştur. Klasik düzenin kapalı pazar anlayışı, toplumun(Osmanlı iâşeci anlayışı) kendi ürettiğine müşteri olması manasına geliyordu. Ticaret şehirlerarası varlığına rağmen özelliği itibarıyla çok güçlü dinamiklere sahip değildi. Özellikle uzak bölgelerle ticarete yönelik toplumsal ve ekonomik kısıtlamalar Tanzimata kadar varlığını korumuştur. Tanzimat sonrası da bu değişim çok ağır ilerlemiştir. Bu statik yapı aslında Osmanlı üreticisinin kalite yönünden güçlü bir yönünü koruyordu. Bu konuda bazı bilgiler kalite hususunda Avrupalıların 19. yüzyıla kadar Osmanlı üreticisine hayran olduğunu göstermektedir. (Genç, 2014:9) Fakat kalitenin değil de ucuzluğun(düşük maliyetli bir üretimin) dikkate alındığı bir ekonomide ürünün piyasada özellikle de dünya piyasasında rekabeti imkansız hale geliyordu. Çünkü devletin alıcısı olduğu malların, piyasaya dönük fiyat mekanizmasına direnmesi klasik dönem üreticisi tarafından mümkün kılınamıyordu. Nihayetinde iç pazara yönelik imalat sektörü kendi tüketicisini kaybettiği zaman, çağdaş teknolojik bilgi ve pratik de olmadığından dünya piyasalarına açılacak rekabet gücünü bulamayarak daralmaya veya iflasa sürükleniyordu. Yeniçerilerin de bu işleyiş içinde en

önemli yeri toplumun tüketici ve üretici taraflarında büyük çoğunluğu olmasa da yok sayılamayacak bir nüfusu oluşturmıştı. Bu kapsamda ilga sonrası ölüm veya sürgün cezası infaz edilen yeniçeriler ile halkın kalanının nüfusunun birbirine oranı önemli olmaktadır. Dolayısıyla bu doğrultuda bir kısım verilere bakmak yararlı olacaktır.

İlga sonrası idam ve sürgün cezaları göz önüne alındığında bazı iş kollarında aksama ve gerileme görülmesi normal karşılanabilir. Ancak genel itibariyle İstanbul'un o dönem için muazzam denebilecek böyle bir kıyımdan ne derece etkilenip etkilenmediğini başkent nüfusuna bakarak yorumlamak daha sağlıklı olacaktır.

Bize 1826 sonrası ülkenin sosyal ve ekonomik yapısını gösterecek en güzel verilerden birisi de 1830 nüfus sayımıdır. İlga sonrasında II. Mahmud'un ilk işi yeni ordunun, yani Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmesi olmuştu. Bunun için de İmparatorluğun askerlik çağındaki nüfusu ile vergi kaynaklarının net belirlenmesi gerekiyordu. (Çadırcı, 2013:45) II. Mahmud da Osmanlı-Rus savaşının hemen akabinde Mısır ve Arabistan dışında tüm imparatorlukta bu sayımı yaptırmıştır. (J. S. Shaw ve E. K. Shaw, 2010:70) Burada ise inceleme İstanbul merkezli yapılacaktır.

Tablo 5

İstanbul'un Erkek Nüfusu, 1830

	Ailelerin Nüfusu	Bekârların Nüfusu	Toplam
Müslüman	71.016	26.061	97.077
Gayrimüslim	70.267	44.989	115.256
Toplam	141.283	71.050	212.333

Kaynak: (Güran, 2014:3)

Tevfik Güran'ın yorumuyla tabloyu ele alırsak aile olarak erkek nüfusunu, eşleri ve çocukları ile birlikte saydığımızda ve askeri kadrolar ile eksik sayımı bu toplama eklediğimizde İstanbul nüfusu yaklaşık olarak 450.000 civarında tahmin edilebilir.

Buradan hareketle toplam i  e ihtiya ı hakkında da bir takım tahminler yapılabilir. Yine bir kişinin yıllık buğday t  etimini 205 kg kabul edersek nüfusa oranla toplam buğday ihtiya ı yaklaşık 92,3 bin ton olacaktır. Hatta 18. yüzyılın sonlarında İstanbul fırınlarının yıllık ekmek yapma kapasiteleri de bu miktara yakın olarak 97 bin ton kadardır. (Güran, 2014:3) Yani 1830'larla 18. yüzyılın sonuna dair rakamlar birbirine yakın miktarlardadır.

Yani ilga dönemi için İstanbul nüfusunun 450 bin kadar ve ocak mevcudunun da 70-100 bin kadar olabileceğini ifade edebiliyoruz. Yeniçerilerin toplam İstanbul nüfusuna oranının 1826 itibariyle yaklaşık %20 kadar olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda ilgayı pazar açısından değerlendirirken onun nüfusa oranı, arz talep yönündeki değişime etkisi yıllar itibariyle incelenecektir. Daha önce de ifade edilen oranları burada tekrar aktarmak bölümün i  eriğ i açısından faydalı olacaktır. Bu kapsamda öldürülen kişi sayısını 6000-8000 kadar, sürgüne gönderilenleri ise 15.000 kadar kabul edebiliriz. Böylece idamları infaz edilen yekûnun Ocak nüfusu ile İstanbul nüfusunun az bir miktarını yani sırasıyla %10'u ve %1,5-2 kadarını olu  turduğ u anlaşılacaktır. Aynı oranlar sürgünler için ise %20 ve %3,5 civarındadır.

Esasen bütün varlıklarıyla birlikte yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve birçoğunun sürgün edilmesinden anlayabiliriz ki şehirde bir üretici veya tüccar sıkıntısı yaşanmasından korkulmuyordu. Hatta devlet g  nderdiklerinin geri dönmemesi için de tedbirler alıyor, Anadolu ve Rumeli'ye sürekli olarak emirler yazılıyordu. (  adırcı, 2013:69) Bunları göz önüne alarak, ilga sonrası talebe veya arza bağlı şekilde pazarı sarsıcı bir üretim-ticaret-tüketim bozulması olsaydı devletin bu politika ısrarı da s  rmeyebilirdi denilebilir.

İlga Sonrası İhtisab Nezareti Uygulaması

İlga sonrası devletin genel klasik yaklaşımları da çok değişmedi. Hatta bazı konularda gelenekçi yapıyı korumaya dönük daha sert tedbirler aldı. Nitekim pazarın denetimini devlet yine eline almıştı ve 1826'da kurulan İhtisab Nezaretini bununla görevlendirirken şehrin güvenliğini de büyük ölçüde bu nezarete bırakmıştı. Ayrıca ilga sonrası sürgün edilenlerin İstanbul'a geri dönüşleri de bununla önlenmeye çalışılmıştı. Bu kapsamda İhtisab Nezareti Nizamnamesine men'i mürur ile ilgili hükümler de konulmuştu.

Buna göre, İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den gelecek olanlar bazı işlerini halletmek veya bir iş bulup çalışmak için geleceklerdi. İş arayacakları engellemek üzere öncelikle İstanbul, Üsküdar, Galata ve Boğaziçi iskelelerinde ne kadar hamal ve kayıkçı varsa tespit edilerek kefil'e bağlanacaklardı. Bütün işyerlerinde çalışanların kimliklerini gösterir defterler düzenlenecek ve sonrasında hiç kimse işe alınmayacaktı. Bu defterler İhtisab Ağa'sına teslim edilecek ve kayıtlarda görüldenden daha fazla işçi çalıştıranlar hakkında da gerekli işlem derhal yapılacaktı. (Çadırcı, 1980:55)

II. Mahmud'un yeni ordunun araç gereç ve diğer giderleri karşılamak için koyduğu ihtisab rüsumu halk tarafından hiç de hoş karşılanmamıştı. Mesela Şam'da esnaf dükkânlarını kapatarak sokaklara dökülmüştü. Ancak merkeze iletilen şikâyet neticesinde vergilerin ödeneceği bunun için de gerekli önlemlerin alınması emredilmişti. (Çadırcı, 2013:123) Yani hiçbir şekilde geri adım veya çekinme olmamıştır. Ayrıca şehre gelenlerin tezkereleri ile de nüfus ve işgücü kontrolü sağlanmak istenmiştir. Bu sisteme göre:

men-i mürur maddesine kemaliyle i'tina ve dikkat ve bir kimesnenin Der-i saadet'e gelmesi iktiza eyledikte mahallinden alacağı mürur tezkeresinde maslahat veyahut ticaret veyahut asker yazılmak zımnında velhasıl ne için geldiği beyan ve terkin ve iktiza edenlere şediden tenhih olunarak Rumeli'den gelenlerin tezkerelerine bakmak üzere Bostancıbaşı köprüsünde çend nefer ile İhtisab Ağa'sının müstakim ve mutemed birer adamı ikame olunup gelenlerin tezkerelerini kontrol ettikten sonra üzerine ihtisaba diye kayıt koyacaklar, ayrıca Tavukçu yolundan gelip giden ne idiği belirsiz bazı kimseleri kontrol için de İhtisab Ağa'sının bir adamı

da Yarımburgaz'da olan derbentçilerin yanında bulunacaktır. Kontrolden geçip şehre girenler, doğruca Çardak'da ki İhtisab Ağası konağına varıp elinde bulunan tezkereyi gösterecektir. Tezkereler burada bulundurulmuş deftere kaydedildikten sonra giriş kapılarında bulunan görevlilerin haftada bir gönderdikleri defterlerle karşılaştırılacak, böylece gizlice şehre girilmesi önlenecekti. (Çadircı, 1980:55)

Ancak alınan önlemlere rağmen güvenlik sağlanamamış ve tezkereli tezkeresiz birçok kişi büyük şehirlere akın etmişlerdir. Bilhassa iş aramak, askerlikten ve vergilerden kaçmak İstanbul'a gelenlerin temel bahaneleri oluyordu.

4.4.1. İstanbul Pazarında İlmanın Etkisinin İncelenmesi: Zahire

Bu uygulamalar ile yukarıda verilen infaz ve nüfus oranlarının İstanbul'da pazarı ne derece etkilediği ve hatta talep sıkıntısı yaratıp yaratmadığı bizim inceleme konumuzdur. Bu bağlamda Zahirî Nezâreti'nce başkentin fırınlarına dağıtılan buğday, arpa, darı gibi zahirelerin dönemsel olarak miktarına bakarak da yorum yapabiliriz.

Tablo 6

Zahirî Nezâreti Tarafından İstanbul Fırınlarına Dağıtılan Zahirî

Miktarları (Kile) 1810-1835

Dönemler	Buğday	Arpa	Diğer Ürünler	Toplam
1810-1814	5.583.500	1.523.500	251.500	7.358.500
1814-1819	3.855.150	343.750	92.500	4.291.400
1819-1824	4.969.200	144.800	95.000	5.209.000
1824-1829	3.787.620	299.980	166.950	4.254.550
1829-1835	6.671.950	944.000	41.500	7.657.450

Kaynak: (Güran, 2014:21)

Tabloya baktığımız zaman toplam verilerde ilga öncesi ve sonrası seyrin bize net bir şey söylemesinin zor olduğunu ifade edebiliriz. Mesela toplamda 7.353.500 kadar

kile dağıtılan 1810-14 dönemi için söz konusu rakamın 1814-19 döneminde yaklaşık üç milyon kile kadar azalarak 4.291.400 rakamına gerilediğini görmekteyiz. Daha sonrasında bu rakamın bir milyon kile kadar artarak 1819-24 dönemi ortalaması oluşturduğunu görüyoruz. Ancak hemen arkasından ilgaya müteallik dönem olan 1824-29'da ise tekrardan eski haline yakın rakamlara döndüğünü görüyoruz. Bu dönemin sonrasında ise talebin neredeyse iki katına yakın bir rakama çıkması ise calib-i dikkattir.

Demek ki ilga sonrası İstanbul'un zahire talebi bir nebze yaşanan gerilemeyi müteakip tekrardan ve hatta öncekilere oranla daha yüksek bir oranla artış göstermiştir. Yani uzun dönemde etkili olan ciddi bir nüfus düşüşü ve onun tetikleyeceği bir talep düşüklüğü kendisini göstermemiştir.

İstanbul pazarına gelen zahirelere coğrafi açıdan da bakmakta yarar vardır. Zira İmparatorluğun batısına gidildikçe yeniçeri imajı Anadolu'daki imajından daha farklı bir hüviyet arz ediyordu. Bölge itibariyle yeniçerilerin Müslüman tabanın kendisini güvende ve güçlü hissetmesini sağlayan toplumsal bir rolleri vardı. Nitekim ilga sonrası batıdaki halklardan daha doğrusu Müslümanlardan gelen tepkiler Anadolu halkından gelen tepkilerin aksine daha olumsuz olmuştur. Rumeli'de halk ilga hadisesini beğenmemiş ve uzun süre muhalif tavrını sürdürmüştür. Yeniçerilerin mezkûr coğrafya Müslümanları için önemli olması gibi, ve belki de daha fazla, Osmanlı İmparatorluğu için de Balkan coğrafyası önemli idi. Çünkü başkentin hububat ihtiyacının yarısından fazlası bu bölgeden karşılanıyordu. Bu bağlamda İstanbul'un tahıl ve özellikle buğday ihtiyacı Bulgaristan kıyıları, Dobruca, Tuna limanları, Marmara'nın batı kıyıları ve Mısır'dan sağlanıyordu. Anadolu'nun Karadeniz kıyıları ile Ege kıyıları ise genelde kıtlık dönemlerinde yoğun bir şekilde kullanılıyordu. Yine mesela İstanbul'un et ihtiyacının karşılandığı ana kaynak Eflak, Bulgaristan ve Trakya idi. (Güran, 2014: 42-43)

Tablo 7

**Zahire Nezareti Tarafından İstanbul Fırınlara Dağıtılan Buğdayın
Getirildiği Bölgeler İtibariyle Dağılımı (%)**

Dönemler	Rusya	Karadeniz		Marmara	Akdeniz		Mısır
		Anadolu	Rumeli		Anadolu	Rumeli	
1810-1814	26,0	8,5	18,7	12,0	6,4	10,8	17,6
1814-1819	18,2	6,1	21,7	12,9	12,4	12,0	16,7
1819-1824	2,7	6,3	38,5	8,4	19,8	4,8	19,5
1824-1829	10,4	11,4	30,6	38,0	0,0	2,7	6,9
1829-1835	11,2	13,5	23,3	19,3	8,9	16,7	7,1

Kaynak: (Güran, 2014:23)

1810 yılında İstanbul'un ihtiyacı olan miri ve rayiç bedelli buğday miktarının %35'i Anadolu'dan ve yine %35'i Balkanlardan karşılanırken, %30'u da Trakya'dan ve Doğu Akdeniz'den karşılanmaktaydı. (Güran, 2014:9) Yani buğday ihtiyacının %70'lik bir dilimi İmparatorluğun batı kısımlarından karşılanmaktaydı. O nedenle söz konusu coğrafyanın ve tebaasının kaybedilmesi asla kabullenilebilir bir şey olamazdı. Ancak yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere ilga sonrasında, beklendiği gibi siyasi ve toplumsal birtakım tepkiler yaşanmış olsa da, iktisadi anlamda uzun dönemli herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır. Balkanlar ile ticaret kısa süreli bir sıkıntı sonrası tekrardan normal akışına dönmüştür. Tabloda da görüldüğü gibi 1824-1829 döneminde Rumeli taraflarından gelen

zahirelerde bir miktar azalma gözükse de ticari seyir sonrasında normale dönmüştür. Anadolu'nun Akdeniz tarafından 1824-1829 döneminde oranların sıfıra inmesi ise dikkat çekicidir. Yani kalıcı bir sıkıntıya dönüşmemiştir.

Dönemin fiyatları incelendiğinde ise bir değişim göze çarpmaktadır. İlga ile birlikte zahire fiyatlarında 1826-27 döneminde bir düşüş olmuştur. Ancak 1827-28 döneminde sıradışı bir artışla fiyatlar eski haline yaklaşmıştır.

Tablo 8:

Zahire Nezareti'nin İstanbul Fırınlara Dağıttığı Zahrenin Fiyatları

Yıllar	Buğday		Arpa	
	Guruş/Kile	İndeks	Guruş/Kile	İndeks
1821-2	3,89	120,8	-	-
1822-3	3,88	120,5	2,75	160,8
1823-4	4,11	127,6	2,75	160,8
1826-7	2,98	92,5	1,50	87,7
1827-8	4,38	136,0	4,25	248,5
1828-9	7,18	223,0	6,46	377,8
1829-30	13,00	403,7	7,00	409,4
1831-2	11,83	367,4	5,71	333,9

Kaynak: (Güran, 2014: 24-25)

Bu bağlamda 1826-27 dönemindeki fiyat düşüklüğü, ilga ile yaşanan talep azalışına ilişkin olabilir. Nitekim altı nolu tabloda İstanbul fırınlarına dağıtılan zahire miktarlarına baktığımızda, bir önceki döneme kıyasla 1824-29 döneminde fırınlara dağıtılan zahirede bir milyon kile kadar azalma olduğunu görmüştük. İlga tarihinin de dâhil olduğu bu dönemdeki azalış bu bağlamda fiyatlarla da onanmış olmaktadır. Bu açıdan

bakıldığında neredeyse mevcudunun yarısı pazarda bazı yerler edinmiş bir sınıfın ilgaya muhatap olması başkent ekonomisini zora sokmuştur denilmesi zordur. Bu nispette iktisadi ocakların söndürülmesi gerçekten bir cehennem etkisi yarattı mı diye baktığımızda Ahmed Cevdet Paşa'nın bu görüşe katılmadığını görmekteyiz. Ona göre ilga sonrası askeri masraflara karşılık bazı yeni gelir kaynakları oluşturulması halka pek hoş görünmese de bunlar “yeniçeriler zamanında halktan sızdırılan paralara” kıyasla pek hafif kalmaktaydı. (Ahmed, Cevdet Paşa, 2011:436)

4.4.2. İstanbul Pazarında İlğanın Etkisinin İncelenmesi: İmalat ve İşgücü

Genel anlamda 19. yüzyıl boyunca üretimin arttığını Quataert'in çalışmalarından biliyoruz. Dışa açılma ile birlikte üretimde bir artışın geleceği zaten beklenebilir bir sonuçtur. Ancak belirtmek gerekir ki üretim artışı ve genişlemesi Osmanlı'da ücretli bir emek olgusu yaratmadı. Çünkü merkezi otorite olarak Osmanlı yöneticileri tarım üretiminde ve tarım dışı üretimde küçük üreticilikten yana idi. (Pamuk, 2012b:63) Esasen bu klasik zanaat sistemi son yeniçerilerin de gördüğü sistemdi.

Quataert Osmanlı imalat sektörünün 1830-50 arasında en ağır darbeyi yediğini belirtiyor. (Quataert, 2013:293) Bu noktada, dönemlendirmesinin ilgayı müteakip zamana denk gelmesi de Quatert açısından anlamlıdır. Nitekim Quatert Ocağın ilgasının loncaların üzerinde bulunan ve merkezi otoriteye karşı korunma imkânı sağlayan yapıyı da ortadan kaldırdığını söylüyor. Bu noktada imalat sektörünün yediği darbede ilga hadisesinin etkisi olduğu açıkça ifade edilmektedir. Ama Quataert bu sıkıntılı dönemde bile mevcut bazı sektörlerin üretimini artırdığını ve hatta iç pazara yönelik yeni sektörlerin doğduğunu da ifade ediyor. Hatta aynı dönemde ilk büyük ihracat sektörünün de yani ham ipek üretiminin de yükseldiğini ekliyor. (Quataert, 2013:293) Nitekim kentlerde üretim yapanlar “ithal malı iplik kullanarak, yerel beğenilere yönelik kumaşlar dokuyarak ve hepsinden önemlisi,

daha düşük ücretleri ve kârları kabullenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.” (Pamuk, 2012b:18) Yani buradan yola çıkarak ifade edebiliriz ki ilga ile birlikte Osmanlı imalat sektörü kendisini rekabet etmekten aciz bırakacak kadar önemli derecede bir kayba uğramadı ancak belli bir dönem şok söz konusu oldu.

İlga sonrası tüketim ahlakının da uzun süre bozulmadığını söyleyebiliriz. Yani klasik düzende yerleşik olan tüketim ahlakı yine devam etmiştir. Geleneksel olarak maliyeti düşük tutup piyasada daha fazla müşteri ve pazar imkânı bulmak klasik düzende loncalar aracılığıyla önleniyordu. Standart kalite ve üretim imkânları farklılaşmayı önliyordu. Kalitenin düşürülmesine mani olan bu sistem nihayetinde tüketiciye de kalite konusunda belirli bir seviyede ürünle muhatap olma alışkanlığı kazandırıyordu. Açıktır ki bu durumdaki Osmanlı tüketicileri Batı mallarından genellikle daha pahalı olsalar bile yerli mamulleri tercih etmekteki devamlılığa katkı sağlamıştır. Daha iyi kalitedeki yerli malı tercih etmek demek beğenilere yönelik bir tercih esasına dayanır ki esasen bu durum da Quatert’in de vurguladığı gibi Avrupa imalatçılığına karşı bir direniş biçimiydi. (Quataert, 2013:294)

İmparatorluğun sefer hazırlıklarında önemli rolü olan ve ‘orducu esnaf’ denilebilecek bir tip de pazar kapsamında bahsi geçecek bir sınıftır. Zira ilga sonrası bu sınıf da doğaldır ki olumsuz etkilenmiştir. Orducu esnaf bir anlamda şehrin günlük ekonomik hayatını düzenleyen sivil bir zümrenin ordu içindeki temsilcisi olarak telakki edilebilir. Yeniçeri Ocağının kaldırılması ilk etapta orduya yönelik üretim yapan üreticiyi darboğaza itmiştir. Çünkü üreticinin neyi, nasıl ve ne miktarda üreteceğini bildiği bir süreç bir anda yok edilmiştir. Alıcı olarak devletin bizzat rol oynadığı böyle bir hazır pazarın dünya ekonomisi ile rekabette orducu esnaf tarafından himayeci bir imkân olarak

görülebileceği açıktır. Bu kapsamda 1826 sonrası yeni düzende orduya yönelik çalışan Osmanlı tekstil imalatçılarının pazarı gerçekten yok olmuştu. (Quataert, 2013:18)

Bu kapsamda ilganın ekonomik etkileri sadece başkenti ve yeniçerilerin etkin olduğu pazarları değil askeri malzeme üretimi kapsamında devletin taleplerini karşılayan üretici bölgeleri de etkilemiştir. Bu etkinin tabii olumlu ve olumsuz sonuçları vardır. Quataert, Selanik bölgesinde ilga sonrası yaşanan ağır ekonomik sıkıntıya rağmen tekstil üretiminin devam eden bir kaç on yılda canlılığını koruduğunu belirtiyor. (Quataert, 2013:93) Özellikle belirtmek gerekir ki Selanikli Yahudi üreticiler için söz konusu sıkıntı önemli keredeydi. Zira bunlar 16. yüzyılda yaşanan dışsal şoklar nedeniyle piyasa için üretimden kopmak zorunda kalmışlardı. Sadece devletle çalışmaya alışmışlardı. Bazı imalatçılar pazara yönelik üretim için Selanik'ten ayrılrsa da kalan birçok imalatçı devletle çalışmaya devam etti. Nihayetinde ticari özelliğini kaybetmiş olsa da bu sanayi 1826'ya kadar ayakta kaldı. (Faroghi, 2011:91-92) Bu konuda Faroghi de 1826 sonrası Bulgar aba üretiminde, imalatçıların yeni oluşturulan askeri birliklere kumaş temini için yaptıkları sözleşmeler ile üretimin büyüdüğünden bahsediyor. (Faroghi, 2011:236) Yani devletin monopson gibi görülebileceği bir usul yeni ordu düzeninde de devam etmişti. Bu açıdan bakıldığında ilganın sonuçları sadece kışlalarının merkezi olan başkentle sınırlı değil denebilir.

Osmanlı Sanayisinin Geri Kalması

Esasen ordunun ve pazarın ilişkisi bağlamında daha derin değişimlerin yaşandığını vurgulamak gerekir. İmparatorluk, 1820'lerden ve hatta yeni askeri organizasyondan sonra birçok sınaî mala ihtiyaç duydu. Ancak Osmanlı Devleti baştan beri devlet olarak iktisadi faaliyete doğrudan girmeye yanaşmamıştı. Osmanlı daha ziyade özel sektörcüydü. Devlet ancak top, gemi gibi esnafın kaldıramayacağı üretime yönelmişti. Bu

doğrultuda da tüfek, barut, ok gibi malzemelerin yapımını devlet, özel sektöre yani esnafa bırakmıştı. Ancak bu durumun 18. yüzyıldan itibaren biraz değiştiği söylenebilir. Bu değişimin esas nedeninin de kalite ve hacim itibariyle artan devlet talebinin esnaf üretimi ile karşılamanın imkânsızlığıdır. Nitekim o dönem için iplik, deri, kumaş, kâğıt ve fes gibi sivil malların alanında devlet manifaktürlerinin kurulduğunu görüyoruz. (Yılmaz, 2003:378)

Bu bağlamda esnafın kalitesinin düşmesinin, kendi dinamikleri dâhilinde lonca sisteminin bozulması olarak ele almanın yanında piyasa sistemine, üretim ve pazarlama mekanizmasına dışarıdan bir müdahale olarak yeniçerilerin rolü de muhakkak ki önemlidir. 18. yüzyılın son döneminde ortaya çıkan “yatırım çözülmesi” (Genç, 2014:13) ile birlikte devletin, pazarın birçok yerine bizzat ürettiği üretici olarak girmesinin klasik düzeni yıkıcı ilk etkilerden birini de ortaya çıkardığı da ifade edilmektedir. Genç, üçlü koordinat sistemine dayanan Klasik düzende bu ilk darbe yiyenin de ‘gelenekçilik’ olduğunu söylüyor. (Genç, 2014:14) Hiç şüphesiz bu da 19. yüzyılın ortalarından itibaren modern ekonomiye geçişin temellerini oluşturan bir başlangıcı tetikleyecekti.¹¹

Daha klasik düzenin ilga sonrası dönüşümü başlamadan ya da modern ekonomik girişimlerin adı anılmadan Osmanlı’da üretimin bir nebze de olsa hareketlendiğini biliyoruz. Ancak tabi bu hareketlenme piyasanın işleyişinin, iş organizasyonunun veya hukuki yeniliklerin getirdiği bir sonuç olarak görülmemeli ve hatta bu büyüme ciddiye de alınmamalıdır. Nitekim Osmanlı imalat sektöründe 1750 sonrasında bir büyüme olsa da, bu sektörün dünya ekonomisindeki önemi de sürekli olarak küçülme eğilimindeydi. (Quataert, 2013:40) Yani İmparatorluk dünya pazarları ile münasebetinin doğal akışında, rekabete dayalı bir üretim artışına girmemişti. Zaten Osmanlı düzeninin

---

¹¹ İlga ile birlikte başlayan bu dönüşüme dair yorumların ayrıntısına bir sonraki başlık altında yer verdik.

batı ile rekabet edemeyeceğini de rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Osmanlı klasik pazar anlayışı rekabete ve onun gerektirdiği düşük maliyet temelli seri üretime uygun değildi. Klasik anlayış esasen kaliteye ve ihtiyaca dönük tavrı ile malumdur.

Bu doğrultuda Osmanlı'nın Batı imalatıyla rekabet edememesinin nedenlerini Donald Quataert'in çalışmasından süzerek şöyle sıralayabiliriz; (Quataert, 2013:285-287)

- Piyasaya yönelik kapsamlı ve derin bir okuma yapamadı. Hızla değişen piyasa talebi ve moda kültürüne alışamadı. Daha da farklı bir açıdan bakılırsa kaliteden ödün verip fiyat düşüklüğüne odaklanmadı.
- Üretim teknolojisinde görülen yeniliklerden uzak duruldu.
- Özellikle ekonomik büyüme için gerekli olan piyasa şartları sağlanamadı. Parçalanmış piyasa ve küçük tarımsal üretim yeterli sermaye birikimi imkânı sağlamıyordu.
- Hammadde kaybının önüne geçilemedi. Uluslararası fiyatların yükselmesi ile iç piyasadan kaçışlar yoğunlaştı.
- Yoğun siyasi ve askeri hareketlilik sebebiyle Osmanlı imalatçıları geleneksel pazarlarını ve müşterilerini kaybetmişlerdi.
- Klasik düzenin zanaat ehli artık çıraksız ölmeye başlamış ve arkalarında sınaî anlamda çıktı sağlayabilecek zanaat sahibi yeterli nüfus bırakamamışlardı. Toplumun kaybolan bu niteliğinin üstüne de ciddi bir maaşlı nüfusun yani sivil bürokrasinin ortaya çıkması dengeleri bozmuştu.

Bu bölüm doğrultusunda incelersek pazarda ücretlerin-fiyatların belirlenmesi ve nüfus hareketliliği önemli bir bağlamı barındırıyor. Teorik arka plan oluşturmak adına Osmanlı'da reel ücretlerin kısa ve orta vadede en önemli belirleyicisinin nominal ücretlerin fiyat değişimlerine ayarlanması ve fiyat değişimlerinin en önemli nedenlerinin ise hasat

şartları, ulaşım zorlukları ve –talebi etkileyen- savaşlar olduğu, uzun vadede de reel ücretlerin belirleyicisinin emek arzı ve talebi olduğu kabul edilebilir. (Özbay, 2003:117)

Nitekim aşağıda da görüleceği gibi nominal ücretlerin fiyatlara ayarlanması ile ciddi bir reel ücret sıkıntısı olmamıştır. Ancak fiyat değişiminde ise savaş(Rus harbi) gibi konjonktürel etkilerin yanında merkezi otoritedeki rahatlama ile de yukarı doğru bir seyir gözlemlenmiştir.

Söz konusu dönem için Pamuk’un verilerinden yararlanarak devam edelim.

Tablo 9

İstanbul’da Fiyatlar Ve Ücretler (On Yıllık Ortalamalar)

Tüketici Fiyat Endeksi			Nominal Günlük Ücretler				Reel Günlük Ücretler	
Yıllar	Akçe	Gümüş	Düz İşçiler		Vasıflı İşçiler		Düz	Vasıflı
			Akçe	Gümüş	Akçe	Gümüş		
1800-1809	34,7	1,91	114,4	5,3	217,7	10,0	0,84	0,88
1810-1819	49,5	1,86	202,6	6,9	401,2	13,7	0,95	1,04
1820-1829	62,8	1,26	275,9	5,0	475,4	8,9	1,13	1,10
1830-1839	130,1	1,12	608,8	4,5	1.054	7,8	1,11	1,05
1840-1849	181,0	1,70	717,2	5,9	1.238	10,1	0,99	0,95

Kaynak: (Pamuk, 2013:166)

Pamuk'un 1469-1914 arası İstanbul fiyat endeksi grafiğine baktığımızda görüyoruz ki ilganın olduğu 1820-29 arası dönem İstanbul için enflasyonun daha hızlı arttığı dönemdir. 1800-09 arası dönem için enflasyon yaklaşık olarak %25'ten %40'a kadar gelmiştir. 1810-19 döneminde ise enflasyon %40'tan %50'ye kadar gelmiştir. Nihayet 1820-29 arasında enflasyon %50'den %100'kadar çıkmış bulunmaktadır. (Pamuk, 2012a:260) Yani 1820-29 döneminde ekonomik seyrinde normalin dışına çıkış söz konusudur. Pazarın genel fiyat düzeyini etkileyecek meseleleri dikkate alırsak bunların başında tağşiş politikası gelir ki bu politika ilga sonrası daha kolay tercih edilir olmuştur. Bu kapsamda yeniçerilerin yok edilmesinin bizzat pazardaki fiyatlara etkisi olmayabilir. Ancak politik anlamda tağşiş tercihinin yeniçeri muhalefetine kalkmasıyla kolaylaşması ve Rusya ile 20'lerin sonunda girilen savaş bu enflasyon oranında ciddi pay sahibi de olabilir. Yani dolaylı olarak ilganın bunda bir payının olduğu kabul edilebilir. Ancak 1830-39 döneminde enflasyonun ve ücretlerin hareketliliği gösteriyor ki yeniçerilerin ortadan kalkması 30'larda yaşanan hadiseler kadar pazara etki etmemiştir. Nitekim 30'ların hareketli yıllarına nazaran önceki dönem daha rayında bir seyir izlemiştir.

İşgücü

Bu bölüm kapsamında taleple birlikte işgücünün de (yeniçerilerin pazardaki varlığı düşünülünce) dikkate alınması önemlidir. Sonuçta yeniçeriler sadece maaşlı bir tüketici sınıf değildi. Bunlardan bazıları asker ve işgücü olarak piyasada bulunurken bazıları da esnaf-zanaatkar ve hatta işletmeci olarak piyasada bulunabiliyordu.

İlga sonrasında İstanbul piyasasında iş gücü veya kalifiye usta sıkıntısı yaşandığını da söylemek zordur. Zira merkezi otorite, ilgaya dair her meselenin, sonuçları ile birlikte mahallinde çözülüp bitmesini istiyordu. Sürgün gerekiyorsa da bunlar yine gözetim altında sürgünleri yapılanlar olmalıydı. Yani İstanbul'a gelecek çift ve çubuk

kaçkını kimseyi istemiyorlardı. (T. Özcan, 2012:72) Merkezin işgücü veya kalifiye usta sıkıntısı olsaydı bu şekilde taşraya kapılarını kapatan bir politika gütmesi beklenemezdi.

Devlet İstanbul'a geri dönmeler hususunda gayet sert ve özenli politikalar uygulamaya sokmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra memleketlerine gönderilmiş olup Anadolu ve Rumeli'de bulunan ocak mensuplarının yeniden İstanbul'a dönmelerini önlemek için devletin çabası hakikaten dikkat çekicidir. Bu bağlamda II. Mahmud, daha 17. yüzyılda uygulanmaya konulan bir usulü kurallaştırarak bir yerden başka bir yere gitmeyi izne bağlayan mürur tezkerelerini devreye sokmuştur. Ocak kaldırıldıktan hemen sonra Rumeli ve Anadolu'da görevli yöneticilerle, kadı ve diğer görevlilere gönderdiği emirlerle özellikle dini vurgu ön planda tutularak (yeniçerilerin din ve devlete ihanet, Allah'ın Kitabına muhalefet ettikleri için ocaklarının söndürüldüğü gibi) gerekli cezaların verildiği açıklanıyordu. Bu arada eskiden beri uygulanmakta olan, fakat bir süreden beri uyulmayan "yoklama" işine yeniden girişildiği, ne yaptıkları belli olmayan Etrak ve Ekrad taifeleri ile hamal, manav, tellak gibi bir kısım ihtiyaç fazlası esnafa mürur tezkeresi verilerek İstanbul'dan çıkarıldıkları bildiriliyordu. Bunların oralarda ziraatla ya da başka işleri varsa onlarla meşgul olacakları düşünülmüştür. Böylece İstanbul, merkezi otorite aleyhine olma ihtimali taşıyanlardan temizlenmeye çalışılmıştır. Fakat devlet adamlarında, gönderilen bu kişilerin İstanbul'da iyi para kazanmalarından ötürü gönderildikleri yerlerde ziraatla uğraşmayacakları, bir bahane ile hemen memleketlerinden tezkereler alarak ardı sıra İstanbul'a tekrar gelebilecekleri düşüncesi de vardı. (Sezer,1997:227) Buna göre “Bunu önlemek için öncekinden daha fazla dikkat edilerek "o misillü çift ve çubuk kaçkını birtakım Etrak ve Ekrad ve sair başıboş" kimselerin İstanbul'a gitmelerine izin verilmemesi isteniyordu.” (Çadırcı, 1980:54) Taşraya verilen emirlere göre yeniçerilik iddiasında olanların önceki hareketlerinden vazgeçerek ziraatla ve ticaretle

uğraşmaları, şer-i şerife muhalif hareket etmemeleri, bulundukları yerin vali, kadı, naip vs. gibi memleket zabitlerine itaat etmeleri önerilmiştir. (Beşirli, 2003:21)

II. Mahmut bir taraftan sık sık emirler yayınlayarak büyük şehirlere işsiz güçsüzlerin akın etmelerini önlemek isterken diğer taraftan yeni önlemlere de başvurmakta idi. Bu kapsamda daha önce değinildiği gibi 1826'da İstanbul'da İhtisap Nezareti kurulmuş, şehrin güvenliği büyük ölçüde bu nezarete bırakılmıştı. Buna mukabil hazırlanan yönetmeliğe men-i mürur ile ilgili hükümler de konulmuştu. Bütün işyerlerinde çalışanların kimliklerini gösterir defterler düzenlenecek, yeniden hiç kimse işe alınmayacaktı. Bir kimsenin İstanbul'a gelmesi gerektiğinde mahallinden alacağı mürur tezkeresinde iş bulmak, ticaret ve asker yazılmak gibi neden niçin geldiği yazılacaktı. (Çadırcı, 2013:70) Tüm bunlarla görüyoruz ki imparatorluk yöneticileri İstanbul için bir nüfus eksenli bir arz veya talep sıkıntısından çekinmemiştir.

4.5 İlga Sonrası Bütçenin Ve Devlet Hazinesinin Durumu

Devletin 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı yani merkezî orduyu ilga etmesiyle birlikte bir otorite boşluğu ve başıbozukluk olması beklenebilir. Hâlbuki İmparatorlukta siyasi olarak merkezi gücü sağlamlaştırmaya dönük olarak yapılan girişimlerin kilidini açan olay Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olmuştur. Buna ilaveten devletin mali açıdan da gücünü ve kontrolünü kaybetmediğini ve hatta merkezi anlamda güçlendiğini dahi söyleyebiliriz. Yani devlet maliye, bürokrasi, eğitim, hukuk ve yargı alanlarında da reformlarını merkezileşme yolunda gerçekleştirmeye devam etmiştir. Hatta Cezar, 19. yüzyılın ilk yarısında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını bir dönüm noktası olarak ele alır ve mali, idari, mülki yapıyı yeniden biçimlendiren bir merkezileşmeye dikkat çeker. Nitekim ilga sonrası mali açıdan merkezileşme sürecini de “yeni kurumlaşmalar süreci” diye adlandırır. (Cezar, 1986:235)

Bu merkezileşme hareketi bütçe açısından da bazı önemli faydalarını göstermiştir. 1770'lerden 1840'lara kadar Osmanlı maliyesi ciddi bütçe açıkları ile karşı karşıya kalmıştı. Hatta bu açıklar 1820'lerle birlikte en yüksek noktalarını görmüştü. Devlet bu durum karşısında öncelikle vergi kaynakları üzerindeki denetimi artırma ve iç borçlanmaya ağırlık verme şeklinde iki tedbire ağırlık verdi. (Pamuk, 2012a:204) Bu noktada yeniçerilerin hesaptan çıkarılması amaçlara uygun bir politika olmuştur. Çünkü yeniçeriler taşrada, pazarda, limanlarda kendileri lehine kurdukları düzen sayesinde merkezî denetimi etkisiz kılmakta ve vergilerin toplanması gibi mali öneme haiz işlerin yürütmesinde aksaklığa, verimsizliğe neden olmaktaydılar. Buradan hareketle; yüz yıl arayla vergi gelirlerinin oransal karşılaştırmasını yaparsak 'dağılma döneminde' olan İmparatorluğun lehine bir gelişim görebiliriz. Nitekim 19. yüzyılın başlarında devletin vergi gelirleri ekonominin toplam büyüklüğü içerisinde %3'lük bir paya sahipti. Bu rakam Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda %12'yi aşıyordu. (Pamuk, 2015:91) Bu durum vergi oranlarının artırılması yoluyla da oluşmuş değildi. Esas neden vergi toplamada verimlilik ve devletin vergi gelirlerini paylaştığı taşradaki aracılara devreden çıkarması olmuştu. Çünkü ayan ve mültezimin vergi toplama sürecinde aldığı paylar devletin bir nevi vazgeçmek zorunda olduğu hazine gelirleri idi.

II. Mahmud dönemi merkezileşme hareketi hemen ilk elden daha modern bir iktisat anlayışını getirmiştir diyemeyiz. Ancak daha modern bir iktisadi yapı yaratma noktasında önemli bir başlangıçtır diyebiliriz. Bu merkezileşme hareketi sırasında ayanın tasfiyesi veya merkeze bağlılığını garanti altına almak da önemli idi. Bu bağlamda kırsala dönük denetimi artırma ve tarımsal artığa lehte bir oranda ortak olabilmek için devlet bir takım politikalar takip etmiştir. Merkezi otorite güçlendirildikçe İmparatorluk daha modern mali ve ekonomik yenilikler yapabirmiştir. Bu noktada esas rolü oynayanlar, Avrupa'da

olduğu gibi, belirli sermaye sahipleri değildir. Bilakis Osmanlı'da bu atılımlar genelde günümüz dünyasında hantal olarak bilinen bürokratik kadroların öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Merkezileşme yolunda ayanın güçleri eritildikçe bu yönde atılımlara direnç de kırılmış oluyordu. İmparatorluğun sermaye sahibi sınıfı olarak değerlendirilebilecek ayan üyeleri ellerindeki sermayeyi zaten devlet aracılığıyla tutmaktaydılar. Birçoğu modern bir iş organizasyonu, üretim tekniği vesilesiyle piyasa üzerinden sermaye edinmiş değildi. Bunların sermayeleri genelde devlet adına vergi toplayıp devletin vergi gelirlerine ortak olmak yoluyla kazanılmıştı. Dolayısıyla da devlet vergi toplama gücünü ellerinden aldığı zaman birçoğu sermayesini artıramıyor ve koruyamıyordu. Tabi merkezi bürokrasi açısından bakıldığında modern bir iktisadi yapı da belirli bir yere kadar kabul edilebilirdi. Çünkü dünya kapitalizmine açılış, ekonomi ve toplum üzerindeki denetimin yitirilmesi tehlikesini de beraberinde getiriyordu. (Pamuk, 2012b:6)

Şüphesiz ki askeri ve idari anlamda bir merkezileşme mali açıdan bir incelemeyi zorunlu kılar. Nitekim mali kaynakların merkezileşme süreci, merkezi ve büyük bir ordu kurmanın gereği olarak böyle bir orduyu yaratma çabalarıyla birlikte yürümüştür. (Cezar, 1986:244) Bir devletin vergi toplama imkânını siyasi ve idari gücü belirlemektedir. Devlet uzun bir dönem taşrada vergi toplama işini iltizam ve malikâne gibi mukataa usulleriyle yürütmüştü. Yani bir nevi kendi payına düşecek olan verginin bir kısmını yerel otorite sahibi kişilerle de paylaşmış oluyordu. Çünkü sadaretin, İmparatorluğun hemen her yerine çabuk ulaşacak, etkin ve nüfuzlu bir örgütü söz konusu değildi. II. Mahmud'un ilk zamanlarında ayanların gücünün zayıflatılması ile birlikte merkezdeki yüksek düzey bürokratların ve sermayedarların bunlarla olan ilişkisi de

zayıflatılmıştı. Böylece vergi toplamada etkinlik sağlanmış olmakla birlikte merkezin topladığı vergi gelirleri de artmıştı. (Pamuk, 2012a:206)

İlga sonrası siyasi otoritenin yanında askeri anlamda da yeni ordu sisteminde bir merkezileşme söz konusu olmuştur. Mansure ordusu eski ordunun bölünmüşlüğüne karşın sadece tek bir ordu olarak görünmekteydi. Bu ordu sadece Redif ismiyle taşra örgütlenmesi olarak ayrılmakta ise de bu birlikler de Mansure birliklerinden sayılmaktaydı. Bu durum da eskiden eyalet ordusu için ayrılan mali kaynakların bundan böyle yeni ordunun finansmanına ayrılmasını gerektiriyordu. Bir başka ifade ile askeri yapı ve sistemdeki merkezileşme, mali kaynakların da merkezileşmesini zorunlu kılıyordu. (Cezar, 1986:247)

Tabi bütçe hususunda genel manada bahsettiğimiz değişimi müteakip bütçenin içeriğine dönük değişimleri de ayrıntılı incelemekte fayda vardır. İlga öncesi ve sonrası bütçedeki askeri harcamaların seyri de önemi haizdir.

Dönemin öncesi ve sonrasına dair rakamlara baktığımızda muazzam derecede bir farklılık hemen göze çarpıyor. Mesela 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda 18 milyon kuruşluk bir bütçe harcamasından söz ederken 1830'ların sonuna gelindiğinde yaklaşık 400 milyon kuruşluk bir bütçe harcamasından söz etmek durumunda kalıyoruz. (Cezar, 1986:296) Tartışmasız bu rakamlar muazzam bir yükselişi ifade etmektedir. 18. yüzyıldan 1840'lara kadar merkezi devlet bütçelerinin neredeyse yarısından fazlası askeri harcamalara gitmekteydi. Bu oranın savaş dönemlerinde harcamalar lehine yükseldiğini tahmin etmek zor değildir. Mesela 18. yüzyıl sonlarında askeri harcamalar dönem bütçesinin %75'i civarında ve yaklaşık olarak 12-13 milyon kadar oluyordu. Ancak 1840'a geldiğimizde bütçenin yarısı oranında olsa da yaklaşık 220 milyon civarında bir askeri harcama söz konusudur. (Cezar, 1986:301) Devletin askeri

giderinin aradan geçen zaman itibariyle neredeyse 20 katına çıkması şaşırtıcıdır. Bu bağlamda 1788 ve 1836 arasında Osmanlı kuruşunun sterling ve ducat gibi yabancı paralar karşısında değerinin %500 kadar düştüğünü göz önüne aldığımızda sadece enflasyon etkisi ile bu giderlerin 1840'ta 85-90 milyon kadar olması beklenirdi. (Genç, 2005:140) Oysa toplam giderler 400 milyonu aşmıştı bile.

Bu askeri harcamaların finansmanı da giderek devleti zor duruma düşürüyordu. Dönemin önemli bir ayrıntısı da burada ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilgayı klasik düzenin dağılışının en önemli ayağı saysak da ilga sonrası ilk mali politikalar Osmanlı klasik iktisat anlayışının ürünleriydi. Bunlardan *cizye zammı* ve *ihtisab vergisi* gibi uygulamalara bakmakta yarar vardır.

İlga ile birlikte yeni bir ordunun kurulması hiç kuşkusuz devletin mali açıdan rahat bir döneminde gerçekleşmemiştir. Hâlihazırda sürmekte olan Yunan Ayaklanması, sürekli dikkat isteyen Sırp milliyetçilerinin durumu ve son 50 yılın ağır mali yükleri ile birlikte Ruslarla olan ve bir kaç yıla savaşa dönüşecek gerilim muhakkak mali açıdan devleti sıkıştırıyordu. Bu dönemde Mansure birliklerinin maaş, iaşe ve donatımı için yeni gelir kaynakları bulmak zaruret halini almıştı. Bulunacak gelir kaynağı da ilk etapta Temmuz 1826'da alınan *cizye zammı* kararı olmuştu. Bu karar şimdilik duyurulmayacak, ilk tahsilâta Muharrem 1243'te yani Temmuz/Ağustos 1827'de başlayacaktı. O günün cizyeye muhatap reayası, gelirlerine göre âlâ, evsat ve ednâ şeklinde üç sınıfa ayrılmış olup her birinden de günün rayicine göre sırasıyla 36 kuruş, 18 kuruş ve 9 kuruş alınacaktı. Yeni ayarlama ile cizyeye ortalama %30 civarında bir zam yapılmış olmaktaydı. (Cezar, 1986:247)

Asakir-i Mansure finansmanına tahsis olunan bir diğer vergi de *ihtisab resmidir*. (Cezar, 1986:250) Bu resmin önemli bir özelliği de hedefinde esnaf ve zaruri

malların olmasıydı. Yani esnekliği düşük mallara yönelik bir politika güdülmüştür. Vergi sırayla İstanbul, İzmir, Edirne, Bursa gibi yerlerde uygulamaya konulmuş olup bir yıla kadar Kastamonu, Ankara, Maraş ve hatta Antakya'yı da kapsamına almıştı. (Cezar, 1986:251) İhtisab vergisi ile Yed-i Vahid uygulamasının bu süreçte birbirini güçlendirdiğini ve yerleştiklerini söylemek gerekir. Yani bir nevi ilga sonrası devletin politik anlamda rahat bir tavır almasının kolaylaştığı söylenebilse de reel anlamda görülen bir devlet gücünün nüfuzu söz konusu olmuştu. Ancak bu ihtisab uygulaması yoğun eleştiri ve tepkiler neticesinde Tanzimat'a varmadan fermanlar yayınlanarak kaldırılmıştır. Böylece neredeyse bütün etkin uygulama dönemi 1826-33 arası olmuştur. (Cezar, 1986:252)

Yani esasen Türk tarihçiliğinin Osmanlı modernleşme hareketi içerisinde saydığı ve hatta en önemli merhalelerinden biri olarak gördüğü ilga vakasının hemen ertesinde gerçekleştirilen bu daraltıcı maliye politikaları hiç şüphesiz 1826 sonrası nadiren rastlanılabilecek ekonomi politikalarındandır. Çünkü bu politikalar *fiskalist* kokusu ile klasik düzen paradigmasını hatırlara getirmektedir.

İlga sonrası yeniçerilerin takibatının ve tahkikatının getirdiği zorlukların yanında bir de Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulmasıyla gelen ağır yük maliyeyi zorlamaktaydı. Nihayetinde de oluşan mali sıkıntıların giderilmesi için İmparatorluk hazinelerinin kullanılabilecek tüm imkânları kullanılmış ve hatta Padişah(emlak-i hümayun) ile yüksek rütbeli devlet ricali(kapu harcı ve bohça baha gibi) de açıkların kapanması uğruna kendi gelirlerinden bazılarından vazgeçmek zorunda kalmışlardı.

Bütün bu girişimlerin sonuç verdiğini söylemek maalesef mümkün değildir. Ne türlü bir politika uygulanırsa uygulansın muazzam miktarda artan masraflara yetişmek

mümkün olmuyordu. Yapılan cizye zammı hâlihazırda hazineye bir fayda sağlamıyordu. Nitekim bu durum ilk elden finansman açığı ihtiyacını hala çözememişti. Boğazların ve İstanbul'un tahkim ve savunması ile birlikte muntazam asker yazımına da devam edilmesi gerektiğinden defterdar miri hazinenin sıkıntıda olduğunu Padişaha bildirdi. Neticede Sultan'dan istenilen meblağ 33.347 kise yani 16.674.000 kuruş idi. (Cezar, 1986:258) Padişah bunun üzerine Asakir-i Mansure Nazırı Saib Efendi'den defterdardan ve Darphane Nazırından ayrıntılı rapor istedi. Rapora göre Asakir'i Mansure'nin bir yıllık maaş, tayinat ve elbise masrafları tahminen 34.000 kise yani 17 milyon kuruş idi. Ancak bu masraflara karşılık gösterilen gelirler ise sadece üçte bir kadarını karşılıyordu. Yani 11 milyon kuruşun üstünde bir para tedariki gerekliydi. Gerekli finansmanın sağlanması için yeni bir düzenleme ile üç kaynak bu açığa tahsis edildi. Bunlar; (Cezar, 1986:248)

- Cizye zamları hâsılatı
- Darbhane-i Amire tarafından zabt ve idare olunan çeşitli mukataaların hâsılatı,
- Ceb-i Hümayun Hazinesince zabt oluna gelen Emlâk-i Hümayun'nun hâsılatı ile 'kapu harcı' ve 'bohça baha'lardan sağlanan hâsılat [Hazine-i Amire'ye devredilmiş ve Mansure giderleri açığına karşılık olarak tahsis edilmiştir.]

Sonuç olarak bu gelir kaynaklarının yönetimi defterdara devredilmekle Darbhane ve Ceb-i Hümayun'dan ayrılmış ve Hazine-i Amire'ye katılmış oluyordu. Hazine-i Amire'de bir büyüme sağlanmış ancak iki başlılık yaratmasa da ayrı bir hazine ortaya çıkmış oluyordu. Yani baş defterdar yine yetkili olsa da askeri gelir ve giderlerin idaresinde Asakir Nazırı da söz sahibi olmuştu. Açıktır ki Darbhane'nin, yeni durumda gelir kaynaklarını Hazine-i Amire'ye devretmesiyle kapasitesi küçülmüş ve merkezi mali örgüt içindeki önemi azalmıştır. Yine Emlak-i Hümayun hâsılatını Hazine-i Amire'ye devreden Ceb-i Hümayun Hazinesi de küçülmüştür diyebiliriz.

1826 sonrasını devlet ve mali yapı açısından incelediğimizde belli başlı sonuçlar elde edebilmekteyiz. Mesela devletin merkezi ordusunun sürekli ve eskiye oranla

daha maliyetli bir büyüme göstermesi ile merkezde maaşlı devlet memuru sayısının artması varılabilecek sonuçlardandır. Bunlara ek olarak geniş çaplı yapım ve imar faaliyetleri de artık merkezi hazinelerden finanse ediliyordu. (Cezar, 1986:280) Ordudaki büyümenin getirdiği masraf finansmanı giderek zorlaştırıyordu. 1834 Kasımında Osmanlı düzenli ordusunun mevcudu 36.386 kadardır. (Çadırcı, 2013:60) Mübahat Kütükoğlu'ndan aktaran Cezar, Şevval 1250'de yani Ocak/Şubat 1835 gibi redif birliklerine mensup asker sayısını 18.786 olarak vermektedir. Bunlara ödenen maaş miktarı da 109.712,5 guruştur. Ayrıca Muharrem 1251'de yani Nisan/Mayıs 1835'te sayıları 37.460 olan birliklerin maaşları da 219.747 guruşa yükselmiştir. Yine Recep 1252'de yani Ekim/Kasım 1836 tarihlerinde bu rakamlar 57.486 kişiye ve 338.342 guruşa yükselmiştir. Recep 1253'te yani Ekim 1837 tarihinde bu rakamların 84.796 kişiye ve 631.178 guruşa çıktığını görmekteyiz. (Cezar, 1986:246-247) II. Mahmud'un saltanatının son günlerinde Mansure askerlerinin sayısı 120.000'i bulmuştu.

Ordu masrafları hazineler arasında yapılan ve yukarıda bahsedilen aktarım mekanizması vasıtasıyla çözülecek gibi değildi. Nitekim Asakir-i Mansure'ye maaş ödemesinin barınma noktasında da devletin sağladığı imkânlar söz konusuydu. Maaş olarak da eskiye nazaran gayet elverişli bir imkân sunulmuş idi. Nitekim eskiden bir yeniçeri aylık olarak 3,5 kuruş civarında maaş alıyorken şimdi bir Mansure piyadesine 15 kuruş aylık verilmekteydi. (Ünsal, 2007:35) Yine 'tertip'lerdeki topçu, arabacı ve cebhaneci sınıfları daha yüksek maaş alabiliyordu. Tayinat açısından da daha bol imkânlar söz konusuydu. Yine Mansure askerlerinin emeklilik hakları da vardı. (Tabakoğlu, 2016:659)

Mesela hemen ilga sonrasında 29 Safer 1242 (2 Ekim 1826) tarihli arşiv belgesine göre 56 neferin tayinat bedeli aylık 672 kuruş olarak belirtilmiştir. Nitekim bu da

nefer başına 12 kuruşa denk gelmektedir. Aynı şekilde belgeye göre 6 zabitin ikişer harcı 144 kuruş, 8 ağalık harcı 96 kuruş, 10 hamaliye harcı 120 kuruş, matbah mesarifi 50 kuruş, sabun akçesi 20 kuruş, 20 aded mum 50 kuruş, 12 merkep keyli 48 kuruş, otluk akçesi 240 kuruş. Nihayetinde toplamda 1470 kuruş “Saferü-l hayrı mahiyesi tayinatı bedeliyesi” gözükmektedir. (BOA, C.AS. 271/11248)

Yine 29 Şevval 1244(4 Mayıs 1829) tarihli Belgrad Kalesi'nde bulunan topçu, top arabacısı zabıt ve neferlerine bir senede(1243 Ramazan ayı başından 1244 Şaban ayı sonuna kadar) verilen tayinat bedelini havi Muhafız Hüseyin Paşa imzalı takrirden de belli başlı verilere ulaşıyoruz. Bu bağlamda “Belgrad’a memur beş tertib dergah-ı ali topçu zabitan ve neferatın” tayinatları 144.479 kuruş 39 para; “iki tertib arabac-ı tob zabitan ve neferatın” tayinatları 63.791 kuruş 25 para; 6026 kuruş 32 para ise zaten “tertib-i mezkurlarda mevcut olup” buna göre de “masarif-i mezkureden badet tenzil” olarak tayinatları 202.244 kuruş 29 para olarak neticelenmiştir. (BOA, C.AS. 1054/46342)

Bütün bunlar bu başlığın girişinde bahsedilen bütçe oranlarını doğurmaktaydı. Bütçedeki bu muazzam büyümenin kontrolünü ve denetimini sağlamanın da muazzam bir mali çaba gerektireceği açıktır. Nitekim yeni bir mali yapılanmanın elzem olduğu da artık hissediliyordu. Nihayetinde de 1830’larda süren mali düzenlemeler ve hazine-nazırlık-defterdarlık girişimleri neticesinde 1840’ta tek bütçe düzenine geçilmişti.

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ile birlikte Devlet’in mali sisteminde bir takım yeni usuller de oluştu. İlga’dan yaklaşık bir sene önce kayıtlarda ismine rastlanan, ancak asıl hüviyetini Asakir-i Mansure yazımı sırasında giderlere karşılık olarak gelir ayrılmasıyla elde eden Mukataat Hazinesi’nin oluşumu bunlara örnek verilebilir. “Mukataat Hazinesi’nin oluşumundaki ilk çekirdeği Asakir-i Mansure masraflarının finansmanı için Darbhane’den ayrılıp tahsis olunan mukataaların teşkil ettiği anlaşılıyor.”

(Cezar, 1986:253) Yani bir nevi ismi ile müsemma bir hazine oluşturulmuştu. Aynı şeyin donanma için de yapıldığını görüyoruz; Tersane Hazinesi kurulmuştu. (J. S. Shaw, E. K. Shaw, 2010:57) Tersane Hazinesi tarafından finanse edilen reformun amacı ise donanma için taşradan asker toplamaya gerek kalmadan düzenli ve devamlı bir deniz gücünü oluşturmaktı. (Tabakoğlu, 2016:653)

Muakataat Hazinesi ile ilgili yasal bir düzenlemeye bu aşamada gidilmemiştir. Darbhane'den ayrılan kaynaklar da Hazine-i Amire'ye bağlanmış olup Başdefterdar sorumluluğuna verilmişti. Ancak bu gelirleri gözetmekte Asakir Nazırı da sorumlu idi. Belirtmeli ki bu aşamada Mukataat Hazinesi henüz daha Hazine-i Amire'nin bir şubesi olarak faaliyette bulunmaktaydı. (Tabakoğlu, 2016:661) Ordu hazinesi ciddi anlamda iş takibi gerektirdiğinden Defterdar'ın bu nispette bir işle baş etmesi zor oluyordu. Bu nedenle bu hazinenin işlerine bakacak 'Mukataat Nezareti' adlı yeni bir teşkilat 6 Recep 1242'de yani 3 Şubat 1827 tarihinde ihdas edildi. Bu kuruluşun bir hedefi de malikâne sahiplerine ödenen faizi azaltarak mukataa sektöründeki devlet kontrolünü artırmak olarak ifade edilebilir. (Genç ve Özvar, 2006:64)

Asakir-i Mansure'ye tahsis edilmiş olan tüm gelirler de bundan böyle Mukataat Nezareti'nin yönetimine verilmişti. Nihayet bu nezaret de Evkaf-ı Hümayun Nezareti gibi bağımsız olacaktı. (Cezar, 1986:254) Bu Hazine'nin gelir gider bütçesi hakkında bir bilgimiz olmamakla birlikte Asakir-i Mansure masraflarının 17 milyon kuruş kadar bir gelir kaynağı gerektirdiğini bilmekteyiz. Bu Hazine'ye gelir kalemlerinden ihtisab resmi, faiz gelirleri 25.000 kiseyi aşan ve mahlûl duruma düşmüş miri mukataalar, penpe rüsumat denen pamuk ve pamuklu ürünler resmi, ağnam tertibi gibi kalemler tahsis edilmişti. (Cezar, 1986:255) Hazine 1828 yılında bazı düzenlemeler geçilip hesapları kontrol edilir ve düzgün bir hale getirilmek istenmişse de ömrü pek uzun olmadı. 1829

tarihinde büyüyen ve genişleyen ordu teşkilatının hesap ve evrak işleri de yoğunlaşıyordu. Bu durum şikâyet konusu olunca da söz konusu hazinenin gelir ve gider sorumluluğu 19 Cemaziyelevvel 1245'te yani 16 Kasım 1829'da iki ayrı nazırlığa verildi. (M. Yıldız, 2013:110)

Hazine giderlerinden yeni kurulan Masraf Nazırı, hazine gelirlerinden ise Mukataa Nazırı sorumlu tutuldu. Nazırların bir araya gelerek oluşturduğu 'Nizâmât Layıhası'nın Padişah tarafından onaylanması ve bunu artık Mukataat ile Masarifât Nezaretlerinin yeni kanun hüviyetinde olduğunu belirtmesiyle nazırların görev ve yetkileri de belirlenmiş olmuştur.

Buna göre "Mukataat Nazırı emvâl-i mürettebe ve ihtisab ve sair bu misullu rüsûmât-ı mahsûsânın tahkik ve vaktiyle tahsiline bakmak" ile görevliydi. (Cezar, 1986:257) Ayrıntılı haliyle ifade etmek gerekirse; ilgili mukataaların iltizama verilmesi ve tahsilâtının yapılması, hazine gelirlerinin çarçur edilmemesi için ihtimam göstermesi, ithisab-damga-tahmis gibi resimlerin tahsilâtlarında görevli olan personelin teşkilatları ayrı bile olsa onlara nezaret etme ve tahsilâtın verimli olmasını sağlama, eshamlı mukataaların faizlerini ödeme.

Masarifat Nazırı ise özetle, askerilerin giyim-kuşam, yiyecek-içecek ve donatılarını sağlamak, subayların maaşlarını ödemek, mal temini sırasında piyasa araştırması ile malın iyisini ve uygun fiyatlısını bulmak, erzakı anbarda toplayarak askerin tayinatsız kalmamasını sağlamak, ekmeklik tahıl alımı, askeri kıyafet için kumaş alımı gibi görevleri yerine getirmekle yükümlü idi. (Cezar, 1986:258) 1 Ağustos 1834'te (Çadırcı, 2013:105) nihayet Mukataat Nezareti ve Hazinesi kullanımı kalktı ve yeni ismiyle Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Defterdarı ve Hazinesi olarak ilan olundu. (Cezar, 1986:259) Buradaki niyet hazineler arasındaki anlaşmazlıkları önlemek ve devlet gelir-giderlerini tek

elden yönetmekti. (Çadırcı, 2013:105) Bu arada yapılan değişiklik ile sadece Mukataat Nazırını ilgilendiren değişiklikler olduğunu Mukataat Hazinesinin diğer nazırı olan Masarifat Nazırının durumunda bir değişiklik olmadığı anlaşılıyor. Böylece Asakir-i Mansure Defterdarı'nın artık Masarifat Nazırı'nın üstü olduğu söylenebilir. Defterdarlığa dönüşmekle birlikte önceden ikinci sınıf düzeyinde memuriyette olan Mukataat Nazırı artık rütbe atlamış oluyordu. Ayrıca önceden kendi personel kalemini oluşturamayan ve hesapları başdefterdarın sorumluluğunda olan bu hazine artık müstakil bir kurum olarak da başdefterdardan sorumluluğunu almıştı.

23 R. Evvel 1256'da yani 25 Mayıs 1840 tarihli bir kararla da artık devlet hazineleri tek çatı altında "kaffe-i varidat ve masarifatın" Maliye Hazine-i Celîlesi ile birleşerek tesviyesi yani toparlanıp düzeltilmesi sağlandı. (Cezar, 1986:290)

5.SONUÇ

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ilgası yeniçerilerin yüzyıllar süren askeri ve toplumsal serüvenini önemli kılmaktadır. Zira Ocak mensuplarının hem askeri hem idari hem de toplumsal anlamda aldığı pozisyonlar ilga hadisesinin ülkenin sosyal ve ekonomik her pozisyonunu etkilemesine neden olmuştur.

İlga hadisesi reform niyetiyle kalkışılmış pratik bir süreç olmanın ötesindedir ve uzun soluklu bir geçmişi vardır. Ocağın sosyal alandaki ve pazardaki ilişkileri İmparatorluğun kapalı dünyasında devletin işlevsel olmasını önlemekteydi. Yeniçeriler merkez ordusu olması ve askeri yetkileri dolayısıyla hukuki, ticari, askeri, ailevi-toplumsal, sınaî ve bir nebze de sanat gibi her alanda devlet düzeninin yerine kendi ilişkilerini oturtma eğilimindeydi. Bu eğilim kendisini tam anlamıyla hâkim konuma getiremeye de yer yer idari anlamda çatışmalara sebebiyet verebilmekteydi. Zikredilen bu yeniçeri düzeni ise kendisini yorumlamak ve batı ile mukayese etmek gibi aşkın bir çabaya hiçbir zaman girmedigi gibi geleneksel yapısına muhalif reformlara da mâni bir toplumsal ilişki ağı yaratmıştı. Nihayetinde de İmparatorluğun, sadaret merkezli, batılılaşma sancısındaki düzence de itfa edildi. Tüm bunlar dikkate alınarak ilga hadisesinin sosyal ve ekonomik sonuçlarını incelerken de tarihsel süreci içinde çeşitlenen sosyal ve ekonomik ilişkiler de dikkate alınmıştır.

Sosyal sonuçlar kapsamında değerlendirme yapılırken ilk bölümde yeniçerilerin sosyal ilişkileri incelenmiştir. Öncelikle ekonomik pozisyonlarıyla da alakalı olarak yeniçerilerin toplumsal rolüne dair tarihçilerin ve sosyologların görüşleri aktarılmıştır. Toplumun altsınıflarının sesi olmasından ve hatta politik bir ses olarak vücut bulmasından bahsedilmiştir. Ardından yeniçeriler toplumsal ilişkileri açısından

incelenmiştir. Bu bağlamda yeniçerilerle toplumun birbirleri ile ilişkilerinde karşılıklı çıkar ilişkisine vurgu yapılmıştır. Yani halkın vergi vermemek için yeniçeri yazılmasından ve yeniçerilerin de geçim darlığını gidermek için piyasada iş tutma çabasından söz edilmiştir. Yeniçerilerin yasakçılar yoluyla topluma nüfuzu da burada vurgulanmıştır. Zira Anadolu'nun birçok yeri gibi Halep, Şam, Kahire ve balkanlarda yeniçerilerin neredeyse bütün zanaatkâr gruplarla ilişkileri vardı. İlişki ağları bu bağlamda geniş olarak görülmüştür ancak ilişkilerin güçlü ve derin olup olmadığı şüphelidir. Yine yeniçeriler balkanlarda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında Anadolu'ya göre daha belirgin bir rol daha edinmişti. Bu da yeniçerilerin Müslümanlar lehine bir koruyucu olarak gözükmeleri ve gayrimüslimlerle ekonomik temelde ve balkanlarda 18. Yüzyılın sonlarıyla başlayan milliyetçi hareketlenmelerle girdiği çatışmayla alakalıdır. Bu bağlamda yeniçerilerin İmparatorluk dâhilinde oynadığı rolün coğrafi olarak farklılaştığı görüldü. Nitekim yeniçerilerin ortadan kaldırılması ile birlikte Anadolu'da milletler sistemi açısından dengelerin bozulduğunu net göremesek de Balkanlar için bir bozulma, dağılma söz konusu olmuştur. Nihayetinde ilga hadisesini müteakip Yunan isyanının başarıya ulaşması ve Sırpların, Arnavutların, Bulgarların milliyetçilik hareketleri bakımından daha rahat bir ortama kavuştuğu yadsınamaz. Zira Balkanlar için yeniçeriler sadece devletin idari anlamda otoritesini sağlayacak bir güç değildi. Onlar aynı zamanda Müslüman ahaliyi, batı destekli gayrimüslim tebaaya karşı koruyan bir silahlı güç pozisyonundaydılar. İlga kararının Balkan ve özellikle Bosna Müslümanları arasında hoş karşılanmamasının en büyük nedeni de bu idi. İstanbul'da da yeniçerilerin gayrimüslim tebaayı rahatsız eden birçok melaneti olmuştur. Özellikle içinde yaşadıkları Müslüman mahallesindense gayrimüslim tebaaya karşı gösterilen sert muamelelerin kolaylığı bu noktada rol oynamış olabilir. Bu kapsamda yeniçerilerin gerek kolluk kuvveti olarak gerekse pazar denetçisi

veya nikâh işleri, mahkeme tahkikatı gibi işlerde yaptıkları usulsüzlükler de gayrimüslimlerle sıkıntılı olmasını açıklayıcı olmaktadır.

İlga'nın bürokratik kadrolara etkileri kapsamında Bab-ı Âli ve ulema zümresinin durumu incelenirken ulema zümresi alt ve üst kadrolar olarak incelendi. Bu kapsamda ulema ailesi geleneği de göz önünde bulundurularak son dönemde bunlarla üst ulema kadrolarının devlete yakın bir eğilim içine girdiği söylenebilir. Bu şekilde ele aldığımızda alt kadrolarla yeniçerilerin geleneksel anlamda beraberliği göze görünür olmuştur. Bu da hiç şüphesiz yeniçerilerin reform karşıtı muhafazakâr tarafın yanında yer almasını ve yine alt sınıfların sesi olması hususunun daha net görülmesini sağlamıştır. Ayrıca bu bölümde Bâb-ı Âli kadrolarının özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru daha ciddi biçimde reformist bir karakter edindiği işlendi. Söz konusu yenilikçi zümrenin yeniçeriler ve alt sınıflara daha doğrusu muhafazakâr tarafa hoş görünmediğini görmek bu noktada önemlidir. Zira ilga sonrasında çok net olarak gözüken bir husus var ise o da devlet yönetiminde bürokrasinin artan etkinliğidir. Bu şekilde diyebiliriz ki ilga ile birlikte İmparatorluk düzeninde padişahı dahi sınırlayacak bir güce erişen bürokratik güçlenme söz konusu olmuştur.

İlga'nın askeri kadrolara etkileri kapsamında ilga sonrası oluşan yeni düzende ve batılılaşma kapsamında yeni askeri zümrenin yeniçerilere göre nasıl görüldüğü ve toplumun askeri yenileşmeye bakışına yer verilmeye çalışıldı. Bu bağlamda yeni askerlerin yani Mansure askerlerinin sosyal ilişkileri ve toplumsal pozisyonu incelendiğinde görülmüştür ki yeniçerilere kıyasla artık daha disiplinli ve daha modern bir anlayış hâkimdir. Ayrıca yeni ordunun artık halkın sesi olması hususunda da bir farklılığın doğduğunu görmek mümkündür. Özellikle subay kadrolarının askeri okullar aracılığıyla daha modern bir eğitim edinmesi ve yüzü batıya dönük bir profile sahip olması yeni askeri

kadrolar için en önemli noktalardan biridir. İlga sonrası askeri okulların Türk batılılaşmasına katkıları da bu bağlamda daha ciddi görünür olmuştur. Ayrıca yine bu bölüm altında bazı şiirlerden yola çıkılarak denilebilir ki ilga sonrası girilen Rusya savaşı dolayısıyla ve yeni ordunun bu savaşta ciddi mukavemet gösterememesi dolayısıyla halk arasında yeni asker aleyhine bir serzeniş de kendisini göstermiştir.

Sosyal sonuçlar kapsamında son olarak da yeniçerilerin kendilerinden sonrasına bıraktığı kültürel mirasa değinilmiştir. Ocağın, mensuplarının ve onların yılar yılı süren geleneklerinin bize bıraktığı somut ve somut olmayan birçok kültürel mirasa değinilmiştir.

Ekonomik sonuçlar bağlamında ilk bölümde yeniçerilerin pazardaki nüfuzuna bakılmıştır. Bu manada yeniçerilerin pazarda ne gibi pozisyonlarda rol aldığı da değerlendirildi. Yeniçerilerin pazarda geniş bir yelpazede iş gördüğü bu bölümde müşahade edilmiştir. Nitekim pazarcı, kutucu, sabuncu, tacir, kebabçı, fesçi, yemenici, kahveci, yorgancı, külahçı kantarcı, doğramacı, kasap, boyacı, demirci, çizmeci, tütüncü, pastırmacı, şişeci ve hamal gibi birçok meslekten yeniçeri görmek mümkündür. Bu da göstermiştir ki yeniçerileri lümpen esnaf veya karaborsacı tüccar olarak sınıflandırmak doğru olmayacaktır. Bu bölümde yararlanılan kaynaklar yeniçerilerin esnaflığına dair oranlar da vermiştir. İlga öncesi incelenen bazı esamelere esnaf lakabı taşıyan yeniçerilerin üçte bir kadar olduğu ifade edilmiştir. Yine ilga sonrası hakkında cezai hüküm verilen yeniçerilerin neredeyse yarısı esnaf lakaplıdır. Tüm bunlar yeniçerilerin pazardaki yerine dair bazı fikirler vermektedir. Yeniçerilerin ekonomik ilişkileri bağlamında pazarda koruyucu ve bozucu yönleri olduğu da bu bölümde görülmüştür. Loncalarda bulunarak narh-fiyat belirlenmesinde, politik bir güç olarak da tağşiş gibi deflasyonist politikaları önleyici rolleriyle yeniçeriler pazarda önemlidir. Ancak askeri

sınıf olarak vergi ödememeleri, aleyhlerine olunca narhı dikkate almadan kendilerince fiyat belirlemeleri, klasik düzende önemli olan ustalık belgesini edinmeden dükkân açmaları ve mevcut esnafın dükkânına ortak olup kazancı bölüşmeleri de yeniçerilerin pazarda bazı sıkıntılar yarattığını gösterir örnekler olarak ifade edilmiştir.

İlğanın ekonomi politikalarına getirdiği farklılıkları görebilmek için de ilga öncesi ve sonrası pazar-yeniçeri ilişkisine değinildiği gibi uygulanan ekonomi politikaları da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu noktada görüldüğü kadarıyla yeniçerilerin özellikle azınlıkların elinde olan sarraflık ve dış ticaretle araları pekiyi değildi. Ayrıca uzun yıllar pazarda düzen bozucu olarak görülen yeniçerilerin 18. yüzyılda loncalara yerleşmesiyle klasik düzenin muhafazakârları rolünü de daha bir güçlendirdiğini müşahade etmek de mümkündür. Bu bağlamda pazarın dışa açılan yüzü ile klasik hüviyetini temsil eden yüzünün karşı karşıya gelmesiyle yeniçerilerin de pozisyonu belirmiş oluyordu. Yeniçerilerin askeri anlamda ellerinde tuttıkları güç bu bakımdan klasik düzen taraftarlarına aksi istikamette bir reforma karşı koyma imkânı da veriyordu. Nihayetinde de ilga ile birlikte bu güçlerini kaybeden kesimin karşısında dışa açılmaya daha hevesli olan taraf avantajlı olmuştur. Ayrıca Bâb-ı Âli de merkezi güç lehine uygulamaya koyacağı politikaları artık daha rahat yapma imkânı edinmiştir. Bunun en açık ifadesini de tağşişlerin zirve yapmasından anlıyoruz. Zira yeniçeriler başından beri hem maaşlarının değerlerinin düşmesiyle hem de piyasada fiyatların artmasıyla alım güçlerini düşüren tağşişin hep karşısında olmuşlardı. Onların yokluğunda da artık *politik baskı* oluşmamış ve merkezin politik tercihleri daha rahat bir karar alma sürecine girmiştir.

İlğanın yeniçerilerin ve Bektaşilerin kurumsal ve şahsi emvaline/mülkiyetine dair etkilerinin incelendiği bölümde ise müsadere ile birlikte bir değerlendirme yapıldı. Yeniçerilerin ve Bektaşilerin ülke çapında el konulan menkul ve gayrimenkullerinin bu

noktada merkezi gücü sağlamlaştırdığı söylenebilir. Zira bunlar bir gelir kaynağı olduğu gibi devletin bazı kitle gücü olan tarikatları da yanına çekmesini sağlamıştır. Çünkü birçok Bektaşî Dergâhının başka tarikatlara verildiğini biliyoruz. Ayrıca ilga sürecinde bürokratik kadroları yanına çekmek için müsadereyi kaldıracağını ifade eden II. Mahmud'un, otoritesini güçlendirmesiyle bu kararından vazgeçmesi de önemlidir. İmparatorluğun üst kadrolarının bu politikayla arası iyi değildi. Hatta bu politika klasik düzenin de korucusu gibiydi. Bu bakımdan müsaderenin Osmanlı düzeninde özellikle girişimciliği ve tasarrufu baltalayan tavrı önemlidir. İlga ile birlikte bu politikanın yok edilmesi beklenirken II. Mahmud'un merkezileşmeye paralel olarak bu politikayı kullanmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. Ancak daha sonra bürokrasinin güçlenmesi ve Tanzimat'la müsaderenin devreden çıkarılması mümkün olmuştur. İşte bu anlamda ilga sonrası müsadere ancak uzun dönemde modern reformların hedefinde olmuştur.

İlga ile birlikte pazarın durumunu incelemek için ise İstanbul fırınlarına dağıtılan zahire ve fiyatları incelendi. Ayrıca yeniçerilerin İstanbul nüfusuna oranı bağlamında ilganın yaratabileceği etki de veri olarak ele alındı. Çok açık olarak ifade edilebilir ki yeniçeriler pazarın her alanında her pozisyonunda bulunmuşlardır. Ancak bu derinlemesine nüfuzun ilga dönemi için güçlü bir ekonomik denge unsuru olduğunu söylemek zordur. Yeniçerilerin, idam veya sürgün olsun, cezası infaz edilenlerinin sayısının dönemin İstanbul'unun tahmini nüfusuna oranı küçük bir miktardır. Yani ilga ile birlikte büyük miktarda bir talep veya arz kaybı olduğunu söylemek zordur. Bu çıkarımın doğrulanması içinse söz konusu dönem ve sonrasında İstanbul pazarlarına gelen zahirenin fiyatlarına, ücret-fiyat kıyaslamasına yer verildi. İstanbul için ilga dönemi zahire fiyatları büyük bir değişim göstermese de sonrasında yaşanan Rusya savaşı ile birlikte ve devamında hızlı bir artış müşahade edilmiştir. Bu bağlamda pazar bakımından ilgadan

ziyade iki yıl sonra ortaya çıkan savaşın etkisinin olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan ilganın da içinde yer aldığı dönem öncesi ve sonrası ile değerlendirildiğinde ise ilga dönemi ve sonrasının hızlı enflasyon ve nominal ücret artışına muhatap olduğu görülmektedir. Reel ücretlerin çok dalgalanmadığı bu süreçte ise asıl etkinin bizzat ilgaya bağlı pazar dengesinin bozulması olduğunu söylemek zordur. Bu açıdan dönemin enflasyonu için taşışilerdeki rahatlamanın etkisi rol oynamıştır denilebilir. Bir bakıma yeniçerilerin pazardan kaldırılması direkt olarak pazara etki etmese de dolaylı olarak politik serbestleşme ile etkisinin olduğu da yadsınamaz.

İlga sonrası devlet bütçesinin ve hazinesinin değişimi için de bazı maliyet farklarına ve ilga ile birlikte gelen mali anlamda merkezileşmeye yer verildi. İlga sonrasında muazzam oranda artan bir askeri maliyet dikkat çekmiştir. Bu bağlamda da hazinenin başka kalemlerinin sürekli olarak buna yönelik değişimlere maruz kaldığına değinilmiştir. Ayrıca askeri anlamda bir merkezileşmenin nihayetinde bir mali merkezileşmeyi getirdiğine değinildi ki bu bölüm için en önemli husustur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. Cevdet-İ Adliye (C.ADL). 17/1026.

BOA. Bab-ı Defteri Başmuhasebe Darphane Defterleri (D.BŞM.DRB.d) 16706.

BOA. Cevdet-İ Askeriye (C.AS.) 914/39477; 271/11248; 1054/4634

Kitaplar

- Afyoncu, E. (2010). *1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu 5*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmed Cevdet Paşa. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 2*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, M. (hızl.). (2005). *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)/ Es'ad Efendi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyhan, M. A. (hızl.). (2001). *Şirvanlı Fatih Efendi Gülzâr-ı Fütûhât*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Beyhan, M.A. (hızl.). (2003). *Câbî Tarihi Cilt 1-2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVII Yüzyıldan Tanzimata Mali Tarih*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çakır, C. (2012). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Danışman, Z. (sadeleştiren) (1972). *Koçi Bey Risalesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demir, A. (2010). *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Dilbaz, M. (2014). *Askeri Modernleşmenin Dini Müdafası Es'ad Efendi'nin Şerhli es-Sa'yü'l- Mahmûd Tercümesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Faroqhi, S. (2006). Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalcık ve D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914 Cilt 2* içinde (ss. 543-743). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları*. (Çev. Zülal Kılıç) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Faroqhi, S. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. Ercan Ertürk) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2014). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan 20. Yüzyıla*. (Çev. Elif Kılıç) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C.V. (2014) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*. (Çev. Ercan Ertürk) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gedikli, N.(1999). *Bilimselliğin Merceğinde Geleneksel Müziklerimiz ve Sorunları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Genç, M. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. ve Özvar, E. (2006). *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler Cilt 1*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- George, F. (1854). *Türkey; History Of The Origin, Progress And Decline Of The Ottoman Empire*. London: Richard Barrett Printer.
- Goodwin, G. (2011) *Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Goodwin, G. (2012) *Osmanlı Mimarlığı Tarihi*. (Çev. Müfit Günay) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Güran, T. (2014). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Kafadar, C. (2014). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ iken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kara, İ. (2012). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koçu, R. E. (2015). *Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Küçükyağcı E. (2013). *Turna'nın Kalbi Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. (Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mihailoviç, K. (2013). *Bir Yeniçerinin Hatıraları*. (Çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu ve Behiç Anıl Ekin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Moltke, H. (1999). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. (Çev. Hayrullah Örs) Remzi Kitabevi.
- Mutlu, Ş. (1994). *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı Ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati Mehmed Daniş Bey Ve Eserleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Namık Kemal. (2014). *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2015). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2009). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012a). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012b). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Quataert, D. (2006). 19. Yüzyıla Genel Bakış, Islahatlar Devri 1812-1914. H. İnalcık - D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914 Cilt 2* içinde (ss. 885-1041). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Quataert, D. (2013). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. (Çev. Tansel Güney) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sakin, O. (2011). *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Shaw, J. S. ve Shaw, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 2*. (Çev. Mehmet Harmanlı) İstanbul: e Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Urquhart, D. (2014). *Osmanlı'nın Askeri Gücü*. (Çev. Mehmet Güneş) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yıldız, M. (hızl.). (2013). *Târîh-i Livâ: II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit / Abdülhak Molla*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Tezler

- Çoruk, D. (2007). *XIX. Yüzyıl Sosyal Ve Siyasi Olaylarının Âşık Edebiyatına Yansımaları*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Doğan, L. (2000). *Keçecizade İzzet Molla'nın Islah-ı Nizam-ı Devlete Dair Risale Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Kafadar, C. (1981). *Yeniçeri Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*. McGill University, The Faculty Of Graduate Studies And Research Of Mcgill University Institute of Islamic Studies. Degree Of Master.
- Özbay, R. D. (2003). *19. Yüzyılda Osmanlı'da Devletin Emek İstihdamı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Doktora Tezi.
- Sunar, M M. (2006). *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps 1807-1826*. In the Graduate School of Binghamton University. Degree of Doctor of Philosophy in History.
- Ünsal, F. (2007). *Modernleşme Dönemi Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri 1826-1876*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Üstün, K. (2002). *Rethinking Vaka-i Hayriye: Elimination of the Jamissaries on the Path to Modernization*. The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University The Department Of History Bilkent University. Degree Of Master Of Arts In History.
- Varan, O. (2013). *Osmanlı Devleti'nde 1826-1839 Yıllarında Yapılan Müsadereler*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi

Makaleler - Sempozyum

- Akdağ, M. (1945). Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3, 291-309.
- Barkan, Ö. L. (Ekim 1949- Temmuz 1950). Osmanlı İmparator'luğunda Bir İskân Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (I). *İktisat Fakültesi Mecmuası*. (XI), 1-4, 524-569.
- Barkan, Ö. L. (Ekim 1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri. *Belleten*, (XXXIV), 136, 557-607.
- Baş, Y. (2014). Merkez Ve Taşrada Yerleşik Yeniçeri-Halk Çekişmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. (13), 49, 324-365.
- Baykara, T. (1995). Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve İlk Tatbikat. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 10, 1-11.
- Beşirli, M. (2003). Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasından Sonra Tokat ve Çevresinde Güvenlik Sorunu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. (18) 1, 15-43.
- Çadırcı, M. (1980). Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik. *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*. (XIII), 24, 45-58.
- Çift, S. (2013). 1826 Sonrasında Bektâşilik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (12), 1, 249-268.
- Çiftçi, C. (2010). Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. 27, 27-57.
- Daşcıoğlu, K. (2005). Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî Zaviyelerinin Kapatılması. *Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 34, 307-315.
- Doğan, M. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (31), 1, 137-152.
- Elibol, A. (2009). Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü. *Akademik Bakış Dergisi*. (3), 5, 2009, 21-40.
- Erdoğan, M. (2009). Yeniçeriliğin Kaldırılışına Dair Tarihî ve Edebî Bir Eser: Emâre-i Zafer. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 25, 71-107.
- Genç, M. (2014). Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi. *Türkiye Günlüğü Dergisi*. 119, 5-14.
- Kapıcı, Ö. (2013). Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizade İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*. (XLII), 275-315.
- Kaya, E. E. (2012). Yeni Türk Müzik İnkılâbına Bir "Hazırlık Evresi" Olarak 1826-1920 Dönemi. *Turkish Studies*. (7), 1451-1560.
- Kaya, M. K. (2013). Esnaf Loncalarında Yeniçeriler. *History Studies International Journal of History*. (5), 4, 189-205.
- Kılıç, M. (2015). Yeniçeri Ocağı ve Yahudiler Arasındaki İlişkiye Dair Bazı Tespitler. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. (10), 2, 143-164.
- Kopar, M. ve Yolun, M. (2012). 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış. *History Studies International Journal of History*. (4), 335-358.
- Maden, F. (2015). Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 73, 173-202.

- Ortaylı, İ. (1995). Tarikatlar Ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*. 6, 281-287.
- Özcan, A. (1995). II. Mahmud ve refomları hakkında bazı gözlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. (X) , 13-39.
- Özcan, T. (4-6 Ekim 2012). Celaleddin Paşa'nın Maraş Valiliğindeki Son Dönemi (1827-1829). *Uluslararası Osmanlılar Döneminde Maraş Sempozyumu. Kahramanmaraş*, 71-86.
- Özkaya, Y. (1952). Anadolu'daki Yeniçerilerin Düzensizliği İle İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. (10), 1-2, 75-90.
- Sahillioğlu, H. (1967). Sıvış Yılı Buhranları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. (27), 1-2, 75-111.
- Sezer, H. (1997). Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. (19), 30, 215-238.
- Sunar, M. M. (2009). When Grocers, Porters and Other Riff-Raff Become Soldiers. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (17), 1, 175 – 194.
- Sunar, M. M. (2010). XIX. Yüzyıl Başları İstanbul'unda Esnaf Yeniçeriler. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 18, 59-87.
- Şimşek, V. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Düzenli Ordu İçin Asker Toplanması: 1826 – 1853. *Toplumsal Tarih Dergisi*. 198, 36-42.
- Ülker, N. (1991). Yeniçeri Ocağının İlgası Öncesi İzmir'deki Anarşiye Dair Bir Belge. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 6, 25-41.
- Varol, M. (2013). 19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*. (XLII), 317-347.
- Yaramış A. (2006). Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Çorum ve Çevresindeki Yansıması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (8), 2, 93-102.
- Yılmaz, F. (2003). Mehmet Genç ile Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. (1), 1,369-384.
- Yüksel, A. (2011). Bir Hatt-ı Hümayun Yeniçeri Tarihini Özetlemeye Yeter Mi?. *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5, 1-16.

Ansiklopediler - Sözlük

- Beydilli, K. (2013). Yeniçeri. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (Cilt 43. ss. 450-462). Türk Diyanet Vakfı.
- Koçu, R. E. (1958). Acemioğlanlar Hamamı. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, ss.188). İstanbul: Tan Matbaası.
- Koçu, R. E. (1958). Ağa Kapusu. *İstanbul Ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, ss. 245-246). İstanbul: Tan Matbaası.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). Hayriye Tüccarı. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (Cilt 17. ss. 64-65). Türk Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (1994). Devşirme. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (Cilt 9. ss. 254-257). Türk Diyanet Vakfı.
- Özcan, N. (2001). İsmâil Dede Efendi, Hamâmîzâde. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (Cilt 23. ss. 92-93). Türk Diyanet Vakfı.
- Pakalın, M. Z. (1983). Acemi Oğlanlar. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde (Cilt 1. ss. 7-18). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). Esame. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde (Cilt 1. ss. 546-547). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). Melek Girmez. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde (Cilt 2. ss. 473). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). Semer Devirmek. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde (Cilt 3. ss. 172). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). Taslakçılar. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* içinde (Cilt 3. ss. 418). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sunar, M. M. (2012). Ulûfe. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (Cilt 42. ss. 124-126). Türk Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, H. K. (1997). Haşim Baba. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (Cilt 16. ss. 406-407). Türk Diyanet Vakfı.

İnternet Sayfaları

Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Valiliği İl Müftülüğü. Erişim Tarihi: 7 Aralık 2016,
[http://istanbul.diyamet.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kuru
msal2&ContentId=muftulugumuz](http://istanbul.diyamet.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kuru
msal2&ContentId=muftulugumuz)

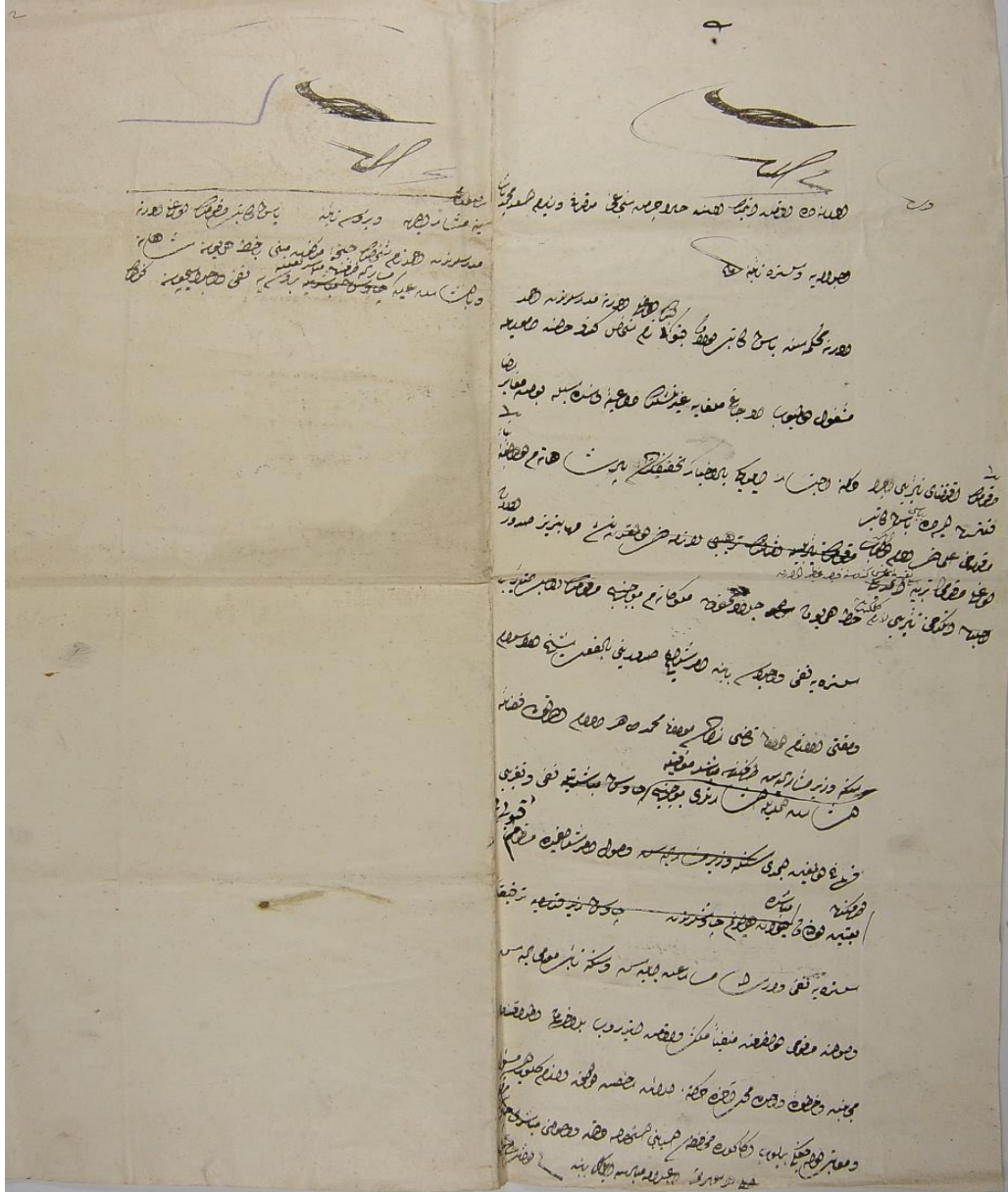
EKLER

EK1.

29 Cemâziyel-ahir 1242/ 28 Ocak 1827

BOA. C.ADL 17/1026

Edirne müderrislerinden Ahmed Efendi, Yeniçeri Ocağı'na gayretkeşlik dolayısı ile mugayir-i rıza hareketinde bulunduğundan tedibi icra kılınmış ise de merkumun terbiyesine itina etmeyen ve Edirne Mahkemesi'nin başkâtibi olan babasının dahi Silistre'ye nefyi hakkında Çirmen Mutasarrıfı Es-Seyyid Mehmed Paşa'ya yazılan hüküm.

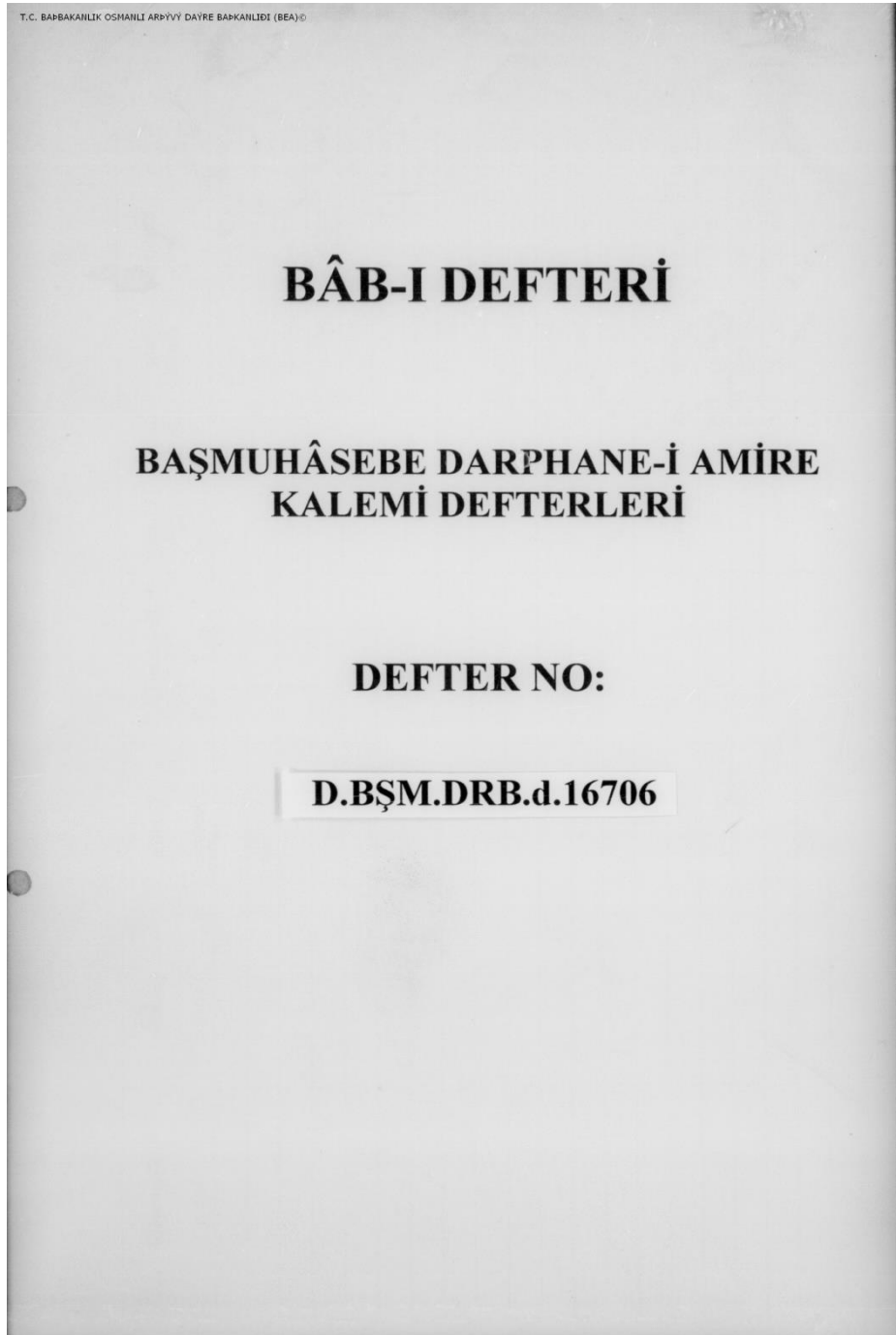

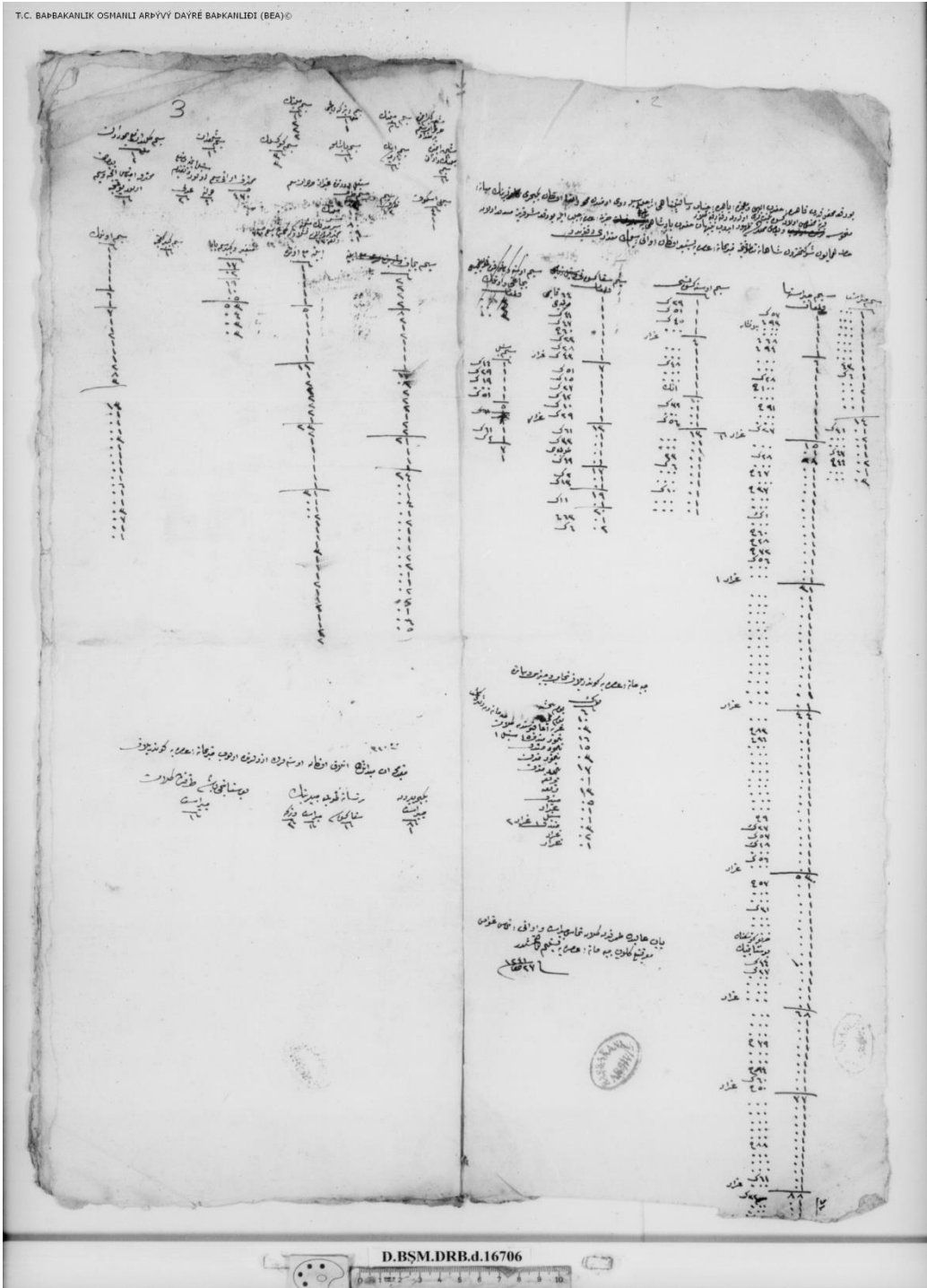
EK.2.

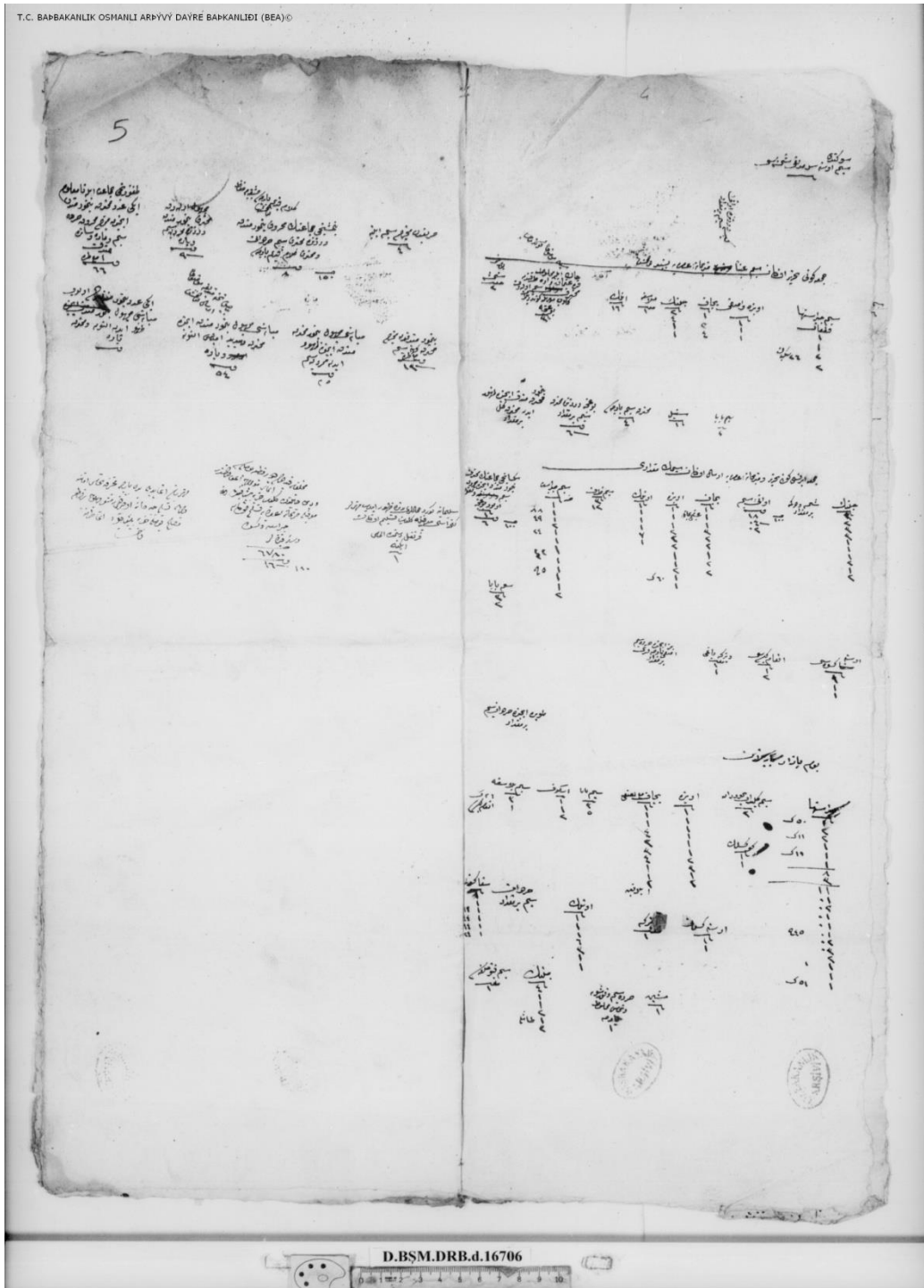
Zilkade 1241/ Haziran 1826

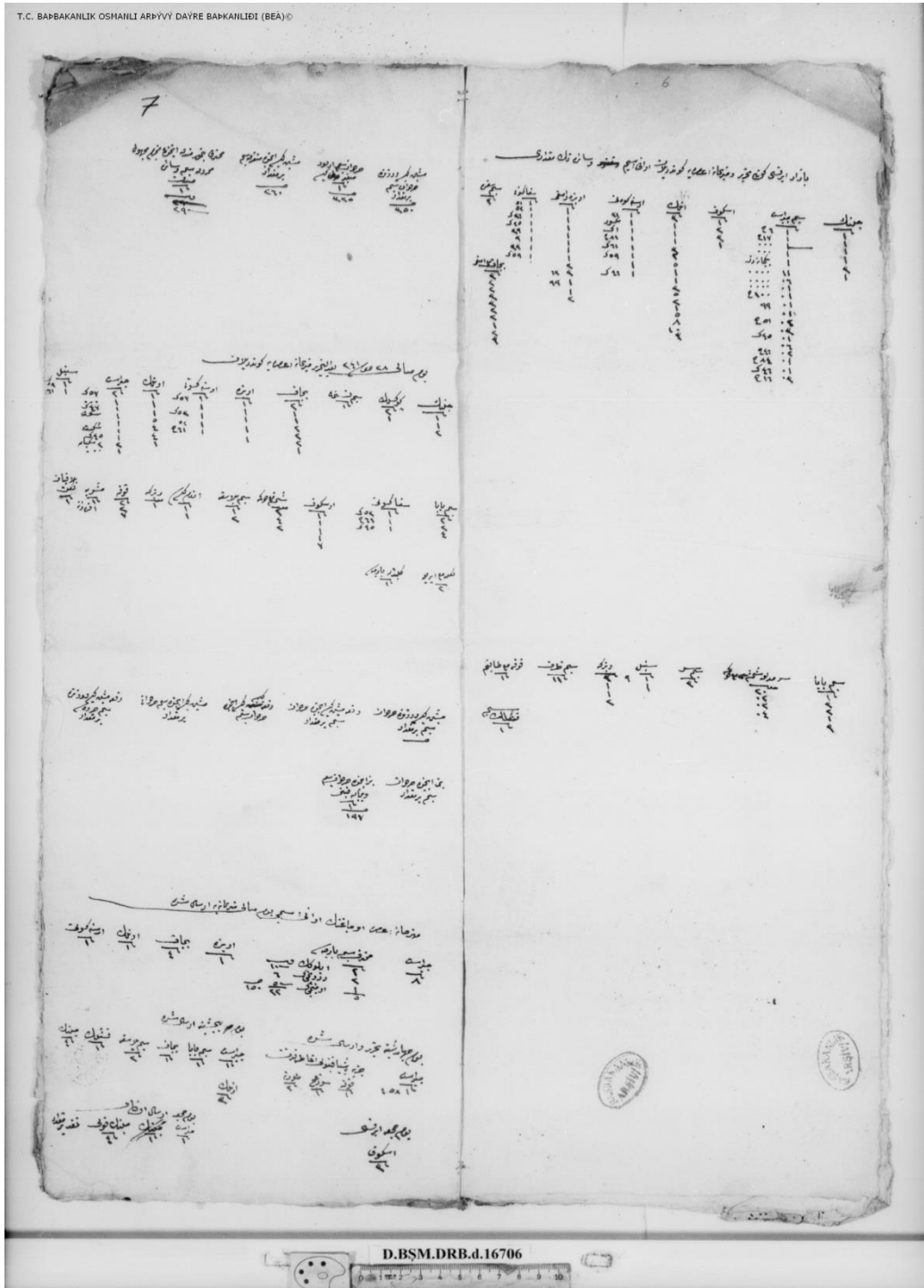
BOA. D.BŞM.DRB.d 16706

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı ile Darbhane'ye gönderilen ocağa ait gümüş kapların, bakır ve sair eşyaların miktarını havi defter.

استوبله المیزونرق ایچی بر ما صفر الحنوی ماهیه معینانی بر بهر سندی بر کیمینه اوضوری
 ارمعلی نام سطا موجهی الی الی نفوی معینانی بر بهر سندی بر کیمینه
 ای قنایات المیزونرق
 لغات اعراس
 طابو مراد
 طبع فصار
 صابون ایچی
 سیز ماهیه
 موم سفید
 حطب عربا
 او طلق ایچی
 ۶۷۰
 ۱۴۶
 ۰۹۶
 ۱۰۰
 ۰۵۰
 ۰۴۰
 ۰۵۰
 ۰۴۸
 ۰۴۰
 ۱۴۷۰

در جماعت سطر مروف بدورک
 استوبله المیزونرق ایچی بر ما صفر الحنوی ماهیه
 بر موجب تعلیم نام سطا موجهی نوینو صلی الله علیه و آله فرستیدیم مکاریم قوند سندن بالافزودن بالکماله کورت یوزتمین
 فروش اخذ و قبض او سوب نفقات تقسیم اولند فندن فرستیدیم مکاریم و فی النهایه بنوشند نیز اعطا اولندی

در کاهیه
 طوبیحه سندن
 ایچی بر جماعت
 او طماع
 ارا صو اهرام

OSMANLI ARŞIVI
 271/1248

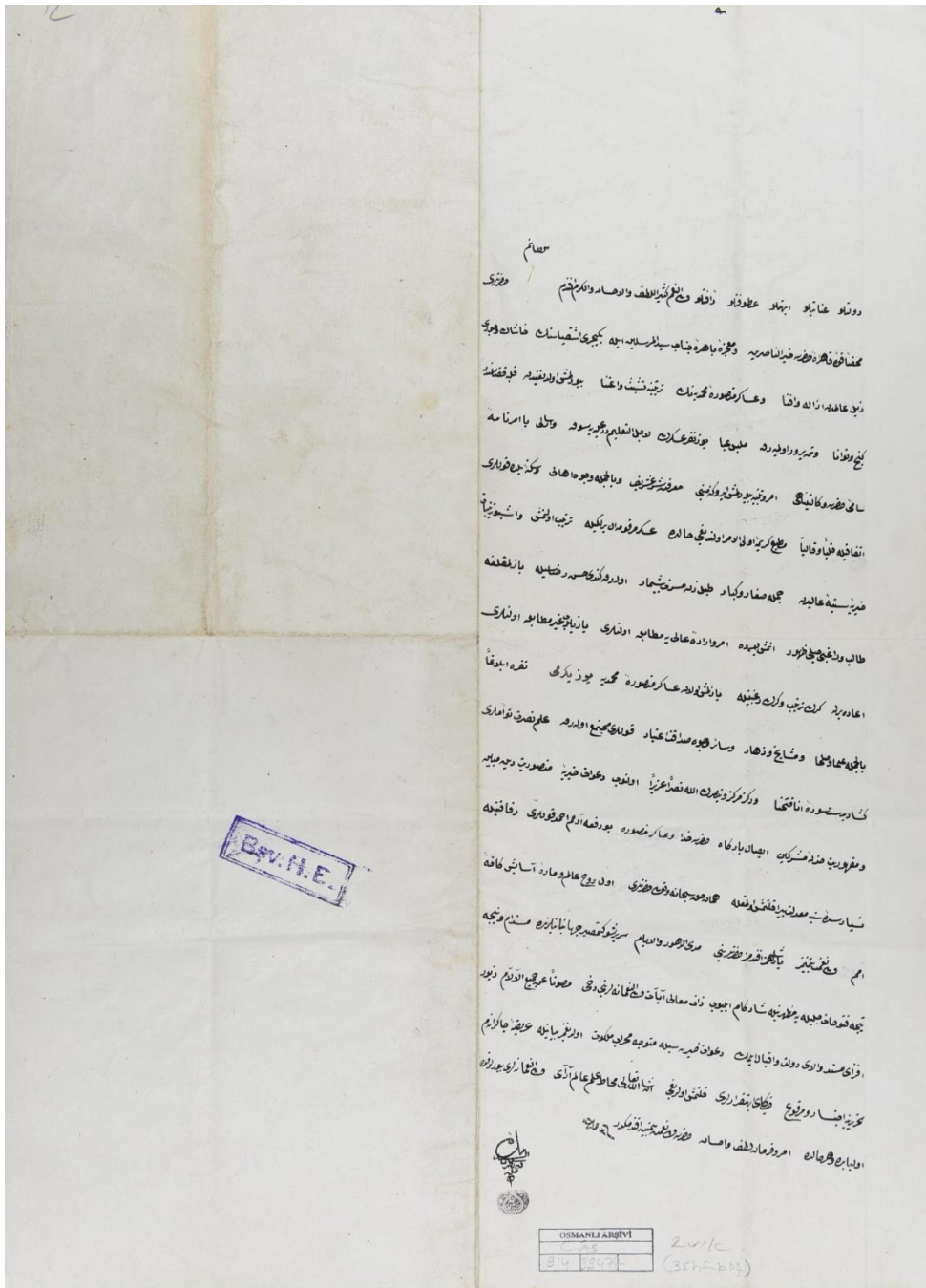

EK.4.

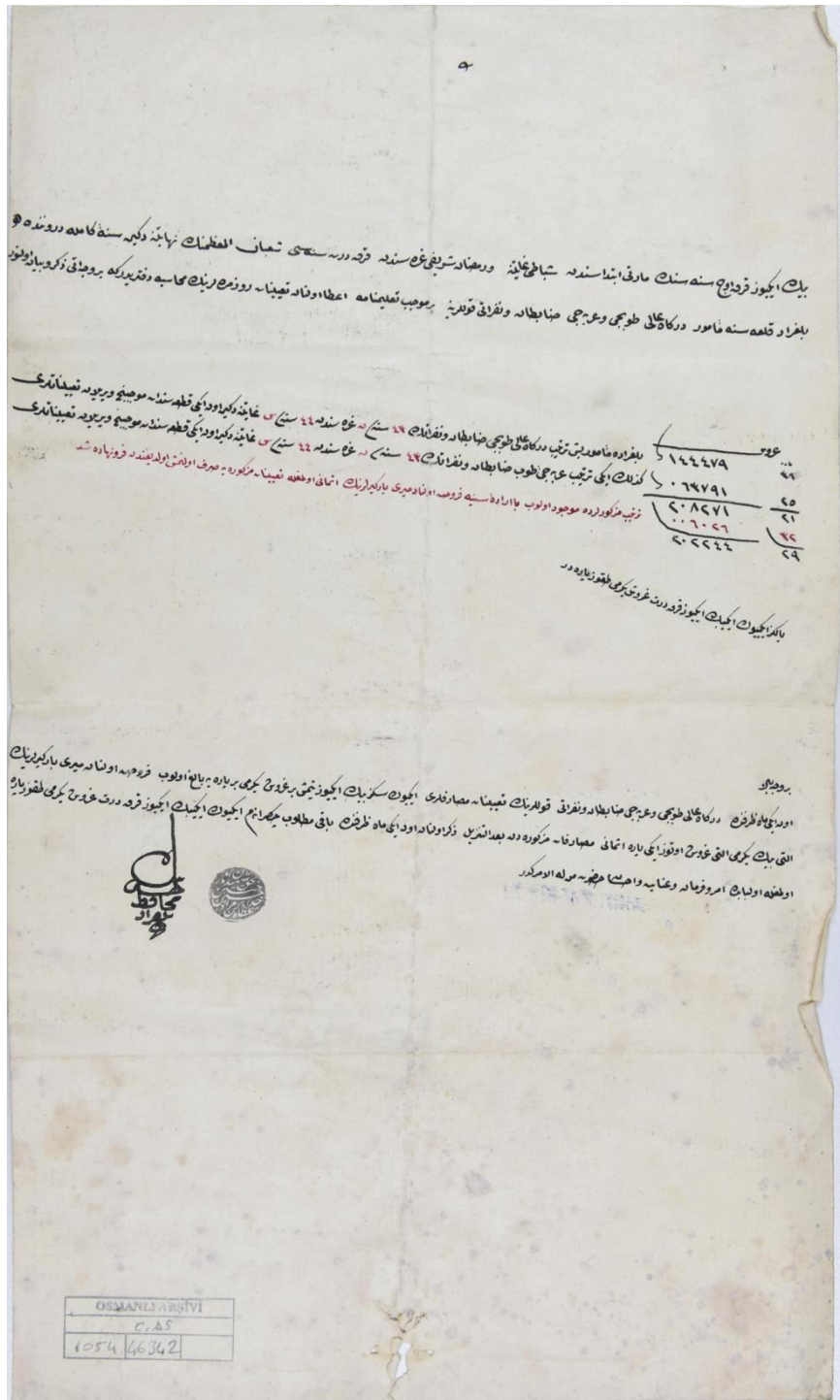
29 Zilhicce 1241/ 4 Ağustos 1826

BOA. C.AS. 914/39477

Yeniçeri eşkıyasının vücudu âlemden efna ve mansure askerlerinin tertibine itina olunması emri üzerine, Filibe kazasından 100 nefer genç askerin, İstanbul'a gönderilmek üzere yazılmakta olduğu hakkındadır.

Belgrad Kalesi'nde bulunan yeniçeri topçu, top arabacısı zabıt ve neferlerine bir senede verilen tayinat bedelini havi Muhafız Hüsnü Pasa imzalı tahrir.

Muhammed Emirhan ONHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

2018

